

Boris Golec

Lažni Valvasor nehote prispeva k razkritju usode zamolčanih pravih Valvasorjev

O dveh »izobčencih« Valvasorjeve rodbine iz srede 17. stoletja in o polihistorjevem čiščenju rodbinskega debla

GOLEC Boris, izr. prof. dr., znanstveni svetnik,
Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Novi trg 2,
SI-1000 Ljubljana, bgolec@zrc-sazu.si

929.52Valvasor

**LAŽNI VALVASOR NEHOTE PRISPEVA K
RAZKRITJU USODE ZAMOLČANIH PRAVIH
VALVASORJEV**

*O dveh »izobčencih« Valvasorjeve rodbine iz srede 17.
stoletja in o polihistorjevem čiščenju rodbinskega debla*

Prevare, ki jih je s pisanjem pism na hannovrski in poljski dvor zagrešil lažni Jurij Sigmund Valvasor, so tega moža neugotovljenega imena in izvora leta 1714 privedle v pripor. Slepjarjevo izmišljeno sklicevanje na sorodstvo z rodbino kranjskih baronov Valvasorjev je nemudoma sprožilo uradno poizvedovanje o njegovi identiteti. Tako so v Gradcu zaslišali edinega tamkajšnjega Valvasorja, deželnostanovskega puškarskega mojstra Gregorja Ferdinanda, ki ni vedel nič o domnevnem priprtem sorodniku, zato pa je v kratkih odgovorih na šest vprašanj nehote razkril dragocena dejstva o dveh pravih kranjskih Valvasorjih in njunem potomstvu. Prvi je bil njegov oče Jurij Sigmund in drugi očetov bratranec Janez Ditrih, sicer pa je šlo za bratranca in brata znamenitega kranjskega polihistorja Janeza Vajkarda Valvasorja (1641–1693). O njuni usodi je bilo doslej znanega zelo malo: oba sta se poročila z ženskama nižjega stanu, naletela s tem na ostro nasprotovanje sorodnikov in zapustila Kranjsko. Janez Vajkard Valvasor v rodovniku rodbine Valvasor zato ni upošteval njunega potomstva, ampak je zgolj lakonsko zapisal, da sta se izselila iz dežele, in ju označil kot pokojna. Zdaj se je izkazalo, da je bila usoda obeh zapečateni v istem letu 1657, da nobeden od njiju ni odšel daleč in da so se njuni sinovi v začetku 18. stoletja po naključju srečali v Gradcu. Dragoceni novi podatki v kratki izjavi graškega puškarskega mojstra Valvasorja iz leta 1715 so namreč omogočili povezati skromna dejstva v celoto. Kar je Janez Vajkard Valvasor o svoji rodbini hotel prikriti, je nazadnje pomagal razkriti lažni Valvasor, slepar, ki si je nemara prav po polihistorju nadel priimek Valvasor.

Ključne besede: Valvasor, plemstvo, stanovsko neprimerni poroki, zamolčani rodbinski veji, Klevišče, Polšnik, Ojstrica pri Vranskem, Gradec

GOLEC Boris, Assistant Professor, PhD, Senior Researcher,
Milko Kos Historical Institute, Scientific Research Centre,
Slovenian Academy of Sciences and Arts, Novi trg 2, SI-
1000 Ljubljana, bgolec@zrc-sazu.si

929.52Valvasor

**A FALSE VALVASOR UNINTENTIONALLY HELPS
UNCOVER THE HIDDEN DESTINY OF TRUE
VALVASORS**

*Two "Outcasts" from the Valvasor family in mid-17th century
and the polymath's cleansing of the family tree*

The frauds that the false Jurij Sigmund Valvasor committed by sending letters to the Hanover and Polish Courts were the acts of a man of unknown name and origin, who, as a result, ended up in detention in 1714. The fraudster's false claims of kinship with the family of Carniolan Barons of Valvasor immediately spurred an official investigation into his identity. Thus in Graz, the only local Valvasor, Gregor Ferdinand, an estates-of-the-realm gunsmith master, was interrogated. He knew nothing about the detained supposed relative; however, his brief answers to six questions unintentionally reveal precious facts about two real Carniolan Valvasors and their descendants. The first was his father Jurij Sigmund; the second his father's cousin Janez Ditrih. The former was cousin and the latter brother of the famous polymath Janez Vajkard Valvasor (1641–1693). Until now, very little was known about the destiny of these two men: both married women of a lower class; this was opposed by their relatives, who made them leave Carniola. As a result, Janez Vajkard Valvasor omitted their descendants from the Valvasor family tree; he only made the laconic remark that they had left the province and proclaimed them deceased. It now turns out that their fate was sealed in the same year of 1657, that neither had gone far away and that their sons met accidentally in Graz at the beginning of the 18th century. Invaluable new data from a short statement of the gunsmith master Valvasor from 1715 have helped connect the scarce facts into a mosaic. The facts about his family that Janez Vajkard Valvasor wanted to hide came to light with the help of a false Valvasor, a fraudster, who may have chosen his family name after the very polymath Valvasor.

Key words: Valvasor, nobility, cross-class marriage, hidden family tree branch, Klevišče, Polšnik, Ojstrica pri Vranskem, Graz

Na lažnega Valvasorja, brez katerega naše zgodbe ne bi bilo, četudi ima v njej kot tak zgolj stransko vlogo, je že konec 19. stoletja opozoril Peter Radics v *Ljubljanskem zvonu* in nato še v podlistku o Valvasorjih, ki je izhajal v časniku *Laibacher Zeitung*.¹ Vse védenje o njem je povzel iz 17. zvezka zbornika »Die Europäische Fama« (1736 ali 1751), v katerem je na nekaj straneh precej natančno opisano neslavno početje nekega sleparja v letih med 1714 in 1716. Ta mož neugotovljene identitete je Radicsevo pozornost pritegnil zato, ker se je ob prijettu izdajal za kranjskega plemiča Valvasorja in ker je po vsem sodeč nekaj časa res prebival na Kranjskem. Prejare »sleparja Valvasorja«, kot ga je imenoval Radics, niso imele nikakršne zveze ne s polihistorjem Janezom Vajkardom Valvasorjem (1641–1693) ne s kom drugim iz Valvasorjeve rodbine. Zato niti najmanj ne čudi, da je bizarna štorija potonila v pozabo,² dokler je ni pred kratkim prineslo na površje doslej še neuporabljeno arhivsko gradivo o rodbini Valvasor v Štajerskem dežel-nem arhivu v Gradcu. Sleparjevo izmišljeno sklicevanje na sorodstvo z rodbino kranjskih baronov Valvasor je namreč sprožilo uradno poizvedovanje o njegovi identiteti. Tako so v Gradcu marca 1715 zaslišali edinega tamkajšnjega Valvasorja, deželnostanovskega puškarskega mojstra Gregorja Ferdinanda. Ta seveda ni vedel ničesar o domnevnem sorodniku, priprtem v šlezijemskem Breslauu, današnjem Wrocławu, zato pa je v kratkih odgovorih na šest vprašanj nehote razkril dragocena dejstva o dveh pravih Valvasorjih s Kranjskega in njunem potomstvu. Prvi je bil njegov oče Jurij Sigmund in drugi Janez Ditrih, s čigar potomci je izprašani Gregor Ferdinand nekaj let prej prišel v stik.³ Kot se je izkazalo, gre za dva »izgubljena« Valvasorja, za bratranca in brata kranjskega polihistorja, o katerih usodi je bilo doslej znanega zelo malo, in to ne brez razloga. Oba sta se poročila z ženskama nižjega stanu, naletela s tem na ostro nasprotovanje sorodstva in zapustila Kranjsko.⁴ Janez Vajkard Valvasor v rodovniku svoje rodbine (1689) ni upošteval njunega potomstva, ampak je zgolj lakonsko zapisal, da sta se izselila iz dežele, in ju označil kot pokojna.⁵ Zdaj se je pokazalo, da nobeden od njiju ni odšel daleč in da so se njuni sinovi v začetku 18. stoletja po naključju srečali v Gradcu. Dragoceni novi podatki v kratki izjavi graškega puškarskega mojstra Valvasorja so namreč omogočili povezati skromna dejstva v celoto. Kar je Janez Vajkard Valvasor o svoji rodbini hotel prikriti, je nazadnje pomagal razkriti slepar, »lažni Valva-

sor«, ki si je nemara prav po polihistorju nadel priimek kranjske plemiške rodbine.

Uradno poizvedovanje o lažnem Valvasorju doseže pravega Valvasorja v Gradcu

Četudi Radicsev »slepar Valvasor« z našo zgodbo nima neposredne zveze, si vseeno oglejmo, kaj je zgrešil in s čim je torej leta 1715 sprožil poizvedovanje, katerega ugotovitve so skoraj tristo let pozneje odločilno pripomogle k rekonstrukciji nadaljnjih življenjskih poti dveh »izobčencev« iz Valvasorjeve rodbine iz srede 17. stoletja in k odkritju njunega zamolčanega potomstva.

Neznanec, ki se je izdajal za sorodnika kranjskih Valvasorjev, je po Radicsevem prepričanju poznal razmere na Kranjskem in se je vsekakor moral nekaj časa muditi tudi v Ljubljani. Rodbinski imeni, ki si ju je nadel, in osebe, s katerimi naj bi po lastnih besedah prišel v stik, so bili namreč v deželi znani, nasprotno pa naj bi njegova identiteta ostala neugotovljena. Med zaslišanji v breslauskem priporu je vztrajal, da je »cesarski vazal s Kranjskega«, navedel nekaj svojih dotedanjih vojaških služb in posebej poudaril, kako naj bi leta 1710 (med špansko nasledstveno vojno) prenašal »posebne depeše« med Dunajem in Barcelono. »Ovekovetil« se je kmalu po koncu vojne, in sicer kot avtor lažnih svarilnih pisem dvema evropskima vladarjema. Najprej je avgusta 1714 poslal z Dunaja na dvor v Hannoveru dve opozorilni pismi kot Franc Anton Premegg pl. Lemburg, plemič s Kranjskega. V prvem pisanju je zatrjeval, da hočeta dva Francoza s strupom umoriti hannovrskega volivnega kneza Jurija Ludvika (ta je medtem s poroko postal britanski kralj), drugemu pa je kot dokaz celo priložil strup, ki naj bi ga omenjenima Francozoma sam izmaknil. Potem ko pismoma v Hannoveru niso pripisovali nobene teže in njun avtor za svoje »razkritje« ni dobil pričakovane nagrade, je poskusil srečo drugje, tudi tokrat s podobnim »podvigom«. Preko Frankfurta na Majni se je odpravil v Breslau, si nadel ime Valvasor, in od tam v začetku decembra istega leta pisal poljskemu kralju Avgustu II. Saškemu, da ga nameravata zastrepiti dva švedska častnika. Poljski dvor, bolj sumničav od hannovrskega, je v Breslau nemudoma poslal kraljevega generalnega adjunkta z nalogo, naj zadevo razišče. Lažni Valvasor se je tako že 20. decembra znašel v priporu in vrhu tega v nemajhnih škripcih, saj so ga dolžili, da dela za Francoze, za pretendenta na britanski prestol ali za Švede. V resnici naj bi po lastnem priznanju poslal opozorilna pisma zgolj v pričakovanju nagrade. Očitno so mu verjeli, saj so mu dovolili, da je iz zapore v Breslau naslovil na hannovrski in poljski dvor prošnji za odpustčanje. Še več, 1. februarja 1715 mu je celo uspelo pobegniti, a so ga kmalu spet prijeli. Po letu in pol pri-držanja so ga 20. julija 1716 na cesarjev ukaz odvedli

¹ Radics, *Slepár Valvasor; isti, Valvasor-Studien XXV*.

² V *Reispovi monografiji o Valvasorju se »lažni Valvasor« denimo pojavlja le v Bibliografiji, in sicer v naslovih obeh Radicsevih pri-spevkov o njem (Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 340, 342).*

³ StLA, *Landrecht*, K 1364, *Valvasor* (1), 22. 2. 1715, 7. 3. 1715.

⁴ Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 59–60, 63, 68.

⁵ *Valvasor, Die Ehre IX*, str. 109.

na Dunaj in od tam, tako kot podobne goljufe, poslali na galejo. Pozneje je bilo o njem slišati le še, da mu je s skupino bodočih galjotov že na poti uspelo zlomiti okove in se osvoboditi.⁶

Spretnemu so ob prvem prijetju v Breslauu nemara še nasledili, da je res Valvasor s Kranjskega, zato je češka dvorna pisarna o njegovem primeru obvestila notranje-avstrijsko vlado v Gradcu in jo prosila za informacije. Iz dopisa graške vlade štajerskemu deželnemu upravniku Sigmundu grofu Wagenspergu, datiranega 22. februarja 1715, izvemo več doslej neznanih podrobnosti. Med drugim to, da si je lažni Valvasor nadel polno ime Jurij Sigmund pl. Valvasor (*Georg Sigmundt von Valvasor*), medtem ko zbornik »Die Europaeische Fama« in za njim Radics navajata zgolj rodbinsko ime. Mož je zatrjeval, »da izhaja iz rodu znanih, na Kranjskem živčih baronov Valvasorjev, in da je prek njih v sorodu z drugimi tamkajšnjimi plemiškimi rodbinami« (*des bekanten Baron Valvasorisches in dem Herzogthumb Crain befindlichen geschlechts auch mit inberührten daselbst wohnhaft adelichen Familien befreundt zu sein vorgebenden Menschen*). Ker pa je bil v Gradcu priimek Valvasor nekaterim dobro znan zaradi deželnostanovskega puškarskega Valvasorja (*alda ein Landtschaft Kunst Stäbler den gleichen Namben führet*), je vlada grofu Wagenspergu naložila, naj omenjenega puškarskega skrivaj izpraša o tem, ali pozna priprtega Valvasorja, kdo naj bi bil ta človek, kdo njegovi starši, kako je prišel v Breslau in podobno.⁷

Ukaz je čez nekaj dni prispel do ključne osebe, **stanovskega puškarskega mojstra Gregorja Ferdinanda Valvasorja**. Njegova izjava ni sicer v ničemer pripomogla k nadaljnji preiskavi o identiteti breslavskega pripornika, je pa 297 let po svojem nastanku sprožila drugačno »preiskavo«, ki bi jo lahko naslovili kot vprašanje: kdo je bil graški puškar Valvasor in kdo drugi Valvasorji iz zapisa njegove izjave? Dve imeni sta se že na prvi pogled zdeli znani: Jurij Sigmund in (Janez) Ditrih.

Zapis z datumom 7. marec 1715, nastal v »uradni pisarni« (*in Ambts Canzlei*), očitno v uradu štajerskega deželnega upravnika, se je ohranil samo v konceptni obliki in se glasi takole:

»Prostovoljna izjava (*Guettliche aussag*) Gregorja Ferdinanda Valvasorja, puškarskega mojstra (*Pixelmeister*) častitih deželnih stanov.

1. Ali mu je znan Jurij Sigmund pl. Valvasor (*der Georg Sigmund von Valvasor*)? [Odgovor:] Jurij Sigmund Valvasor je bilo ime njegovemu očetu, ki je umrl pred približno 40 leti in je pokopan v Landsbergu [Deutschlandsberg] nedaleč od St. Florian, tega Jurija Sigmunda pl. Valvasorja pa ne pozna.

2. Kdo je taisti? [Odgovor:] Pred petimi leti sta bila tukaj dva Valvasorja, ki sta stanovala na Griesu (*auf dem Gries*) [v predmestju na desnem bregu Mure] pri pivovarju Johannu Georgu Sibererju. Eden od njiju je bil voskar (*ein Wax Passierer*), kako mu je bilo ime, pa ne ve.

3. Od kod sta bila? [Odgovor:] Oba sta izvirala iz Žalca (*von Saxenfeld gebirtig*). Oče tega voskarja se je imenoval Ditrih in je imel nedaleč od Žalca majhno posestvo, imenovano »Končo« (*vnweith Saxenfeldt ein gittl, so man Khonttscho genant, gehabt*) [Odgovor je prečrtan].

4. Njun poklic? [Odgovor:] Bilo je razumeti, da je bil eden voskar (*Waxpassierer*), oba pa sta se izdajala za plemiča s predikatom pl. Valvasor (*sich vor Edl leith ausgeben vndt mit den Praedicat von Valvasor*). Izprašanega [Gregorja Ferdinanda] nista hotela priznati za sorodnika (*vor khein befreundten erkheen wollen*) in z njim tudi nista občevala (*khein Gmainschaft gehabt*).

5. Kdo [so bili] njuni starši? [Odgovor:] Njun oče se je imenoval Ditrih pl. Valvasor (*Dietrich von Valvasor*) in je imel nedaleč od Žalca majhno posestvo, imenovano »Končo« (*vnweith Saxenfeldt ein gittl Khonttscho genant possidiert hat*).

6. Kako sta prišla v tujo deželo in zlasti v Breslau? [Odgovor:] Tega ne ve. Oba sta se od tod zelo hitro izgubila in [prej] razglašala, da želita oditi v vojno (*in das Feldt gehen wollen*).⁸

⁶ V prvem prispevku je Radics ob kratkem komentarju dobesedno povzel poročilo iz »Die Europaeische Fama« (*Radics, Slepár Valvasor*, str. 446–447), v drugem pa je citiral le njegove posamezne dele (isti, *Valvasor-Studien XXV*, str. 229–230).

⁷ StLA, Landrecht, K 1364, Valvasor (I), 22. 2. 1715. – Konstabler (*Kunst Stäbler*) je sinonim za *Büchsenmeister*, kot se Gregor Ferdinand največkrat imenuje v virih. Slovenski prevod puškar ali puškarski mojster pomensko ni najustreznejši. Šlo je namreč za obrt, ki so jo opravljali po večini mojstri v deželnoknežji in deželnostanovski službi. Vzdrževali so orožje v orožarnah in ga tudi sami izdelovali, poleg tega so čistili soliter in izdelovali smodnik, ob svečanostih skrbeli za ognjemete, v vojnem času pa na bojišča spremljali vojaške enote. V Gradcu jih je bilo okoli leta 1650 dvanajst, leta 1719 pa 24. Mestnemu magistratu ni uspelo, da bi jim naložil obrtni davek, kot so ga plačevali meščani, so pa vstopali v meščanske vrste. Popelka, *Geschichte*, str. 550–551. Prim. tudi <http://de.wikipedia.org/wiki/B%C3%BChsenmeister> (5. 5. 2012).

⁸ StLA, Landrecht, K 1364, Valvasor (I), 7. 3. 1715. – V zapisniku omenjeni pivovar Georg Si(e)berer je v letih 1701, 1709 in 1721 izpričan kot lastnik hiše v Griesgasse (danes h. št. 10), in sicer kot meščanski pivovar in gostilničar ter z dvojnimi osebnimi imenoma Hans Georg (Popelka, *Geschichte*, str. 739). Leta 1723 je imel hišo v Kernstockgasse (danes h. št. 17) (prav tam, str. 766). – Za mnenje o ustreznem prevodu besedne zveze »in das Feld gehen« se iskreno zahvaljujem kolegu prof. dr. Haraldju Heppnerju iz Gradca.

Kratki odgovori, zapisani na enem samem listu, dajejo vtis, da je puškarski mojster Gregor Ferdinand Valvasor sumil, kdo bi lahko bil breslauski pripornik, o katerem so oblasti poizvedovale kot o aretirancu »ex causa publica«. Plemenita brata iz okolice Žalca, s katerima se je torej okoli leta 1710 v Gradcu vsaj enkrat srečal in ki nista hotela vedeti za sorodstvo z njim, sta se mu očitno zdela možna goljufa, zato je na vprašanje, kdo naj bi bil Jurij Sigmund Valvasor, s prstom pokazal nanju. Njunih imen ni (več) poznal, si je pa dobro zapomnil ključne podatke o njunem izvoru, kolikor ni zanje vedel že prej. Njun oče Ditrih naj bi imel nedaleč od Žalca majhno posest, imenovano »Končo«. Tudi o sebi je Gregor Ferdinand izpovedal bistvena dejstva, ki jih ne bi mogli najti nikjer drugje. Bil je torej sin pokojnega Jurija Sigmunda Valvasorja in vsekakor v sorodu z omenjenim Ditrihom, o katerem je zelo verjetno slišal že prej, sicer ne bi izjavil, da ga Ditrihova sinova pl. Valvasorja nista priznavala za svojega sorodnika.

Lažni Valvasor iz breslauskega zapora, zaradi katerega je zapis o izprašanju sploh nastal, vsekakor ni imel nič skupnega ne s kranjskimi ne s štajerskimi Valvasorji. Njegova zasluga pa je, da so v Gradcu o njem izprašali prvega Valvasorja, ki so se ga spomnili, in da je ta, stanovski puškarski mojster Gregor Ferdinand, v nekaj skopih stavkih razkril lastno identiteto in identiteto dveh svojih sorodnikov. Naključje je hotelo, da je povezal prav usodi dveh vej Valvasorjevega rodu, o katerih doslej nismo vedeli skoraj nič. Njegov oče **Jurij Sigmund** in oče omenjenih bratov iz okolice Žalca **Janez Ditrih** sta bila namreč bratranca, sicer pa, kot že rečeno, vsak v svoji veji rodbine Valvasor »črni ovci« zaradi poroke s stanu neprimerno žensko. Njuni življenjski usodi je Branko Reisp kratko povezal takole: »... Janez Dietrich in Jurij Žiga, brat in bratranec Janeza Vajkarda, pa sta sklenila celo takšno zakonsko zvezo, da sta se morala zaradi pojmovanja tistega časa odreči plemiškemu načinu življenja in svoji rodbini ter zapustiti domovino.«⁹

Razkritju nadaljnje usode potomcev obeh »izobčenec« iz Valvasorjeve rodbine je vsekakor botrovala velika sreča. Konceptni zapis odgovorov Gregorja Ferdinanda iz leta 1715 bi se zanesljivo izgubil iz evidence, ko ga skupaj z dvema dopisoma iste zadeve ne bi pozneje uvrstili v arhivski fond štajerske deželne pravde, med spise rodbine Valvasor.¹⁰ Tam ga je moral že okoli leta 1900 najti Peter Radics, ki si ga je tudi prepisal, a je prepis neuporabljeno obležal v njegovi zapuščini.¹¹ Dragocena

graška »Valvasoriana« pri deželni pravdi ni prišla pod roke poznejšim raziskovalcem življenja in dela kranjskega polihistorja, čeprav je tako rekoč na očeh že dobrega pol stoletja, odkar je leta 1959 izšel prvi in doslej zadnji vodnik po Štajerskem deželnem arhivu.¹² Dolgujemo ji vrsto novih spoznanj o Valvasorjevi rodbini, poleg teh, o katerih bo tekla beseda, med drugim tudi o usodi polihistorjeve najmlajše sestre¹³ ter o družini zadnjega rodbinskega člana s priimkom Valvasor, ki je imel potomce, a (žal) vse ženskega spola.¹⁴

Prva »črna ovca« v rodbini – polihistorjev bratranec Jurij Sigmund – in njegov najdeni rod

O **Juriju Sigmundu** doslej ni bilo znanega tako malo, a prinaša izpoved njegovega sina Gregorja Ferdinanda iz leta 1715 navzlic temu zelo dragoceno dopolnitev vé-

o Karlu Jožefu Valvasorju (1710–1761) (ARS, AS 984, Radics pl. Peter Pavel, šk. 6, mapa XXV). Tudi njegov podatek o hranišču dokumenta je na moč skromen: »St.[eiermärkisches] Landesarchiv«. Dokument je našel že potem, ko je leta 1896 v Laibacher Zeitung objavil prispevek s podnaslovom »Ein Pseudo-Valvasor 1714« (Valvasor-Studien XXV), saj je na prepisu navedel, da se vsebina nanaša na ta članek. Pravilno je tudi ugotovil, da je bil Jurij Sigmund polihistorjev bratranec, ki se je izselil iz dežele, očitno pa je prezrl identičnost v dokumentu omenjenega Ditriha Valvasorja s polihistorjevim bratom Janezom Ditrihom; na to ni opozoril ne na samem prepisu in tudi ne pri gradivu o tem Valvasorjevem bratu (ARS, AS 984, Radics pl. Peter Pavel, šk. 7, mapa XXVIII, G Bratje in sestre Janeza Vajkarda Valvasorja). Med pregledovanjem gradiva Štajerskega deželnega arhiva v Gradcu je Radics med spisi notranjeavstrijske vlade naletel še na nekaj vladnih ukazov, povezanih z zadevo »lažni Valvasor«. Regesti ukazov so v njegovi zapuščini skriti kot priloga k časopisnim izrezkom Radicsevih »Valvasor-Studien«, ki so v letih 1895–1897 izhajale v Laibacher Zeitung (prav tam, šk. 4, mapa XV). Najprej je vlada januarja in februarja 1715 od kranjskega deželnega glavarja in štajerskega deželnega upravnika zahtevala poročilo o tem, kdo naj bi bil v Breslauu aretirani Jurij Sigmund Valvasor. Dne 11. marca, štiri dni po nastanku izjave puškarskega Gregorja Ferdinanda Valvasorja, je poslala podoben ukaz še v Žalec. Hotela je namreč dobiti poročilo o Ditrihu iz okolice Žalca in njegovih dveh sinovih, o katerih je pričal puškar. Neznane dne v marcu pa se je slednji obrnila z zahtevo po poročilu še na kranjskega deželnega vicedoma, in sicer potem, ko se je »lažni Valvasor« začel izdajati za Franca Antona pl. Lemburga s Kranjskega.

¹² Prim. Posch (izd.), Gesamtinventar, str. 269.

¹³ Spor Marije Izabele Klančnik oziroma Glančnik (Gläntschnikin), rojene Valvasor, s Filipom Sibenacherjem, je razkril, da se je polihistorjeva najmlajša sestra Marija Izabela (* 1649/51, † 1683–85) poročila z nekim neplemičem s priimkom Klančnik oziroma Glančnik (StLA, Landrecht, K 1364, Valvasor (1), 20. 5. 1679). Datacija dokumenta v Gornjem Gradu je omogočila uspešno sledenje njeni življenjski poti.

¹⁴ Med zapuščinskimi inventarji članov Valvasorjeve rodbine so najdragocenejši inventarji Karla Jožefa barona Valvasorja (* 1710, † 1761), vnuka polihistorjevega polbrata Karla. Inventar njegove zapuščine na Koroškem je namreč privedel do ugotovitve, da ni bil poročen samo dvakrat, ampak trikrat, in da je zadnja žena ob njegovi smrti pričakovala drugega otroka. StLA, Landrecht, K 1365, Valvasor (2), 20.–23. 4. 1761.

⁹ Reisp, Kranjski polihistor, str. 68.

¹⁰ Gradiva, razdeljenega med dva arhivska kartona, je skupaj okoli 0,1 tekočega metra, obsega pa časovni razpon od leta 1630 do 1761: StLA, Landrecht, K 1364, Valvasor (1); K 1365, Valvasor (2).

¹¹ Prepis dokumenta, izvzetega iz konteksta, je v Radicsevi zapuščini shranjen na povsem neustreznem mestu, in sicer med gradivom

denja o tem članu Valvasorjevega rodu, célo generacijo starejšem bratrancu Janeza Vajkarda. Kot priča rodovno deblo Valvasorjev v IX. knjigi *Slave vojvodine Kranjske* (1689), naj bi se rodil kot tretji od štirih otrok polihistorjevega strica Adama Valvasorja in njegove žene Sidonije pl. Gusič, katere osebno ime Janezu Vajkardu začuda ni bilo znano.¹⁵ Jurij Sigmund je otroštvo preživel v Adamovi graščinici Zavrhu pod Kumom v župniji Svibno, tako rekoč drugem rodbinskem sedežu Valvasorjev (poleg Medije), kjer se je neznanega dne in leta bržčas tudi rodil, če ni prišel na svet na Erkenštajnu (Novem gradu v Jablanici) pri Boštanju ob Savi, ki je bil kratek čas prav tako v rokah njegovega očeta.¹⁶ Ob očetovi smrti 29. septembra 1624 je moral biti še otrok, le težko star več kakor sedem let.¹⁷ Ker se iz tega časa niso ohranile krstne matice župnij Svibno in Boštanj, se vsi štirje Adamovi otroci prvič pojavijo v virih v njegovi oporoki, napisani v Zavrhu 18. julija 1624, dobra dva meseca pred smrtjo, ko je bila tudi njegova žena že pokojna. Adam jih v svoji zadnji volji navaja v enakem zaporedju kot pozneje rodovnik v *Slavi* – Janez Krstnik, Janez Sigfrid, (Jurij)

Sigmund in Poliksena – ter tustu Sigmundu pl. Gusiču posebej naroča, naj poskrbi za njihovo izobrazbo. Vse tri še majhne sinove (*gar vormindig*), ki so si morali biti po starosti zelo blizu, naj bi tast dve leti vzdrževal pri sebi (na gradu Rakovnik pri Mirni), dokler dovolj ne zrastejo, jih nato poslal v jezuitski konvikt v Ljubljano ali Gradec, kjer naj končajo humanistične študije (*humaniora*), nato pa na študij filozofije in prava k jezuitom v Ingolstadt. Dvorec Zavrhu in drugo posest naj bi medtem do njihove polnoletnosti upravljala zanesljiva oseba pod nadzorom varuha Valvasorjevih otrok. Hčerki Polikseni, ki ji je zapustil gotovino, je Adam namenil, da ostane do poroke v samostanu graških dominikank.¹⁸ Če ne že takoj, je varuh sirot postal najpozneje tri leta zatem stric Jernej Valvasor z Medije, polihistorjev oče,¹⁹ grad Medija pa po vsem sodeč njihov nadomestni dom. Študijska pot Adamovih sinov je nato res potekala v skladu s pričakovani okolice, čeprav je bila nekoliko drugačna od očetovih želja, saj najdemo leta 1636 vse tri mladeniče na univerzi v Padovi.²⁰

Po omenjenem rodovniku Valvasorjeve rodbine v *Slavi vojvodine Kranjske* naj bi se poročila samo najstarejši brat in edina sestra, druga dva brata pa ne, a to vsaj za Jurija Sigmunda ne drži. Janez Vajkard o njegovi morebitni ženi in družini molči, čeprav je za njegovo potomstvo seveda vedel. Povsem enako kot pri lastnem bratu Janezu Ditrihu, čigar usoda je bila precej podobna, je samo lakonsko navedel, da se je Jurij Sigmund iz dežele izselil (*ist aus dem Lande gezogen*). Znamenje v obliki križa za njegovim imenom pa pomeni, da je bil leta 1689, ob izidu *Slave*, že mrtev.²¹

Kranjski polihistor omenja svojega bratrancu sicer še pri opisu **graščinice Klevišče pri Polšniku**, kjer se je sorodnikova življenjska zgodba usodno zapletla. Klevišče, dve uri hoda severozahodno od Zavrha, je bilo po poli-

¹⁵ Valvasor, *Die Ehre IX*, str. 109. – O Sidoniji gl. Radics, Johann Weikhard (1910), str. 348.

¹⁶ O završki graščini v rokah njegovega očeta Adama gl. Radics, *Graščine in hiše*, str. 436; Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 61–62. – O Adamovem lastništvu Erkenštajna gl. Smole, *Graščine*, str. 324.

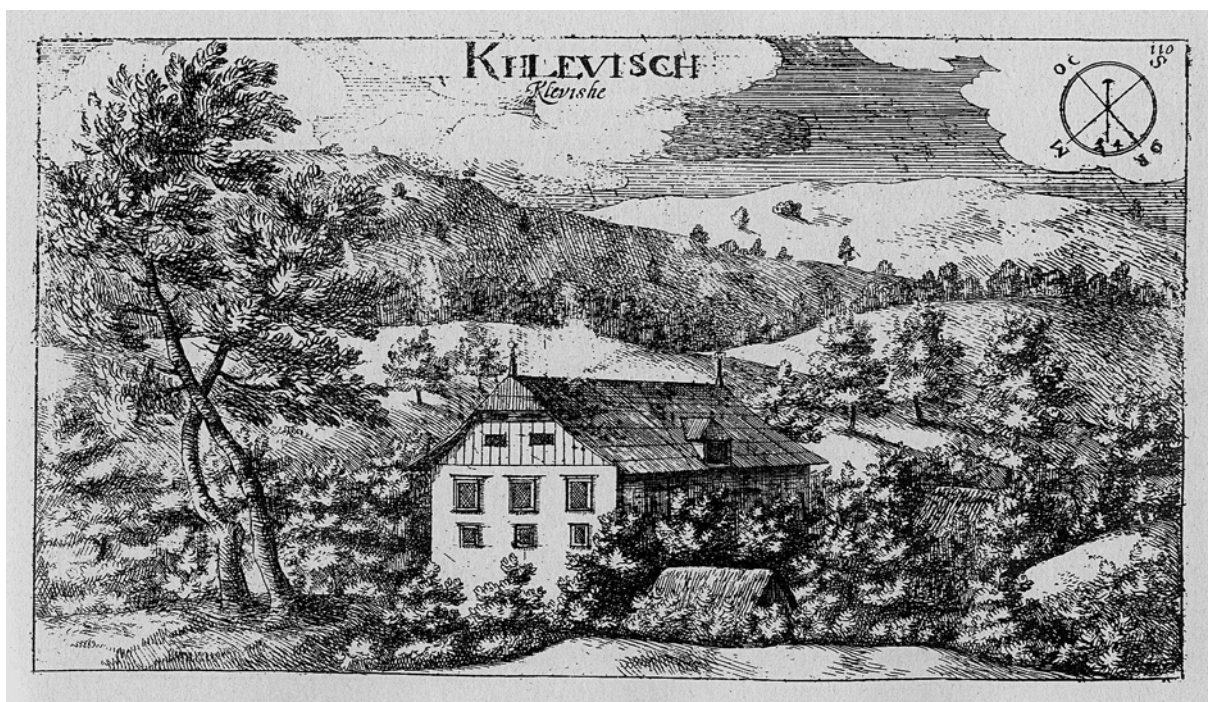
¹⁷ O Adamovi smrti 29. septembra 1624 gl. Radics, Johann Weikhard (1910), str. 348. – Rojstvo Jurija Sigmunda, ki ga rodovnik v *Slavi* navaja med Adamovimi štirimi otroki na tretjem mestu, je mogoče približno datirati glede na tri podatke. Prvi je datum poročnega dogovora njegovih staršev 9. maj 1611 (Radics, Johann Weikhard (1910), str. 348), povzet po Adamovem zapuščinskem inventarju (ARS, AS 309, Zbirka zapuščinskih inventarjev Deželnega sodišča v Ljubljani, šk. 130, fasc. LIV, lit. Z–2, 8. 2. 1625, pag. 26), drugi pa čas rojstva njunega prvega sina. Janez Krstnik, prvi od Adamovih štirih otrok, ki jih navaja rodovnik v *Slavi* (Valvasor, *Die Ehre IX*, str. 109), naj bi se rodil šele leta 1618, kajti še danes ohranjeni nagrobnik na Mediji mu ob smrti 10. junija 1650 pripisuje samo 32 let. Pri navedbi starosti je šlo za pomoto, saj bi bilo Janezu Krstniku potemtakem leta 1633 komaj 15 let, a ga že najdemo vpisanega na logiko, tedaj drugo najvišjo stopnjo graške jezuitske šole (univerze): »Joannes Bapt. Valuasor, Provinc.[ialis], Carn.[iola]« (Andritsch, *Die Matrikeln*, Bd. 2, str. 12, M 1633/46). Glede na navedeni podatek bi moral biti takrat star že kakšnih 18 let. Poleg tega je bil že leta 1629 (kot dijak) sprejet v jezuitsko Marijino kongregacijo v Ljubljani, in to sočasno z dvema baronoma Auerspergoma, rojenima v letih 1613 (Janez Herbard) in 1615 (Janez Vajkard) (ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, II/51r, pag. 116; o Auerspergih gl. Preinfalk, Auerspergi, str. 446, 454). Starost 32 let na nagrobniku je klesarjev spodrslijaj; zadnja številka bi morala biti 5 ali 7, ne 2, pravilna navedba starosti pa torej 35 ali 37 let (rojen torej leta 1613 ali 1615). Tretji podatek za določitev časa rojstva Jurija Sigmunda je vpis v bratovščinsko knjigo omenjene Marijine kongregacije leta 1632, ko mu je bilo vsaj 13 ali 14 let. Sprejet je bil hkrati z bratrancem Karlom, polihistorjevim polbratom, in bratom (Janezom) Sigfridom (ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, II/51r, pag. 123), tri mesece za Janezom Ludvikom Schönlebnom (pag. 122), rojenim 16. novembra 1618. Bratranec Karel Valvasor je bil drugorojenec Jerneja Valvasorja in Marije Elizabete Dornberg (Valvasor, *Die Ehre IX*, str. 109), ki sta se poročila kmalu po 7. februarju 1617 (ARS, AS 748, Gospostvo Krumperk, fasc. 25, Familiaria, Ženitna pisma, 7. 2. 1617).

¹⁸ ARS, AS 308, Zbirka testamentov Deželnega sodišča v Ljubljani, II. serija, fasc. V 1–16, testament V–2, 18. 7. 1624. – O lastništvu Sigmunda Gusiča nad Rakovnikom gl. op. 27.

¹⁹ Jernej Valvasor je kot varuh (Gerhab) Adamovih otrok izpričan v pravdi z Janezom Daneso (StLA, IÖ Reg, Cop 1628–XII–17, 1. 12. 1628). Brat ga je v oporoki sicer imenoval za enega od treh varuhov svoje zapuščine, in sicer skupaj s svojim tastom Sigmundom Gusičem in prokuratorjem kranjskega ogradnega sodišča Burkhardom Hizingom (gl. prejšnjo opombo).

²⁰ V graški jezuitski šoli je od treh bratov izpričan samo Janez Krstnik (gl. op. 17). Po Radicsevih izpiskih iz objav padovanskih univezitetnih matrik so bili 16. junija 1636 vpisani Janez Krstnik, Janez Sigfrid in Jurij Sigmund, imenovani po Mediji in Zavrhu kot »Valvasor de Gollnegg et Neudorf«, šest let za njimi, 7. oktobra 1642, pa še njihov bratranec Karel, polihistorjev polbrat, naveden kot kranjski deželan z Medije in Gamberka: »Valvasor de Gollnegg et Gallenberg provincialis Carnioliae« (ARS, AS 984, Radics pl. Peter Pavel, šk. 5, mapa XIX, II b). Vsi vpisi so iz matrike »nemških juristov«. Nobenega Valvasorja ni na objavljenem seznamu kranjskih študentov v Ingolstadt (Radics, *Kranjski dijaki*, str. 25–27).

²¹ Valvasor, *Die Ehre IX*, str. 109.

Graščina Klevišče po Valvasorju leta 1679 (*Topographia ducatus Carniolae moderna*, sl. 110) in danes (foto: B. Golec, maj 2012)

historjevih besedah prvotno last deželnega svobodnika Klemenčiča. Jurij Sigmund ga je kupil od neimenovane lastnika in ga obdržal enajst let, do prodaje Jožefu Bosiu. Čeprav opis v *Slavi* ne pove, za katerih enajst let gre, jih je mogoče izračunati iz števila let lastništva, navedenih pri naslednjih treh lastnikih – do leta 1685 jih skupaj našteto 39.²² Potemtakem bi bilo Klevišče v lasti Jurija Sigmunda Valvasorja med letoma 1635 in 1646,²³ kar pa je vsekakor prezgodaj, saj mu je bilo leta 1635 komaj kakšnih 17 let in se je še šolal.²⁴ Prejkone je posredi spodrselj pri navajanju let lastništva katerega od lastnikov; zagrešil ga je bodisi polihistor sam bodisi stavec in tako bi bilo zelo možno, da je šlo v resnici za deset let manj – 29. Kot bomo videli, je v *Slavi* omenjenih enajst let glede na vse, kar o Juriju Sigmundu vemo, veliko bolj logično umestiti deset let pozneje, v obdobje med letoma 1645 in 1656.²⁵

Niti kranjska imenjska knjiga pa o tem ne ponuja natančnega odgovora. Imenjsko rento Jurija Sigmunda Valvasorja v višini 10 funtov so vanjo vpisali šele leta 1648, vendar iz knjige ni vidno, za katero posest gre, niti to, kdaj natanko jo je Valvasor pridobil. Šele veliko poznejši pripis iz druge polovice 19. ali iz 20. stoletja jo naslavlja »Kleviše«, kar je, kot bomo videli, pravilno. Janez Jurij posesti ni dobil omenjenega leta, ampak že nekoliko prej, saj vpis v imenjsko knjigo ni povezan s pridobitvijo imenjske rente. Nastal je zaradi odpisa sedmih funtov, tj. sedmih hub in mlina, ki so jih navedenega leta pripisali novemu lastniku Janezu Ludviku Gallu.²⁶ Gall je bil gospodar Rakovnika v Mirnski dolini, prej v lasti Valvasorjevega deda po materi, in je odcepljeno posest najverjetneje kupil v začetku leta 1646. Tedaj je namreč datiran regest neke kupoprodajne pogodbe, ki mu jo je izdal (prodajalec) Valvasor, žal pa ni naveden predmet prodaje.²⁷ S tem so Valvasorju

leta 1648 ostale po imenjski knjigi le še tri hube, dokler mu sedem let zatem, leta 1655, niso pripisali podedovane polovice imenja njegovega brata Janeza Sigfrida. Njegova imenjska renta se je s pridobljenimi štirimi hubami in pol dvignila za malo manj kot 7 funtov in pol – na 10 funtov, 28 krajcarjev in poldrugi pfenig.²⁸ Enaka višina imenjske rente je navedena tudi v naslednji imenjski knjigi, ki se začne leta 1662, toda pripis iz leta 1673 pove, da jo je Jurij Sigmund Valvasor v resnici »že zdavnaj prodal Jožefu Bosiu« (*schon lengst verkhauffte*). Neažurnosti deželnega knjigovodstva gre torej pripisati, da so Valvasorjevo posest tedaj še vodili pod njegovim imenom. Celoten historiat posesti za zadnjih nekaj desetletij podaja šele vpis iz leta 1694 in ta se glede lastnikov povsem ujema z opisom v *Slavi vojvodine Kranjske*, le da v imenjski knjigi ni časovnih opredelitev. Pri posesti Jurija Sigmunda je šlo za imenje dvorca Klevišče (*in den Hoff Cliuisch bestehende / ... / Gült*), ki ga je »gospod Valvasor pred veliko leti (*vor villen Jahren*)« prenesel na Jožefa Bosia, nato pa so si kot lastniki sledili trije Semenichi.²⁹ Jedro posesti je bilo skratka Klevišče; tega

Valvasorjem. Janez Ludvik baron Gall je Tadjolovičev del gospostva kupil leta 1642, štiri leta pozneje, 1646, pa tudi Valvasorjev del.« (Gračine, str. 415) V resnici se regest v zapuščinskem inventarju lahko nanaša le na prodajo sedmih hub in mlina, vpisano leta 1648 v knjigo. Ko bi bil Jurij Sigmund kdaj resnično solastnik Rakovnika, bi to najbrž omenil tudi Janez Vajkard v *Slavi* pri opisu gradu, a navaja kot lastnike le »gospode Tadjoloviče« in za njimi Janeza Ludvika Galla (Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 321). Res pa so bili pred Tadjoloviči lastniki Rakovnika Gusiči (prav tam), rodbina iz katere je izviral Sidonija, mati Jurija Sigmunda Valvasorja in hči Sigmunda Gusiča (Radics, Johann Weikhard (1910), str. 348). Ko je leta 1624 umrl oče Adam Valvasor, so manjši del njegovega premoženja popisali tudi na gradu Rakovnik (ARS, AS 309, Zbirka zapuščinskih inventarjev Deželnega sodišča v Ljubljani, šk. 130, fasc. LIV, lit. Z-2, 8. 2. 1625, pag. 59–66). V imenjski knjigi ni navedeno, na kaj se nanaša imenjska renta Sidonijinega očeta Sigmunda Gusiča, a gre brez dvoma za Rakovnik, saj so jo leta 1637 prepisali na Nikolaja Tadjoloviča, navedenega kot zet pokojnega Sigmunda (ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, knj. 5 (1619–1661), fol. 94v). Da bi iz tega naslova leta 1648 na Jurija Sigmunda Valvasorja prenesli sedmih hub in mlin, knjiga ne pove. To posest je torej mladi Valvasor pridobil drugače, ne kot dediščino po Gusičih. Morda je v Gallovm zapuščinskem inventarju navedena napačna letnica prodaje 1646 namesto pravilne 1648. Regest listine, shranjene v nekdanjem arhivu grofov Barbo na gradu Rakovnik, ki si ga je prepisal Radics, ima namreč isti datum 4. januar, a letnico 1648, kar pa bi bila lahko tudi prepisovalčeva napaka. Listina je bila izdana v Zavrhu, vsebina pa je zagotovo ista: Jurij Sigmund potrjuje, da je Gallu prodal sedem hub v vasi Padež (ARS, AS 984, Radics pl. Peter Pavel, šk. 5, mapa XIX, II a, Genealoško deblo).

²⁸ ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, knj. 5 (1619–1661), fol. 57v.

²⁹ Prav tam, knj. 6 (1662–1756), fol. 103. – Semeničem so kot lastniki sledili pl. Dienspergi. Po smrti zadnjega, sevnškega župnika Franca Antona Rajmunda, umrlega leta 1764, sta Klevišče podedovali njegovi sestrični Marija Ksaverija baronica Gall in Katarina Jožefa pl. Diensperg (Smole, Gračine, str. 219) – zanimivo – vnukinji Janeza Vajkarda Valvasorja (o njiju: Golec, Valvasorjevo neznano potomstvo (I. del), str. 371–372).

²² Jožef Bosio naj bi imel Klevišče samo tri leta, za njim Sigmund Semenich 23 let in njegov sin Janez Andrej Semenich 13 let do prodaje leta 1685 (Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 305).

²³ Tak časovni razpon je izračunal tudi Fran Podkrajšek – Harambaša (Harambaša, Valvasorjeva rodbinska rakev, str. 566). Pozneje navaja isti letnici Radics, očitno po Harambaši, čigar dva članka o Juriju Sigmundu citira v nadaljevanju (Radics, Gračine in hiše, str. 436).

²⁴ Gl. op. 17 in 20.

²⁵ Že Podkrajšek je opozoril na neskladje med izračunanim časom lastništva Jurija Sigmunda (1635–1646) na eni strani ter hčerkino smrtjo (1650) in njegovo prošnjo deželnim stanovom (1651) na drugi (Harambaša, Valvasorjeva rakev, str. 566).

²⁶ ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, knj. 5 (1619–1661), fol. 57v.

²⁷ ARS, AS 309, Zbirka zapuščinskih inventarjev Deželnega sodišča v Ljubljani, šk. 32, lit. G XVI–25, zapuščinski inventar Janeza Ludvika Galla pl. Gallensteina, 4. 2. 1665, pag. 2. – Na podlagi tega skromnega regesta z datumom 4. januar 1646 je Majda Smole povsem neutemeljeno pripisala Valvasorju – ta tudi ni bil baron, kot je zapisala – solastništvo gospostva Rakovnik pri Mirni: »Nikolaj Tadjolovič si je delil posestvo z Jurijem Sigmundom baronom

je Jurij Sigmund pridobil pred letom 1646, ko je sklenil pogodbo z Gallom, in ga imel vsaj še leta 1655, ko je svojemu skromnemu imenu dodal podedovano polovico bratovega imena.

V isti čas spadata tudi zaplet in razplet njegove »usodne zgodbe«: poroka s kmečkim dekletom, zahteve Valvasorjeve družine, naj ga deželni stanovi zaradi tega kaznujejo (1651), in slednjič odvzem kranjskega deželanstva (1657). Pojdimo po vrsti. Kolikor je znano, je na Jurija Sigmunda kot »problematičnega« člana Valvasorjeve rodbine prvi opozoril Radics v uvodu h Krajčevi izdaji *Slave* (1877). Ne da bi navedel vir, je zapisal, da je Valvasorjeva družina pri deželnih stanovih zahtevala za Jurija Sigmunda kazni, ker je osramotil svoj rod, ko je vzel za ženo »neko lahkomišno žensko, svojo priležnico« (*eine leichtfertige Person »seine Fötel« zur Gattin genommen hatte*).³⁰ Poldrugo desetletje pozneje (1892) je imel isti vir skoraj brez dvoma v rokah Fran Podkrajšek, saj ima njegov dobesedni citat domala identično vsebino kot Radicsev povzetek, le da lahkomišno življenje pripisuje Juriju Sigmundu, njegovo ženo pa imenuje samo »seine Fötel«. Šlo je za prošnjo Valvasorjeve družine deželnim stanovom z datumom 3. avgust 1651, katere regist je avtor našel v Perizhoffovem repertoriju arhiva kranjskih deželnih stanov.³¹

Podkrajšek je poleg tega prvi opozoril na še danes ohranjeni nagrobnik v župnijski cerkvi na Polšniku. Na njem je vklesano ime Barbare, hčerke Jurija Sigmunda Valvasorja, ki so jo pokopali leta 1650, eno leto pred nastankom omenjene prošnje. Napis »Hie likt pegrowen man lewe Tohter Barbara † Ge: Sig: Valvasor 1650« je Podkrajška sploh spodbudil k raziskovanju, kdo sta oče in hči, navedena na dotlej neznanem nagrobniku.³² Na marmorno nagrobno ploščo, tedaj še vzdano v tlak predhodnice današnje cerkve, je naletel po naključju, nato pa se je v stvar poglobil in nazadnje prišel do takšnega sklepa: »Sedaj mi je bilo jasno, zakaj naš kronist [Janez Vajkard Valvasor] ne omenja rodbinske rakev v Polšniku in zakaj v rodoslovnem drevesi Valvasorjev ne navaja niti žene, niti potomcev Jurij Žiginih, nego lakoniški pristavlja, da se je izselil in umrl! Jurij Žiga se ni oženil v plemeniti obitelji, nego poiskal si je soproge pri navadnih ljudeh. To je bil hud greh!«³³ Podkrajšek

je napačno sklepal, da je precej velika cerkvena kript (rakev) – v tej naj bi bilo po cerkvenikovem pripovedovanju več krst, štiri ali šest – v resnici Valvasorjeva »rodbinska rakev«, zato se je tem bolj čudil, zakaj polšniška »rakev« v *Slavi vojvodine Kranjske* ni nikjer omenjena.³⁴ Glede na število krst v kripti in na polihistorjev molk o bratrančevi družini je patetično in hkrati obtožujoče pribil: »Bržkone so pomrli Juriju Žigi poleg žene vsi otroci, ki so sedaj pokopani skupno; on pa je osamel, zapuščen, zaničevan in preziran, izselil se je in pozabljen umrl na tujem. Zatorej naš kronist, sramujoč se takega bratranca, niti ne omenja njega rodbinskega počivališča v Polšniku, zato se je Jurij Žiga »izselil in umrl«; zato ni o njega rodbini najti zapisanega ničesar! Takó strogo so pred dvema vekoma obsojali plemiča, ki se je poročil z meščanko!«³⁵

Valvasorjeva izbranka v resnici ni bila meščanka, temveč navadno kmečko dekle, kar nam razkriva šele razplet zadeve leta 1657. V drugem Perizhoffovem repertoriju *Carniola pragmatica* ga je odkril Radics, ki je podatek o kmečkem izvoru žene Jurija Sigmunda tudi objavil v svojem rodovniku Valvasorjeve rodbine (1910), vendar žal niti tedaj ni citiral vira, na katerega se je oprl.³⁶ Zgodnejše matične knjige polšniške župnije, ki bi lahko odgovorile na vprašanje, kdo je bilo to dekle, in bi pri krstih otrok razkrile vsaj njeno ime – ime matere, če že nič drugega, so bile žal uničene, še preden je konec 19. stoletja po njih poizvedoval Podkrajšek.³⁷

nove polšniške župnijske cerkve v začetku 20. stoletja niso zavrgli, temveč vzdali na sedanje mesto. O prizadevanjih deželnega konservatorja K. Črnologarja govori notica v: *Laibacher Zeitung* 122 (1903), št. 186, 18. 8. 1903, str. 1598. Marmorna plošča velikosti 82 x 49 cm je vzdana v južno notranjo steno sedanje cerkve.

³⁴ Prav tam, str. 754. – Preden je Podkrajšek ugotovil, da je bil Jurij Sigmund lastnik kleviške graščine v polšniški župniji, o čemer piše v nadaljevanju razprave leto pozneje (1893), je izrazil precej nenavadno sklepanje, zakaj si je dal Jurij Sigmund urediti rodbinsko grobnico prav na Polšniku (prav tam, str. 755): »Tedanja duhovščina pa (takó si mislim), ki je hodila družno s plemstvom in posebe še z ostalo rodbino Valvasorjevo, odobravala je korake [sodnikov] proti Juriju Žigi zaradi nedostojne ženitve in mu povsod odrekla prostor za obiteljsko rako. In končno, menim, zatekel se je Jurij Žiga v óno gorsko zakotje, v Polšnik, in si ondu pridobil srce tolerantnega duhovnika, ki mu je dovolil, da si v sedanjí kapelici sv. Ane zgradí rodbinsko počivališče.«

³⁵ Prav tam, str. 756.

³⁶ »Gemahlin, Eine Bauernstochter, wegen welcher Vermählung er auswanderte« (Radics, Johann Weikhard (1910), str. 350). – Ni dvoma, da temelji podatek na registru o odvzemu deželanstva Juriju Sigmundu leta 1657 (po Perizhoffovem registru »Carniola pragmatica«), v prepisu shranjenem v Radicsevi zapuščini (ARS, AS 984, Radics pl. Peter Pavel, šk. 5, mapa XXI, VII Jurij Sigmund). O tem gl. op. 50.

³⁷ Po Podkrajšku naj bi matične knjige segale samo do leta 1784 (Harambaša, Valvasorjeva rakev, str. 754), vendar velja to le za najzgodnejši ohranjeni poročno in mrliško matico, medtem ko se začenjajo krstne knjige leta 1752 (Krampač, Vodnik, str. 78).

³⁰ Radics, Johann Weikhard (1877), str. 4.

³¹ Harambaša, Valvasorjeva rakev, str. 755. – ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, šk. 874, Repertorium Sive Melius Informati-ones etc., Pars II, fol. 47: »Valvasorisches anbringen an die hochlöb- bl. Landstände das leichtfertige Leben, Ehehlichung seiner Fötel, abstraffung dessen an H. Georg Sigmundten Valvasor.« Perizhoff se sklicuje na neugotovljen vir, ki ga označuje kot: »in K: B. sub 3. aug: 1651.ten.«

³² Harambaša, Valvasorjeva rakev, str. 754.

³³ Prav tam, str. 755. – Podkrajškov članek in Valvasorjevo rodbinsko ime sta gotovo še dodatno pripomogla, da nagrobnika ob gradnji

Nagrobnik Barbare Valvasor († 1650), otroka prve »prepovedane ljubezni« v Valvasorjevi rodbini, v župnijski cerkvi na Polšniku pri Litiji (foto: B. Golec, avgust 2012)

Do poroke med Jurijem Sigmundom Valvasorjem in neimenovano kmečko hčerko je prišlo najpozneje leta 1650, ko so v polšniški cerkvi pokopali njuno hčerko Barbaro, razen če je bila ta rojena še kot nezakonska. Da je Valvasor živel s svojo izbranko že prej, razkriva vpis v deželnotanovske registraturne protokole meseca avgusta 1651, torej natanko v istem času, kot ga navaja Perizhoffov repertorij. Knjiga registraturnih protokolov pove poleg tega še nekaj zanimivih podrobnosti. Prošnjo za »zasluženo kaznovanje« Jurija Sigmunda je na stanove naslovalo »celotno Valvasorjevo sorodstvo in svaki« (N: *die gesambte Valuasorische Befreündte vnd Schwäger*), to pa zato, ker naj bi »z neko nemoralno žensko precej časa počel pregrešen zločin in ker se je z isto žensko sramotno poročil« (*wegen seines mit einer Vnzühtigen weibs person, ein Zimbliche Zeit verjyhten lasterhaften Verbrehnuß, vnd vmb willen das er selbige tanquam personam infamem geehelicht*).³⁸ Sodeč po tem viru so si bili torej glede nasprotovanja zvezi in poroki

»zablodelega sorodnika« enotni vsi Valvasorji in tudi njegovi svaki. Tega, kdo konkretno je stal za prošnjo, žal ne pove ne prvi ne drugi vir. Poleti 1651, ko so jo vložili, je bil oče Jurija Sigmunda Adam Valvasor že dobrega četrto stoletja mrtev († 1624), mati Sidonija pa je umrla še pred njim.³⁹ V Adamovi rodbinski veji je bil leta 1651 poleg Jurija Sigmunda živ en sam odrasel moški, njegov neporočeni srednji brat Janez Sigfrid.⁴⁰ Dobro leto prej je namreč preminil najstarejši brat Janez Krstnik (roj. 1613–15, † 1650), gospodar v Zavrhu,⁴¹ pol leta za njim pa so pokopali tudi starosto Valvasorjevega rodu, strica Jerneja Valvasorja (roj. ok. 1596, † 1651) z Medije in Gamberka, očeta polihistorja Janeza Vajkarda.⁴² Prav Jernejeva beseda bi lahko imela pri stvari odločilno težo, četudi z zapoznelim učinkom, ko njega samega ni bilo več med živimi. Na čelo Jernejeve rodbinske veje se je z njegovim odhodom zavihtel najstarejši živeči sin iz prvega zakona, ambiciozni Karel Valvasor (okoli 1618 – 1697),⁴³ vrstnik Jurija Sigmunda, za povrh poročen z njegovo svakinjo. Karlova žena Ana Rozina, roj. Barbo, je bila namreč sestra Sidonije Regine, žene umrlega bratranca Janeza Krstnika.⁴⁴ Tako se je Karel prejkone znašel med ostrejšimi nasprotniki bratrančeve stanovsko neprimerne zveze. Ni naključje, da regist prošnje

³⁹ Gl. op. 17 in 18.

⁴⁰ Na rodovnem deblu Valvasorjeve družine v Slavi (1689) je Janez Sigfrid označen kot pokojni ter brez žene in otrok (Valvasor, *Die Ehre IX*, str. 109; prim. Radics, Johann Weikhard (1910), str. 350). Sodeč po prepisu njegove skromne posesti iz prejšnje imenjske knjige v novo, nastavljeno leto 1662, bi bil tega leta še živ in bi umrl pred letom 1676, ko je nečak Adam Sigfrid prodal njegovo imenje svojemu bratrancu, polihistorjevemu bratu Janezu Herbardu, in njegovi ženi (ARS, AS 173, *Imenjska knjiga za Kranjsko*, knj. 6 (1662–1756), fol. 102). Toda glede na podatek, da so leta 1655 od njegovega imenja polovico kot dedni delež (!) pripisali bratu Juriju Sigmundu, vse kaže, da je Janez Sigfrid umrl že tedaj (prav tam, knj. 5 (1619–1661), fol. 57v, 59). Sklepanje potrjuje omembna njegovih dedičev v regestu pogodbe z dne 21. avgusta 1655 v zapuščinskem inventarju nečaka Adama Sigfrida (ARS, AS 309, *Zbirka zapuščinskih inventarjev Deželnega sodišča v Ljubljani*, šk. 131, fasc. LIV, lit. Z–10, 24. 10. 1699, pag. 40–41). Kot živ je izpričan leta 1645, ko se je brat Janez Krstnik zase in v imenu dveh bratov, Janeza Sigfrida in Jurija Sigmunda, praval s svojimi neimenovanimi bratrance in sestričnami glede neke oporoke (podatke o tem je v arhivu notranjeavstrijske vlade v Gradcu našel Peter Radics: ARS, AS 984, *Radics pl. Peter Pavel*, šk. 5, mapa XXI, VIII Janez Krstnik), in leta 1648, ko je na Mediji sklenil neko menjalno pogodbo (ARS, AS 309, *Zbirka zapuščinskih inventarjev Deželnega sodišča v Ljubljani*, šk. 130, fasc. LIV, lit. Z–4, 26. 7. 1650, pag. 13).

⁴¹ Gl. op. 17.

⁴² Točni datum smrti Jerneja Valvasorja 15. januar 1651 je objavil že Witting leta 1894 (*Beiträge*, str. 143), po sto letih pozabe pa ga je v sočasnem, sicer sekundarnem viru ponovno odkril Reisp (Nekaj dopolnil, str. 575).

⁴³ Po Wittingu in za njim Radicsu je Karel Valvasor umrl 3. januarja 1697 (Witting, *Beiträge*, str. 143; Radics, Johann Weikhard (1910), str. 343), letnica rojstva pa je približna, izračunana na podlagi znanih dejstev o Karlovi življenjski poti, zlasti časa poroke staršev in njegove prve pojavitve v virih (gl. op. 17).

⁴⁴ Radics, Johann Weikhard (1910), str. 344, 348. – ARS, AS 1075, *Zbirka rodovnikov*, šk. 1, št. 20, Barbo.

³⁸ ARS, AS 2, *Deželni stanovi za Kranjsko*, šk. 862, registraturni protokoli 16 (1646–1652), fol. 652–652v.

za kaznovanje navaja kot sovlagateljke svake. V resnici je imel Jurij Sigmund enega samega svaka, Karla Witzta pl. (pozneje barona) Witzensteina († 1672), moža že pokojne sestre Poliksene (* 1612, † 1647),⁴⁵ a prav ta bi znal stati na čelu ogorčenega sorodstva. Ker je bil edini pravi svak Jurija Sigmunda, je s svaki v prošnji zelo verjetno mišljeno priženo sorodstvo nasploh, v katerega je v prvi vrsti spadala edina prava svakinja Sidonija Regina (1622 – 1708), rojena Barbo, vdova po leto prej umrlem najstarejšem bratu Janezu Krstniku.⁴⁶

Ni odveč pripomniti, da je veliko občutljivost na to, s kom se bodo poročili potomci, zaznati že dobrega četrto stoletja prej pri Adamu, očetu Jurija Sigmunda in stricu kranjskega polihistorja. V svoji oporoki leta 1624 je Adam za svoje tedaj še majhne otroke določil razdedinjenje, če se ne bi poročili stanu primerno in s privolitvijo najbližjih sorodnikov. Dediščino bi izgubili tudi v primeru, če bi zapustili katoliško vero in prestopili v drugo vero veroizpoved.⁴⁷

Radics je trditev, da se je Jurij Sigmund oženil s kmečkim dekletom (1910)⁴⁸ zanesljivo opiral na regest v znanem rokopisnem delu *Carniola practica*, drugem Perizhoffovem repertoriju arhiva kranjskih deželnih stanov. V tem regestu, katerega prepis je shranjen tudi v Radicsevi zapuščini,⁴⁹ je poleg ključnega podatka o izvoru Valvasorjeve izbranke opisan razplet celotne zgodbe. Jurija Sigmunda Valvasorja in njegove dediče (potomce) je 3. aprila 1657 doletela kazen odvzema kranjskega deželanstva. Ker se je »vedel nečastno, se oženil z neko slabo lahkomišelnostno žensko, navadno kmečko hčerko, in se podal iz dežele, so njegovo ime izbrisali iz matrike gospodov in deželanov, in to drugim za zgled«.⁵⁰

Leta 1657, ko je Valvasorjeva rodbina skoraj šest let po vložitvi prošnje dosegla pričakovani izrek kazni, Jurija Sigmunda potemtakem ni bilo več na Kranjskem. Glede na pokop hčerke leta 1650 na Polšniku pa lahko več kot upravičeno sklenemo, da je tedaj živel v Klevišču, dvorcu, za katerega je imenjska knjiga potrdila, da mu je v tem času še pripadal.⁵¹ O tem, kje se je s svojo družino zadrževal naslednja leta, dokler mu niso odvzeli deželanstva, nimamo poročil. Vsekakor je (še) bil na Kranjskem 26. marca 1655, ko je v krstni matični knjigi župnije Vače – pod to župnijo je sicer spadal Valvasorjev grad Medija – naveden kot krstni boter nekega kmečkemu otroku.⁵² Z vdovo Ano Marijo Valvasor, polihistorjevo materjo, je nato 21. avgusta istega leta sklenil v Ljubljani neko poravnavo, omenjeno skupaj s pobotnicami v vdovinem zapuščinskem inventarju.⁵³ Zelo verjetno je kleviško posest prodal prav tedaj, ko se je izselil s Kranjskega, to pa se je zgodilo najpozneje v prvih mesecih leta 1657, pred odvzemom deželanstva. Medtem ko imenjska knjiga pritrjuje navedbi v *Slavi*, da je Klevišče prodal Jožefu Bosiu, iz knjige ni vidno, kaj se je zgodilo z drugo, precej večjo posestjo, ki jo je Jurij Sigmund že pred tem dobil kot dediščino po očetu in je spadala h graščini Zavrhu. Sodeč po imenjski knjigi je bil ob »izgonu iz rodbine« še vedno solastnik tretjine posesti pokojnega očeta Adama. Do delitve te je prišlo 14 let po Adamovi smrti, leta 1638, ko so si mladi bratje Janez Krstnik, Janez Sigfrid in Janez Sigmund razdelili dobrih 64 funtov očetove imenjske rente, in sicer na tri enake dele. Ker so od skupnega imenja odpisali samo tretjino, pripadlo srednjemu bratu Janezu Sigfridu, se zdi, da sta druga dva brata še naprej skupaj gospodarila v Zavrhu, na posesti, zdaj zmanjšani na slabih 43 funtov rente. Po imenjski knjigi se njuna skupna posest ni zmanjšala, ampak jo je Janez Krstnik leta 1647 celo za malenkost povečal, kar so v knjigo vpisali šele malo po njegovi smrti, leta 1651.⁵⁴ O tem, da bi se Janez Sigmund s svojim delom posesti osamosvojil od bratovega dela, imenjska knjiga molči. V skupno posest bratov vsekakor ni spadala graščinica Klevišče, saj jo je Jurij Sigmund po navedbah *Slave vojvodine Kranjske* kupil,⁵⁵ poleg tega pa v imenjski knjigi ni zaznambe o kakšni ponovni delitvi družinske Valvasorjeve posesti. To so leta 1662 prenesli v naslednjo imenjsko knjigo v neokrnjenem obsegu (43 funtov, 14 krajcarjev in poltretji pfenig imenjske ren-

⁴⁵ Poliksena je umrla 4. januarja 1647 v Ljubljani, mrliška matica pa ji prisoja 36 let (NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, M 1635–1657, pag. 92), kar je glede na datum poročnega dogovora njenih staršev 9. maj 1611 (gl. op. 17) kakšno leto preveč. Napačno letnico njene smrti 1687 in datum 2. januar navajata: Witting, Beiträge, str. 145; Radics, Johann Weikhard (1910), str. 350. – O Witzensteinovi smrti: ARS, AS 309, Zbirka zapuščinskih inventarjev Deželnega sodišča v Ljubljani, šk. 120, fasc. II, lit. W–26, 11. 6. 1672..

⁴⁶ Witting, Beiträge, str. 145; Radics, Johann Weikhard (1910), str. 348. – O smrti Sidonije Regine: NŠAL, ŽA Vače, Matične knjige, M 1687–1723, s. p., 30. 5. 1708 (naknadni vpis med 4. in 8. 7. 1708).

⁴⁷ ARS, AS 308, Zbirka testamentov Deželnega sodišča v Ljubljani, II. serija, fasc. V 1–16, testament V–2, 18. 7. 1624.

⁴⁸ Radics, Johann Weikhard (1910), str. 350.

⁴⁹ ARS, AS 984, Radics pl. Peter Pavel, šk. 5, mapa XXI, VII Jurij Sigmund.

⁵⁰ ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, šk. 937, Carnioliae Pragmaticae etc., Pars I, s. p., protokol 18, št. 48: »Hr. Georg Sigmund Valvasor, als sich derselbe unehrlich aufführte, und mit einem Schlechten Weib verehelichet, und ausser Land begeben, welche eines Losen Bauern-Tochter, und schlecht leichfärtigen Lebens gewesen, ist von darumb der Landtmannschafft für sich und seine Erben entsetzt, ausgeschlossen, priviret, und sein Namben auß der

Zahl, und Matricul der Hrn. und Landtleuth ausgelöschet, et hoc ad Exemplum aliorum Sub 3. April. Anno 1657.«

⁵¹ Gl. op. 28.

⁵² NŠAL, ŽA Vače, Matične knjige, R 1643–1656, s. p.

⁵³ ARS, AS 309, Zbirka zapuščinskih inventarjev Deželnega sodišča v Ljubljani, šk. 130, fasc. LIV, lit. Z–4 1/2, 20. 8. 1657, pag. 7.

⁵⁴ ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, knj. 5 (1619–1661), fol. 58. – Ob pripisu imenjske rente leta 1651 je Janez Krstnik Valvasor († 1650) upravičeno naveden kot pokojni.

⁵⁵ Valvasor, Die Ehre XI, str. 305.

te), pri čemer je pomenljivo, da so kot lastnika navedli neimenovane »dediče pokojnega Adama Valvasorja«. ⁵⁶ Takšna formulacija bi lahko kazala, da je imel na posesti še vedno svoj delež tudi Jurij Sigmund. Če bi bil namreč edini lastnik njegov pokojni brat Janez Krstnik († 1650), bi bilo posest vendar veliko bolj logično voditi pod imenom dedičev Janeza Krstnika, in ne dedičev tedaj že skoraj 40 let pokojnega Adama († 1624). Tudi nadaljnji vpisi v knjigi ne omenjajo Jurija Sigmunda in njegovega deleža, kar bi si bilo mogoče razlagati tako ali drugače. Dilemo je nazadnje razrešil regist odpovednega pisma Jurija Sigmunda, naveden leta 1650 v zapuščinskem inventarju brata Janeza Krstnika. Jurij Sigmund je od brata pet let prej v celoti prejel dediščino po očetu, zajeto v nepremičninah (*an den Ligundten Gütern*). ⁵⁷ Čas, leto 1645, se povsem ujema z njegovim nakupom bližnje graščinice Klevišče. ⁵⁸ Starejši brat Janez Krstnik, završki graščak, je torej izplačal mlajšega Jurija Sigmunda v denarju, ne da bi mu moral odstopiti tretjino imenja pokojnega očeta, ki mu je pripadla z delitvijo med brati leta 1638. Tako je manjša posestna pridobitev iz leta 1647 razumljivo vpisana v imenjski knjigi samo na ime Janeza Krstnika, za izbris solastniškega deleža brata Jurija Sigmunda pa se ni nihče pobrigal. ⁵⁹

Kot smo videli, je Jurij Sigmund dobil leta 1655 tudi polovico medtem že zmanjšanega imenja brata Janeza Sigfrida, in sicer blizu 7 funtov in pol imenjske rente. Imenjska knjiga se v zvezi s tem sklicuje na ukaz poverjeniškega urada kranjskih deželnihi stanov in pravi, da gre za dediščino (*deme sie erblich angefallen*). ⁶⁰ Janez Sigfrid je umrl najpozneje avgusta 1655, kot priča poznejši regist pogodbe med njegovi dediči. ⁶¹ Delitev njegovega imenja na dva dela, med brata Jurija Sigmunda in otroke že pokojnega brata Janeza Krstnika je logična, če je zapustil oporoko ali ne. Jurij Sigmund se je za razliko od otrok tretjega brata Janeza Krstnika brž potrudil za prepis podedovanega deleža k svojemu skromnemu kleviškemu imenju, medtem ko so drugo polovico v imenj-

ski knjigi preprosto še dve desetletji vodili pod imenom Janeza Sigfrida. ⁶² »Enfant terrible« Jurij Sigmund je torej leta 1655 na Kranjskem še podedoval skromno bratovo posest, dve leti pozneje, potem ko je že zapustil Kranjsko, pa ga je doletela »anatema«. Kot smo videli, je svoje ime nje, sestavljeno iz kleviškega dela in iz bratove dediščine, prodal neznano kdaj po omenjenem letu. Tak korak je storil bodisi potem, ko so deželni stanovi odločili o njegovi usodi, bodisi že malo prej.

Na domače ljudi in kraje so ga sicer še pozneje vezali neki neporavnani računi. Spor s polšniškim župnikom leta 1661, katerega ozadje lahko sicer le slutimo, razkriva, kje se je »izgnanec« tedaj zadrževal, pove pa tudi nekaj o njegovem značaju in temperamentu. Župnik Janez Umek se je pri graškem tajnem svetu pritožil zoper Valvasorjevo nasilje, češ da ga je Janez Sigmund napadel in oropal. Zadevo je obravnavala notranjeavstrijska vlada in jo odstopila kranjskemu deželnemu glavarju z ukazom, naj zasliši priče. Poznamo samo eno plat medalje, največ podrobnosti iz vprašalnika, ki ga je župnik Umek sestavil za izprašanje prič. Prizadeti je od izbranih prič pričakoval potrditev, da je Jurij Sigmund od njega zahteval, naj podpiše neko »skrajno oderuško pogodbo« (*höchst wuherischen Compromisses oder Contracts*), ko pa se je župnik temu uprl, naj bi se Valvasor naslednji dan vrnil s petimi oboroženimi »banditi« (*mit 5. armierten Bandirten*) in oropal (*spoliert hat*) župnikove ljudi vsega razen brevirja. Nato naj bi se odpravil v cerkev, pobral vse ključke, tudi od krstilnika in tabernaklja, jih izročil svoji »konkubini« in žensko javno razglasil za »gospo nad cerkvijo Naše ljube Gospe« (*ein frau über die khirchen vnsern lieben frauen*). Zatem je po besedah vprašalnika poslal po župnika in ga prisilil v podpis oderuške škodljive pogodbe, s tem ko je položil na tla dve pištoli, potisnil k župnikovim prsim nož in mu grozil s smrtjo. Po navedbi v prvem poročilu naj bi Valvasorjeva »konkubina« glasno kričala, naj župnika zabode v srce, za »gospo nad cerkvijo« pa jo je postavil v navzočnosti vseh župljanov (*vor der ganzen Pfarrenenig*). Ko je že župnik Umek sestavil vprašalnik in navedel imena desetih prič, podložnikov različnih gospostev, je v poročilu zapisal tudi dragoceni podatek, da se Janez Sigmund Valvasor nahaja zunaj dežele, na posesti grofa Zrinskega (*ausser Landts vnder dem graff Serinischen*

⁵⁶ ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, knj. 6 (1662–1756), fol. 101.

⁵⁷ ARS, AS 309, Zbirka zapuščinskih inventarjev Deželnega sodišča v Ljubljani, šk. 130, fasc. LIV, lit. Z–4, 26. 7. 1650, pag. 11.

⁵⁸ Gl. op. 26 in 27.

⁵⁹ Majhno imenjsko rento v višini 20 krajcarjev je Janez Krstnik leta 1647 z nakupom pridobil od imenja Janeza Adama Kacijanarja (ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, knj. 5 (1619–1661), fol. 58). Regest kupnega pisma, datiranega v Zavrhu 7. maja 1647, je naveden v zapuščinskem inventarju Janeza Krstnika Valvasorja (ARS, AS 309, Zbirka zapuščinskih inventarjev Deželnega sodišča v Ljubljani, šk. 130, fasc. LIV, lit. Z–4, 26. 7. 1650, pag. 12).

⁶⁰ ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, knj. 5 (1619–1661), fol. 59.

⁶¹ O njegovih dedičih govori regist pogodbe med sorodniki z dne 21. avgusta 1655 v zapuščinskem inventarju nečaka Adama Sigfrida (ARS, AS 309, Zbirka zapuščinskih inventarjev Deželnega sodišča v Ljubljani, šk. 131, fasc. LIV, lit. Z–10, 24. 10. 1699, pag. 40–41).

⁶² Pod imenom Janeza Sigfrida so imenjsko rento prenesli tudi v naslednjo imenjsko knjigo (1662–1756). Njen lastnik v tej knjigi ni naveden kot pokojni, kar bi kazalo, da je umrl šele pozneje, vendar imenjska knjiga v tem pogledu ni zanesljiv vir, kar smo videli že zgoraj. Za Janezom Sigfridom so drugo polovico imenja vsekakor dedovali zakoniti dediči brata Janeza Krstnika, saj je leta 1676 kot prodajalec te posesti izprijčan nečak Adam Sigfrid; kupec je bil Janez Herbard Valvasor z Medije, iz druge, Jernejeve rodbinske veje, brat Janeza Vajkarda. ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, knj. 6 (1662–1756), fol. 102.

gebüet sich befindet).⁶³ Kako se je zadeva končala, žal ne vemo, prav tako ne, kje natančneje je »nasilni« Valvasor tedaj prebival, na Hrvaškem ali v Medžimurju, in ali je oborožene može že od tam pripeljal s seboj. Zaplet s podpisom pogodbe je očitno pričakoval pa tudi »konkubina« ga ni spremljala po naključju, ampak je bila prejkone povezana s pogodbo. Razprtije so bile gotovo stare, vendar odnosi med župnikom Janezom Umkom in Jurijem Sigmundom Valvasorjem vsekakor niso mogli biti vseskozi slabi. Umek, ki je tu župnikoval že od leta 1642 pa vse do smrti 1670,⁶⁴ je Valvasorja bržkone poročil, krstil njegovo hčerko in jo leta 1650 pokopal, če pa že nič od tega, je dovolil postavitve njenega nagrobnika. Toda ko je leta 1661 prišlo do neljubega prijetljaja, je prizadeti Umek Valvasorjevo zakonito ženo razglasil za konkubino. Težko si predstavljamo, da ne bi šlo za isto žensko, ampak bi Jurij Sigmund od nekod pripeljal novo izvoljenko. Ta pri podpisu pogodbe na Polšniku ne bi imela kaj iskati in bi jo samo po nepotrebnem izpostavljala.

Na spor Jurija Sigmunda s polšniškim župnikom je, ne da bi se vanj poglobil, naletel Peter Radics.⁶⁵ Prav njemu dolgujemo vsa nadaljnja odkritja o tem »izobčencu« iz Valvasorjeve rodbine, razen podatkov o njegovi smrti in tega, da je bil graški puškarski mojster Gregor Ferdinand njegov sin, čeprav je Radics za njuno sorodstveno vez vedel. Juriju Sigmundu je sledil po arhivu graške dvorne komore in zadeval na njegovo ime od poznih šestdesetih let do leta 1685. Prva omemba iz leta 1668 govori o izplačilu letne plače, ki jo je prejel kot »rudarski preizkuševalec« (*Perkhprobierer*) pri višjem rudarskem uradu za Koroško.⁶⁶

Zagotovo je prav spor z Valvasorjevo rodbino odločilno preusmeril ne le zasebno, temveč tudi poklicno pot »izobčenega« Jurija Sigmunda. Če bi ostal na Kranjskem, bi se slej ko prej zadovoljil z vlogo majhnega graščaka, tako pa so se mu po sili razmer odprle nove možnosti, in to na rudarskem področju, nedaleč od rodne dežele. Izkušnje z rudarjenjem je nabiral sicer že v rodni krajih. Leta 1651 se je namreč zoper njegov novi rudnik svinca v okolici Svibnega pritoževal Mihael Watz baron

Watzenberg, češ da posega na območje, za katerega je Watzenberg s svojimi brati trideset let prej dobil rudokopno dovoljenje.⁶⁷ Zanimiva podrobnost je ta, da je Jurij Sigmund rudaril skupaj s krstnim botrom svojega bratranca polihistorja Janeza Vajkarda – Konradom Ruessom baronom Ruessensteinom (1604–1668), ki se je vneto ukvarjal z naravoslovjem in verjetno tudi z alkimijo.⁶⁸ Potem ko je sredi petdesetih let zapustil Kranjsko, mu je tovrstno znanje prišlo še kako prav. Zdi se več kot verjetno, da je prav s tem povezano njegovo bivanje na posesti Zrinskih, izpričano leta 1661, ko je prišel poravnati stare račune s polšniškim župnikom. Rudarska in fužinarska dejavnost rodbine Zrinski na Hrvaškem⁶⁹ in Jurij Sigmund, poznejši preizkuševalec rude na Koroškem, zvenita zelo združljivo. Še v šestdesetih letih pa se je Jurij Sigmund znašel v rudarski službi na Koroškem. Tja bi mu s svojimi zvezami utegnil pomagati priti nekdanji partner baron Ruessenstein, ki je po obeh starših izviral s Koroške, kjer se je z rudarstvom in fužinarstvom ukvarjal že njegov ded po materini strani.⁷⁰

Peter Radics je v svojih »Valvasor-Studien« (1896) povedal o nadaljnjem življenju Jurija Sigmunda Valvasorja neprimerno več, kot obeta skromni naslov »Georg Sigmund Valvasors Amtsreise nach Idria 1669«. Omenjenega leta je graška notranjeavstrijska vlada dodelila Juriju Sigmundu kot svojega strokovnjaka dr. Vicenzu Antenoriju, ki so ga poslali v Idrijo z nalogo uvesti novo metodo proizvodnje finega cinobra. Jurij Sigmund je bil tedaj v službi pri višjem rudarskem sodniku v Volšperku na Koroškem kot preizkuševalec (*Oberberggrichteramts-Probierer*).⁷¹ Radics po spisih graške dvorne komore ni mogel slediti samemu poteku in (ne)uspešnosti idrijskega poslanstva, zato pa je v njih našel več drugih omenb Valvasorjevega poklicnega udejstvovanja. Viri ga v letih od 1670 do 1678 omenjajo kot preizkuševalca pri uradu višjega rudarskega mojstra na Koroškem (*Oberbergmeisteramts-Probierer*), kot »preizkuševalca rude« (*Aerztprobierer*) oziroma kot »uradnega preizkuševalca« (*Amtsprobierer*). Kot tak je na leto prejemal 100 goldinarjev in se očitno precej selil po deželi. Dvorna komora mu je denimo leta 1674 dodelila stanovanje v mitninski hiši (*Amtshaus*) v Beli pod Jezerskim, nato pa je najverjetneje prebival vsaj še na dveh krajih, saj so mu v začetku leta 1676 ustavili nakazovanje plače preko

⁶³ StLA, IÖ Reg, Cop 1661–IV–9, 28. 4. 1661; Cop 1661–VII–19, 9. 7. 1661; Cop 1661–VIII–102, 31. 8. 1661, 15. 8. 1661, s. d.

⁶⁴ O Janezu Umku gl. NŠAL, NŠAL 572, Zapuščina Franc Pokorn: šk. 379, Polšnik, pola a.

⁶⁵ ARS, AS 984, Radics pl. Peter Pavel, šk. 5, mapa XXI, VII Jurij Sigmund. – Radics se je zadovoljil le z regesti iz repertorijev notranjeavstrijske vlade.

⁶⁶ ARS, AS 984, Radics pl. Peter Pavel, šk. 5, mapa XXI, VII Jurij Sigmund. – V regestu omenjeni Karel baron (Freiherr von) Waidmannsdorf je bil višji rudarski mojster za Koroško na čelu višjega rudarskega urada (Wießner, Geschichte I, str. 83). Wießnerjeva monografija o zgodovini koroškega rudarstva nikjer ne omenja Jurija Sigmunda Valvasorja (Wießner, Geschichte I.–III).

⁶⁷ StLA, IÖ Reg, Cop 1651–IX–90, 7. 7. 1651; Gut 1651–XI–35; IÖ HK 1651–VII–84, 26. 7. 1651. – V Radicsevi zapuščini so regesti iz repertorijev notranjeavstrijske vlade in dvorne komore, ki so služili kot kažipot k virom (ARS, AS 984, Radics pl. Peter Pavel, šk. 5, mapa XXI, VII Jurij Sigmund).

⁶⁸ O njem: Žvanut, Valvasorjev boter, str. 183 sl.

⁶⁹ Prim. Budak, Hrvatska i Slavonija, str. 138–139.

⁷⁰ O Ruessensteinovih prednikih: Žvanut, Valvasorjev boter, str. 184–187.

⁷¹ Radics, Valvasor-Studien XXIII, str. 213.

višjega mitninskega urada Kremsbrücken pri Špitalu, naslednje leto pa je zaostanek plačil prejel od višjega mitninskega urada v Šentvidu na Glini. Kot kaže, mu je služba prenehala leta 1676, zato je dve leti pozneje, ob izplačilu plačnega zaostanka, tudi označen kot »nekdanji uradni preizkuševalec na Koroškem« (gewester *Amtsprobierter in Kärnten*). Kako in kje je živel potem, Radicsevi viri iz arhiva dvorne komore ne povedo. Zadnja notica o njem, ki jo je temu neutrudnemu kranjskemu zgodovinarju uspelo izslediti, je datirana 8. maja 1685. Jurij Sigmund Valvasor, nekdanji preizkuševalec pri uradu višjega rudarskega mojstra na Koroškem, si je brez uspeha prizadeval pridobiti nekakšno letno pokojnino (*eines jährlichen Gnadengehaltes*), namesto te pa mu je dvorna komora priznala le enkratno odpravnino (*einmalige Gnadengabe*) v višini 75 goldinarjev.⁷²

Bratranec Janez Vajkard Valvasor je vsekakor vsaj v grobem poznal sorodnikovo poklicno pot in vedel za njegovo smrt. Jurij Sigmund je umrl najpozneje leta 1689, ko je šla v tisk *Slava vojvodine Kranjske*, saj najdemo v njej, na rodovniku rodbine Valvasor, ob njegovem imenu znamenje, da je že med rajnimi.⁷³ Vse kaže, da je pred smrtjo zapustil Koroško in se preselil bliže sinu Gregorju Ferdinandu, že znanemu stanovskemu puškarskemu mojstru v Gradcu. Ta je namreč leta 1715 ob izpraševanju o »lažnem Valvasorju« povedal, da je njegov oče Jurij Sigmund pokopan v Deutschlandsbergu, zahodno od Lipnice (Leibnitz). Pri podatku, da je Jurij Sigmund pokojni že okoli štirideset let,⁷⁴ se je glede časa vsaj za deset let zmotil on sam ali pisar, saj naj bi oče potemtakem umrl okoli leta 1675, a je bil tedaj, kot smo lahko videli, v resnici še krepko živ in dejaven. Kdaj med letoma 1685 in 1689 se je njegova življenjska pot iztekla, bi lahko povedala mrliška matica župnije Deutschlandsberg, ko v njej ravno za ta čas ne bi bilo vrzeli – od 28. februarja 1686 do 4. marca 1693.⁷⁵ Ker ni razloga, da njegovemu sinu ne bi verjeli glede kraja pokopa, je torej smrt Jurija Sigmunda treba pomakniti rahlo navzgor: po 28. februarju 1686.

Kaj torej vemo o osebnem življenju Jurija Sigmunda Valvasorja? Rodil se je okoli leta 1618, se oženil najpozneje leta 1651 in preminil med letoma 1686 in 1689, star okrog 70 let. O njegovi ženi, zaradi katere ga je sorodstvo leta 1651 pri stanovih obdolžilo lahkomišelnosti in plemiškemu stanu neprimerne poroke, leta 1657 pa zanj

in za potomce doseglo odvzem deželanskega naslova, še vedno ni znano nič določnega. Z njo je imel hčerko Barbaro, umrlo leta 1650, o kateri je edino pričevanje nagrobna plošča v polšniški cerkvi. Barbara je ob smrti štela v najboljšem primeru nekaj let, kolikor ni umrla sploh takoj po rojstvu. Kdaj in kje, zagotovo v zakonu z isto žensko, je prišel na svet sin Gregor Ferdinand, ostaja nepojasnjeno. Če se je rodil še v Klevišču, kar bi bilo povsem mogoče, je bil Barbarine starosti ali od nje malo mlajši, a glede na vse, kar o njem vemo, kvečjemu nekaj let. O njunih morebitnih bratih in sestrah uporabljeni viri molčijo.⁷⁶ Morda je bil njun brat neki Janez Friderik Valvasor, izpričan leta 1670 kot študent latinske šole v Rušah pri Mariboru, o katerem je zapis v Ruški kroniki sploh edini znani podatek.⁷⁷ Prav tako bi utegnil biti sin Jurija Sigmunda skrivnostni Karel Ditrih baron Valvasor, ki se je leta 1693 v Starem trgu pri Slovenj Gradcu oženil s plemkinjo. O njem bomo spregovorili na koncu obravnave polihistorjevega brata Janeza Ditriha, s katerim ga je povezal Peter Radics.

⁷⁶ Radics je Juriju Sigmundu in njegovi ženi, ki jo je označil kot kmečko hčerko, pripisal štiri otroke, in sicer v zelo nelogičnem zaporedju; prvi naj bi bil Janez Ferdinand, rojen leta 1678, drugi Sigismund, ob katerem je letnica 1690, tretji Ernest Sigismund z letnico 1698 in šele na zadnjem, četrtem mestu, Barbara, umrla leta 1650 (Radics, Johann Weikhard (1910), str. 350). Potrjeno je bila njegova hči samo Barbara, ostali trije pa niso samo precej mlajši, ampak gre za Valvasorje, na katere je Radics naletel v različnih virih in jih je preprosto pritaknil Juriju Sigmundu, ker ni vedel, kam na Valvasorjevem rodbinskem deblu naj jih uvrsti. Prvi, Janez Ferdinand, ki naj bi se rodil leta 1678, je tega leta v resnici omenjen v graški univerzitetni matriki, in sicer kot deželan z Vranskega (Prouincialis, Stirus à Francia), tedaj v »gimnazijem« razredu »Logici« (Andritsch, Die Matrikeln, Bd. 3, str. 62). Kot bomo videli, je bil ta mladenič sin polihistorjevega zamočanega brata Janeza Ditriha. Sigismund, ob katerem ima Radics letnico 1690, je tega leta obiskoval pripravnico graške »gimnazije« (Parvisticae) (prav tam, str. 119) in je najverjetneje identičen z Jožefom Sigismundom, leta 1679 v Gradcu rojenim vnukom našega Jurija Sigmunda (gl. op. 80), o Ernestu Sigismundu pa vemo le to, da je leta 1698 obiskoval znano latinsko šolo v Rušah pri Mariboru (Mlinarič, Seznam imen, str. 189). V Mlinaričevi objavi Ruške kronike je naveden kot baron, v Radicsevem prepisu iz izvirnika pa takšnega plemiškega naslova ni (ARS, AS 984, Radics pl. Peter Pavel, šk. 7, mapa XXVIII, G Bratje in sestre Janeza Vajkarda Valvasorja, Volf Kajetan).

⁷⁷ Mlinarič, Seznam imen, str. 153. – Navedba v Mlinaričevi objavi, da gre za poznejšega sekavskega regularnega kanonika, je v izvirniku pod vprašajem (po prepisu v: ARS, AS 984, Radics pl. Peter Pavel, šk. 7, mapa XXVIII, G Bratje in sestre Janeza Vajkarda Valvasorja, Volf Kajetan), navedba o njegovem baronskem stanu (L. B.) pa že ob zapisu napačna; avtor Ruške kronike namreč skoraj vse Valvasorje naslavlja z baroni. V resnici Friderik Valvasor ni bil sekavski kanonik (dopis vodje graškega škofijskega arhiva dr. Aloisa Ruhrija avtorju 18. 1. 2012). – V svojem gradivu o Valvasorjih je Radics sicer izrazil domnevo, da je Janez Friderik morda sin Jurija Sigmunda (ARS, AS 984, Radics pl. Peter Pavel, šk. 5, mapa XXI, VII Jurij Sigmund), vendar njegovega imena pozneje ni uvrstil na rodovnik rodbine Valvasor, kjer Juriju Sigmundu pripisuje štiri otroke (Radics, Johann Weikhard (1910), str. 350).

⁷² Radics, Valvasor-Studien XXIV, str. 221–222.

⁷³ Valvasor, Die Ehre IX, str. 109.

⁷⁴ StLA, Landrecht, K 1364, Valvasor (I), 7. 3. 1715.

⁷⁵ DAG, Altmatriken, Deutschlandsberg, Sterbebuch II 1681–1686, 1694–1700 [prav: 1681–1686, 1693–1700]. – Njegova smrt tudi ni vpisana v mrliško matično knjigo graške mestne župnije, v kateri je tedaj prebival sin Gregor Ferdinand (prav tam, Graz–Hl. Blut, Sterbebuch IX 1683–1691; Sterbeindex I 1610–1727).

Sina Gregorja Ferdinanda srečamo šele v Gradcu, kjer mu je mogoče slediti skoraj pol stoletja do smrti 27. marca 1726.⁷⁸ Žal mrliška matica graške mestne župnije v tem času še ne navaja starosti umrlih oseb, zato nimamo za izračun časa njegovega rojstva niti takšne opore. Roditi se je moral najpozneje sredi petdesetih let 17. stoletja, saj je imel lastno družino že sredi sedemdesetih. Kje je preživel mlada leta, kje se je šolal in ali je živel na posesti Zrinskih in na Koroškem skupaj z očetom Jurijem Sigmundom, vse to so vprašanja brez odgovora. Poklic, ki si ga je izbral, bi vendarle kazal na to, da je vsaj nekaj časa preživel ob očetu, rudarskem strokovnjaku. Ne prvič in ne drugič se ni poročil v Gradcu,⁷⁹ kjer ga srečujemo od krsta sina leta 1677 dalje. V graških krstnih maticah najdemo krste enajstih otrok Gregorja Ferdinanda Valvasorja ter smrt (naj)starejše hčerke, rojene še drugje, skupaj dvanajst otrok, od katerih jih je skoraj polovica zgodaj pomrla. Smrt hčerke Marije Sidonije leta 1679 je dodaten dokaz, da si je Gregor Ferdinand zasnoval družino nekje drugje in se preselil v Gradec že skupaj z ženo in otrokom. V zakonu s prvo ženo Marijo Elizabeto, umrlo leta 1691, je imel vsaj šest otrok, od tega pet krščenih med letoma 1677 in 1686 v Gradcu. Druga, precej mlajša žena Ana Marija oziroma Marija Ana, ki ga je preživela za skoraj četrt stoletja († 1749), mu je med letoma 1695 in 1710 povila še šest otrok.⁸⁰

Družina še zdaleč ni bila premožna in v matičnih knjigah tudi nikoli ni navedena z »gosposkim« pridatkom, očitno pa se je Gregor Ferdinand dokaj dobro znašel v stikih z vseh vrst gospode in si znal kmalu zagotoviti spodobno in zanesljivo službo. Ob krstu prvega v Gradcu rojenega otroka leta 1677 je naveden kot lakaj

(Laggaj) pri grofu Burgstallu – ta je šel krščencu tudi za botra –, pri krstu drugega otroka dve leti pozneje kot nekdanji lakaj (*ein Lagaj gewesen*) in pri naslednjih dveh, leta 1681 in 1682, kot starinar (*ein Dänt(l)er*).⁸¹ Za krstne botre svojim otrokom je vabil vedno druge ljudi, praviloma vsakič tudi kakšnega uradnika z »gosposkim« predikatom. V vlogi deželno stanovskega puškarja ga prvič srečamo leta 1684 (*Grögör Ferdinand Fälfäßer Lāā Pixelmaister*), in sicer v nekem sporu zaradi neplačanih izdelkov, ki se je vlekel še nadaljnjih 14 let.⁸² Odtlej je v graških matičnih knjigah vedno naveden kot stanovski puškarski mojster (*Kunststähler, Pixenmaister, Bixenmaister*) in ob smrti leta 1726 kot »gospod« ter »nekdanji tukajšnji najstarejši stanovski puškarski mojster« (*Herr Gregor Ferdinand Valuäsor gewester eltester Laā: Khunstähler alhier*).⁸³

Zanimivo je, da je Peter Radics vedel za Gregorja Ferdinanda Valvasorja, a ga ni mogel povezati s kranjskimi Valvasorji, ker ga je pogrešal na rodovnem deblu v IX. knjigi *Slave*.⁸⁴ V njem je sicer prepoznal plemiča, vendar mu očitno ni prišlo na misel, da bi bil ta neznani Valvasor lahko iz rodu enega od dveh Valvasorjev, pri katerih je na istem rodovniku navedeno, da sta zapustila deželo. Do njegovega imena se je dokopal povsem po naključju, med pregledovanjem gradiva štajerskih deželnih stanov, ko je iskal podatke o vojaški dejavnosti Janeza Vajkarda Valvasorja na Štajerskem v nemirnem letu 1683. O Gregorju Ferdinandu je tako prav na kratko poročal skupaj z obravnavo Valvasorjeve »štajerske vojne epizode« v podlistku »Valvasor-Studien« v *Laibacher Zeitung* (1895).⁸⁵ Pozneje si je iz matičnih knjig graške mestne župnije izpisal tudi večino podatkov o njegovi družini in o tem spisal kratek prispevek, ki pa je po vsem sodeč obležal neobjavljen v njegovi zapuščini.⁸⁶ Šele ob odkritju zapisnika o zaslišanju Gregorja Ferdinanda o »lažnem Valvasorju« iz leta 1715 je Radics spoznal, da gre za sina »rodbinskega izobčenca« Jurija Sigmunda,

⁷⁸ DAG, Altmatriken, Graz–Hl. Blut, Sterbebuch XII 1723–1742, pag. 200.

⁷⁹ Prim. indekse poročnih matičnih knjig graške mestne župnije (DAG, Altmatriken, Graz–Hl. Blut, Trauungsindex I 1612–1899) in dveh okoliških župnij (prav tam, Graz–St. Leonhard, Trauungsindex 1618–1699; Graz–St. Peter, Trauungsindex 1644–1875).

⁸⁰ Gregorju Ferdinandu Valvasorju so se v prvem zakonu z Marijo Elizabeto, umrlo 4. 6. 1691, rodili naslednji otroci: 1) Marija Sidonija, ki ni bila krščena v Gradcu, umrla kot otrok 12. 5. 1679; 2) Franc Jernej, krščen 16. 10. 1677, umrl 5. 7. 1678; 3) Jožef Sigismund, krščen 16. 3. 1679; 4) Marija Cecilija, krščena 13. 2. 1681, umrla 19. 3. 1681; 5) Marija Klara, krščena 11. 10. 1682; 6) Frančiška Jožefa, krščena 22. 4. 1686. V drugem zakonu z Ano Marijo, umrlo 3. 4. 1749, so sledili otroci: 7) Jožef Kristijan, krščen 9. 4. 1695; 8) Marija Rozina Terezija, krščena 29. 12. 1696; 9) Karel Jožef, krščen 2. 6. 1699, umrl 2. 3. 1703; 10) Janez Anton, krščen 8. 6. 1701, umrl 27. 2. 1703; 11) Marija Ana, krščena 26. 6. 1708; 12) Lovrenc Jakob, krščen 23. 7. 1710. – DAG, Altmatriken, Graz–Hl. Blut, Taufindex I 1589–1744; Taufbuch IX 1673–1681, pag. 406, 545, 686; Taufbuch X 1682–1694, pag. 82, 404; Taufbuch XI 1694–1706, pag. 52, 150, 292, 405; Taufbuch XII 1707–1720, pag. 81, 189; Sterbeindex I 1610–1727; Sterbeindex II 1728–1910; Sterbebuch VIII 1674–1682, pag. 179, 225, 314; Sterbebuch IX 1683–1691, pag. 357; Sterbebuch X 1692–1705, pag. 304; Sterbebuch XIII 1742–1754, pag. 511.

⁸¹ Tandler pomeni trgovca s starimi oblekami in vseh vrst starim blagom; v Gradcu so se te vrste trgovci ukvarjali tudi s posojanjem denarja in jih je bilo leta 1723 nič manj kot 34 (Popelka, *Die Geschichte*, str. 689).

⁸² StLA, Landrecht, K 1364, Valvasor (I), 16. 3. 1684, 18. 3. 1684, 10. 7. 1684, 19. 12. 1684, 10. 3. 1698.

⁸³ Gl. op. 78.

⁸⁴ »Gregor Ferdinand Valvasor / ... /, den wir in der Stammtafel der Valvasor'schen Familie bei Valvasor vergeblich suchen« (Radics, *Valvasor-Studien II*, str. 1437).

⁸⁵ Prav tam, str. 1437–1438.

⁸⁶ Tudi ta prispevek je Radics naslovil kot »Valvasor-Studien«, shranjen pa je pri časopisnih izrezkih feljtona s tem naslovom, ki je v letih 1895–1897 izhajal v *Laibacher Zeitung* (ARS, AS 984, Radics pl. Peter Pavel, šk. 4, mapa XV). V graških župnijskih maticah je Radics prezrl smrt prve žene Gregorja Ferdinanda, od umrlih otrok pa našel samo smrti tistih dveh, ki sta preminila leta 1703. Tako je sklenil, da je bila Valvasorjeva družina blagoslovljena, ker naj bi od dvanajstih umrla le dva otroka.

a je na to pozabil in odkritja ni uporabil.⁸⁷ Graškega puškarskega mojstra Valvasorja namreč ne najdemo na Radicsevem rodovnem deblu Valvasorjev (1910).⁸⁸

Tako kot kranjskemu polihistorju, ki je v prvem letu dunajske vojne proti Turkom dosegel vrhunec svoje vojaške kariere,⁸⁹ je leto 1683 prineslo velik osebni uspeh tudi Gregorju Ferdinandu, sinu njegovega bratranca. Radicsa je še posebej pritegnilo spoznanje, da je bil ta graški Valvasor »neke vrste izumitelj na področju pirotehnik« (*eine Art Erfinder im Gebiete der Pyrotechnik*). Prav to dejstvo in velika vztrajnost sta mu omogočila sprejem v službo stanovskega puškarskega mojstra, s tem pa sta mu do konca življenja zagotovila socialno varnost in dvig na družbeni lestvici. Gregor Ferdinand je moral v Gradcu nase opozarjati sicer že dotlej, ko se je kot lakaj in starinar vrtel okoli gospode. Leta 1682 se je na deželne stanove obrnil z dvojno prošnjo: da bi jim smel predstaviti »resni ogenj« (*ein Ernstfeuer*) in da bi mu dodelili mesto stanovskega puškarskega mojstra (*eine Stelle als landsch. Kunststäbler oder Pixenmeister zu verleihen*). Stanovi, ki so mu tisto leto (za poskuse) brezplačno že odobrili pol stota smodnika in prav tolikšno količino solitra, so prošnjo za stanovsko službo sprva zavrnil, demonstracijo »resnega ognja« pa preložili, a se vztrajni mladi Valvasor ni pustil odgnati. Naslednje leto 1683, malo pred začetkom dunajske vojne, je obe prošnji spet ponovil brez uspeha, slednjič pa mu je že 13. maja 1683 uspelo doseči oboje. Čeprav ni bilo izpraznjeno nobeno mesto stanovskega puškarskega mojstra niti mesto solitrarja, je poverjeniški urad po posvetu z deželnim glavarjem sklenil, da vztrajnega prosilca »v tem času turške vojne« sprejmejo v zaproseno službo in mu dodelijo redno plačo. Ob pogoju, da pirotehniške dejavnosti ne bo opravljal kot meščansko obrt, so mu hkrati dovolili, da 3. junija pred deželani izvede svoj »ognjemet« (*sein Feuerwerk*).⁹⁰ Gregor Ferdinand, tedaj star okoli trideset ali petintrideset let, je tako postal in do konca ostal neke vrste »zunanji uslužbenec« štajerskih deželnih stanov.

Prav v času njegovega poklicnega vzpona se je na Štajerskem kot poveljnik kranjskih pešcev mudil Janez Vajkard Valvasor, in sicer od začetka avgusta do konca oktobra 1683.⁹¹ Je torej mogoče, da sta se oba Valvasorja tedaj srečala ali da sta drug za drugega vsaj slišala? Glede na polihistorjev vojaški uspeh proti upornim krcem v Fürstenfeldu je komaj verjetno, da Gregor Ferdinand ne bi vedel za podvige svojega kakšno desetletje starejšega

sorodnika. Drugo vprašanje pa je, ali je glas o »ognjemetu« novega stanovskega puškarskega mojstra – o dejanski izvedbi tega za zdaj nimamo poročil – dosegel Janeza Vajkarda. Ni tudi rečeno, da je šlo res za kak poseben izum, kot je menil Radics, ampak bržkone za navadno demonstracijo obrtnih sposobnosti pred sprejemom v stanovsko službo. Kakor koli, kranjski polihistor je vse-kakor poznal usodo svojega bratranca Jurija Sigmunda in je slejkoprej izvedel tudi to, da bratrančev sin živi v Gradcu ter s čim se ukvarja.

Zasebno življenje tega Valvasorjevega mlajšega sorodnika je znano le v osnovnih obrisih. Spor, ki ga je imel leta 1713 v Gradcu z nekim Matijo Smodišem in njegovim bratom, ga sicer kaže kot precej razboritega človeka, saj naj bi med prepirom z bratoma potegnil celo za bodalo.⁹² Kje v mestu je živel in vse drugo, kar bi nas v zvezi z njim zanimalo, bi bilo treba šele izbrskati z veliko mero vztrajnosti in sreče. Sodeč po Popelkinih historiatih graških hiš in njihovih lastnikov, Gregor Ferdinand ni premogel lastne hiše.⁹³ Za zdaj je odprto tudi vprašanje, kakšna je bila usoda njegovih preživelih otrok. Rod in priimek Gregorja Ferdinanda Valvasorja bi lahko nadaljevali sinovi Jožef Sigismund iz prvega zakona (* 1679) ter Jožef Kristjan (* 1695) in Lovrenc Jakob (* 1710) iz drugega. Ker jih kot mladoporočence, kot očete in kot umrle zamenjamo v graških krstnih, poročnih in mrljskih matičnih knjigah,⁹⁴ vse kaže, da so se odselili in torej v štajerski prestolnici niso pognali korenin. Bržčas se v tamkajšnjih poročnih knjigah skriva poroka vsaj katere od štirih hčerk – Marije Klare (* 1682) in Franciške Jožefe (* 1686) iz prvega zakona ter njunih polsester Marije Rozine Terezije (* 1696) in Marije Ane (* 1708).⁹⁵ Od vseh sedmih v Gradcu krščenih otrok Gregorja Ferdinanda, ki očitno niso umrli kot otroci, vsaj ne v Gradcu, imamo le o enem tudi podatek iz poznejšega časa. Sigismund Valvasor, leta 1690 vpisan v pripravnico (*Parvistäe*) graške jezuitske »gimnazije«, je najverjetneje identičen z Jožefom Sigismundom, ki bi mu bilo omenjenega leta enajst let. Prav mogoče je, da je taisti (Jožef) Sigismund tudi kot odrasel prebival v Gradcu – ne da bi se tam poročil in umrl⁹⁷ –, kajti leta 1726 je v začetnem razredu (*ex Principiis*) iste šole izpri-

⁸⁷ Gl. op. 11.

⁸⁸ Gl. op. 76.

⁸⁹ Prim. Simoniti, Janez Vajkard Valvasor, str. 103 sl.

⁹⁰ Radics, Valvasor-Studien II, str. 1437.

⁹¹ Radics, Johann Weikhard (1910), str. 188–193; Reisp, Kranjski polihistor, str. 164–167; Simoniti, Janez Vajkard Valvasor, str. 106–108.

⁹² StLA, Landrecht, K 1364, Valvasor (1), 4. 10. 1713.

⁹³ V imenskem kazalu k obema zvezkoma Popelkine knjige namreč njegovo ime pogrešamo (Popelka, Geschichte).

⁹⁴ DAG, Altmatriken, Graz-Hl. Blut, Taufindex I 1589–1744, Taufindex II 1745–1774, Trauungsindex I 1612–1899, Sterbeindex I 1610–1727, Sterbeindex II 1728–1910.

⁹⁵ V abecednem indeksu poročnih matric so navedeni samo ženini, ne pa tudi neveste (gl. prejšnjo opombo). Iskanje teh po poročnih matičnih knjigah bi zahtevalo preveč truda in presega namen pričujočega prispevka.

⁹⁶ Andritsch, Die Matrikeln, Bd. 3, str. 119.

⁹⁷ Prim. DAG, Altmatriken, Graz-Hl. Blut, Trauungsindex I 1612–1899, Sterbeindex I 1610–1727, Sterbeindex II 1728–1910.

čan neki Krištof Valvasor, Gradčan meščanskega stanu (*Valvasor Christophorus, Civis, Styrius, Graecensis*),⁹⁸ ki bi glede na starost (rojen okoli 1714) utegnil biti njegov sin, vendar očitno rojen nekje drugje.⁹⁹ Prav tako pa ni izključeno, da je bil omenjeni meščanski otrok Krištof sin Jožefa Kristjana, prej omenjenega mlajšega polbrata Jožefa Sigismunda, ali potomec druge »črne ovce« Valvasorjevega rodu, polihistorjevega brata Janeza Ditriha.

Druga »črna ovca« – polihistorjev najstarejši brat Janez Ditrih – in njegovi izginuli potomci

Glede na to, da je o polihistorjevem najstarejšem pravem bratu Janezu Ditrihu že dobro stoletje znanih več dejstev, izpričanih v leta 1910 objavljeni oporoki njegove matere Ane Marije († 1657),¹⁰⁰ se vsiljuje dvoje vprašanj. Prvič, zakaj objavitelj oporoke Peter Radics ni poskušal slediti temu »zamolčanemu« Valvasorju tja, kjer se je mladenič zadrževal v času okoli materine smrti, v Ojstrico pri Vranskem? In drugič, kako je tako natančni Radics lahko prezrl povezavo med Janezom Ditrihom in njegovim sinom Janezom Ferdinandom, graškim študentom, ki je leta 1678 omenjen kot deželan z Vranskega.¹⁰¹ Radics je namreč to omembo dobro poznal, a je imel študenta Janeza Ferdinanda brez vsake utemeljitve za sina Jurija Sigmunda.¹⁰²

Povsem enako kot bratranca Jurija Sigmunda je polihistor Janez Vajkard v rodovniku svoje rodbine v *Slavi* (1689) obravnaval tudi svojega brata Janeza Ditriha. Lakonsko je zapisal, da je brat zapustil deželo (*ist aus dem Lande gezogen*), ga označil za pokojnega, njegovo ženo in otroke pa mirno zamolčal.¹⁰³ Ker polihistor ni zapisal, da sta šla sorodnika v resnici samo na Koroško in Štajersko, ampak je bralce glede njunih poznejših bivališč pustil v nevednosti, si je odhod s Kranjskega lahko vsak razlagal po svoje. Zlahka si je bilo predstavljati, kako sta se oba odselila precej daleč in kako kranjski polihistor o njunem nadaljnjem življenju ni mogel vedeti veliko, morda ne bistveno več kot to, da sta umrla.

Kaj vse lahko pomeni »aus dem Lande gezogen«, se je zdaj še izraziteje kot pri Juriju Sigmundu pokazalo pri Janezu Ditrihu. Ta kritizirani in »zavrženi« polihistorjev najstarejši pravi brat se je namreč preselil vsega nekaj kilometrov čez deželno mejo v okolico Vranskega in je tam prejkone do konca življenja tudi ostal, tako rekoč v neposredni sosesčini Valvasorjevega rodbinskega gradu Medija, samo »čez goro«, onstran Čemšeniške planine.

Graški sorodnik Gregor Ferdinand je leta 1715 povedal, da je bil Janez Ditrih lastnik majhnega posestva »Končo« nedaleč od Žalca in da sta se dva njegova sinova okoli leta 1710 krajši čas mudila v Gradcu.¹⁰⁴ Ko te navedbe primerjamo z že dotlej znanimi podatki o Janezu Ditrihu in oboje z drugimi na novo odkritimi dejstvi, se izkaže, da je »nedaleč od Žalca«, gledano iz graške perspektive, isto kot okolica Vranskega, kjer je zamolčani Janez Ditrih v petdesetih in šestdesetih letih 17. stoletja potrjeno živel, leta 1678 pa se je, kot smo videli, z Vranskim identificiral eden od njegovih sinov.

Kaj je torej o drugem »zamolčanem« Valvasorju ugotovil že Radics, ne da bi spoznanjem namenil »ustrezno« pozornost? Do leta 1657, ko se je mladenič proti volji svoje umirajoče matere kanil poročiti, skoraj vse, kar smo doslej vedeli o njem. Janez Ditrih, prvorojenec Jerneja Valvasorja iz njegovega drugega zakona z Ano Marijo, rojeno Rauber, se je glede na datum poroke svojih staršev – 20. april 1632¹⁰⁵ – in glede na številne sorojence, ki so mu sledili, moral roditi leta 1633 ali morda celo že konec prejšnjega leta. Med njim in dvanajstim otrokom, leta 1641 rojenim Janezom Vajkardom, se je namreč – po rodovnem deblu v *Slavi* – zvrstilo kar deset njunih sorojencev, v povprečju torej več kot eden na leto.¹⁰⁶ Najzgodnejši vir, ki govori o Janezu Ditrihu, je zapis v medijskem urbarju o tem, kakšno obutev je oče Jernej leta 1639 naročil izdelati čevljarju in za koga; Janez Ditrih je naveden samo z drugim imenom Ditrih, kot so ga klicali.¹⁰⁷ Leta 1652 je bil na graški jezuitski šoli vpisan na *logiko*, takrat tretjo najvišjo študijsko stopnjo, označen pa je kot deželan brez podatka o deželi izvora: »Joannes Theodoricus Valuasor, prou[incialis]«. ¹⁰⁸ Glede

⁹⁸ Andritsch, *Die Matrikeln*, Bd. 4, str. 89.

⁹⁹ Prim. DAG, *Altmatriken*, Graz-Hl. Blut, *Taufindex I 1589–1744*.

¹⁰⁰ O sinu Janezu Ditrihu govori mati v najobsežnejši, sedmi točki svoje oporoke, datirane 10. junija 1657 na Mediji (ARS, AS 308, *Zbirka testamentov Deželnega sodišča v Ljubljani*, II. serija, fasc. V 1–16, testament V–3, 10. 6. 1657; objava: Radics, *Johann Weikhard* (1910), str. 50–51).

¹⁰¹ Andritsch, *Die Matrikeln*, Bd. 3, str. 62.

¹⁰² Radics, *Johann Weikhard* (1910), str. 350. – V rokopisu o puškarskem mojstru Gregorju Ferdinandu Valvasorju, sinu Jurija Sigmunda, Radics študenta z Vranskega, nasprotno, samo omenja in pravi, da je v Gradcu študiral ravno v času, ko se je tam pojavil Gregor Ferdinand (ARS, AS 984, Radics pl. Peter Pavel, šk. 4, mapa XV, rokopis »Valvasor-Studien«, pag. 1–2).

¹⁰³ Valvasor, *Die Ehre IX*, str. 109.

¹⁰⁴ Gl. op. 8.

¹⁰⁵ NŠAL, *ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige*, P 1632–1651, pag. 2.

¹⁰⁶ Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 109. – Za nobenega otroka nimamo točnih rojstnih podatkov, ker ni njihovih krstov ne v krstnih maticah ljubljanske stolne župnije in ne župnije Vače (prim. NŠAL, *ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige*, Ind R 1621–1653, R 1632–1638, R 1638–1643; *ŽA Vače, Matične knjige*, R 1628–1635, R 1636–1643). Glede na zgoščen časovni razpon rojstev, se je najbrž rodil še kateri par dvojčkov, ne le tisti, deseti in enajsti otrok, ki ga poznamo iz rodovnega debla in je umrl ob rojstvu ali kmalu zatem.

¹⁰⁷ ARS, AS 1074, *Zbirka urbarjev*, I/30u, urbar Medija 1635–1678, 2. del, fol. 95.

¹⁰⁸ Andritsch, *Die Matrikeln*, Bd. 2, str. 88, M 1652/23.

Gostilna »Pri stari preši« v Gradcu, Gries št. 10, kjer sta okoli leta 1710 stanovala sinova Janeza Ditriha Valvasorja in kjer ju je njen mrzli bratranec Gregor Ferdinand Valvasor najverjetneje tudi spoznal (foto: B. Golec, avgust 2012)

na poznejšo navedbo v oporoki njegove matere, da je v Gradcu študiral nekaj manj kot dve leti,¹⁰⁹ se je moral pred tem šolati pri jezuitih v Ljubljani, tako kot za njim Janez Vajkard, vendar o tem ni poročil.¹¹⁰

Ključni vir o usodi Janeza Ditriha je omenjena oporoka njegove matere Ane Marije, sestavljena 10. junija 1657 na gradu Medija. Mati je za glavne dediče svojega premoženja imenovala tri sinove, Janeza Vajkarda, Janeza Herbarda in Volfganga Jerneja, namenila nekaj imetja trem hčerkam in dvema pastorkama, najstarejšega sina Janeza Ditriha pa je pogojno razdedinila in

vrhu tega določila, da se mu vse, kar je od nje že prejel, šteje kot dediščina, ki mu pripada po očetu. V sedmi točki oporoke je umirajoča vdova pred pričami povedala naslednje: »Zlasti zato, ker sem svojemu starejšemu sinu Janezu Ditrihu, ko se je skoraj dve leti nahajal na študiju v Gradcu, izročila več kot 600 goldinarjev in poleg tega še tisoč goldinarjev, ko je vzel v zakup gospodstvo Ojstrica – pri čemer nisem pričakovala nič drugega, kot da bo do mene ohranil dolžno otroško ljubezen in mi izkazoval primerno spoštovanje, moram pa žalibog doživljati nasprotno, kajti ne samo, da tega ne spoštuje in noče slediti mojemu materinskemu nasvetu, ampak ga je tako prevzela neka slaba ženska (*das er sich einer schlechten schlimen Menschin dergestalt angenumben*), da je na moje in celotnega sorodstva velike prošnje noče zapustiti in je celo napovedal, da se bo z njo poročil, s čimer bo vsemu sorodstvu prizadejal neizbrisni madež in sramoto – zato torej nočem, da mu 1.600 goldinarjev, omenjenih zgoraj v dveh postavkah, pripade kot dediščina po materi, ampak hočem, da se mu jih vračuna k dediščini po očetu in odšteje od le-te. Nočem tudi, da bi od mojega [premoženja] dobil en sam vinar ali pfenig,

¹⁰⁹ ARS, AS 308, Zbirka testamentov Deželnega sodišča v Ljubljani, II. serija, fasc. V 1–16, testament V–3, 10. 6. 1657; objava: Radics, Johann Weikhard (1910), str. 50.

¹¹⁰ Janez Vajkard je o svojem šolanju pri jezuitih poročal sam (Radics, Johann Weikhard (1910), str. 60–63; Reisp, Kranjski polihistor, str. 75–78), drugih virov o tem pa nimamo, kajti ohranjene jezuitske šolske evidence navajajo v tem času le notranje študente – konviktorje in alumne –, ne pa tudi tistih, ki so prebivali zasebno. Za obdobje polihistorjevega šolanja gl. objavo: Črnivec (ur.), Ljubljanski klasiki, str. 72–82.

dokler se te slabe ženske povsem ne odreče in otrese, in če se bo z njo poročil, naj bo mojega premoženja in imetja v celoti razdedinjen. Če pa bi svoje slabo početje in ravnanje v kratkem spremenil in bi se poročil s svojemu stanu primerno pošteno in verno plemkinjo ali bi sprejel kakšno drugo pošteno in plemiško službo, naj skupaj z mojimi tremi dediči in sinovi ostane enak sodedič moje zapuščine, vendar tako, da se mu že prejeto [1.600 goldinarjev] odšteje.« V poduk in svarilo drugim trem sinovom je Ana Marija že v prejšnji, šesti točki oporoke določila, da bo razdedinjen vsak, ki ne bo sledil njeni volji in ukazu. Ta pa se je glasil: ostanejo naj zvesti katoliški veri, ravnaajo naj se po plemiških in častnih običajih in krepostih in se po posvetu ter s privolitvijo bližnjih sorodnikov poročijo primerno svojemu plemiškemu stanu ali pa sprejmejo kakšno drugo plemiško službo.¹¹¹

Glede na to, da Radics usode Janeza Ditriha v svojih delih ni nikjer omenil, in zlasti ob dejstvu, da se je ni dotaknil niti pri obravnavi Valvasorjevega sorodstva na Štajerskem (1899),¹¹² je na dlani, da je (pre)pozno odkril ključni vir, shranjen v zbirki oporok kranjskega deželnege sodišča v Ljubljani. Neutrudni kranjski zgodovinar je oporoke članov Valvasorjeve rodbine izsledil šele malo pred letom 1906, ko je pripravljaj za tisk svoje najobsežnejše delo o Valvasorju, izdano leta 1910. V Radicsevih obsežnih zapiskih o Valvasorjih, ohranjenih v njegovi zapuščini, namreč skoraj povsem pogrešamo citate iz oporok, nasprotno pa najdemo skrbno urejene izpiske in cele prepise zapuščinskih inventarjev, ki jih je, ironija usode, v njegovem času hranilo isto deželno sodišče.¹¹³ Tako je Radics o obstoju oporoke Valvasorjeve matere Ane Marije prvič spregovoril šele v svoji drugi monografiji o Valvasorju (1910), v kateri je celotno oporočno besedilo tudi objavil.¹¹⁴ Razumljivo je, da se opešani sedemdesetletnik ni več odpravil na Štajersko po sledih Janeza Ditriha. Ko pa bi za njegovo bivanje na gradu Ojstrica pri Vranskem izvedel prej, bi to skoraj gotovo storil. Tako kot se je lotil matičnih knjig skoraj vseh župnij, v katerih so živeli člani Valvasorjeve rodbine,¹¹⁵

bi se potrudil tudi do župnije Sv. Jurij ob Taboru (danes Tabor), pod katero je spadala Ojstrica. Drugemu Valvasorjevemu bratu, duhovniku Volfgangu Jerneju, je namreč sledil po maticah raznih župnij slovenske Štajerske in od teh je bila žalska, kjer je ta brat župnikoval, prav blizu Sv. Jurija ob Taboru. Ker je Radics za Janeza Ditriha kot zakupnika Ojstrice izvedel tako pozno, prej tudi ni mogel biti pozoren na druge povezave, ki so mu jih odstirali naključni viri. V Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu ni posebej iskal gradiva o gospodstvu Ojstrica, zapis o graškem študentu Janezu Ferdinandu, omenjenem leta 1678 kot deželanu z Vranskega, pa je ostal samo osamljen podatek o še enem Valvasorju, ki ga Radics ni znal in mogel umestiti na Valvasorjevo rodbinsko drevo. Janeza Ferdinanda je nazadnje v monografiji iz leta 1910 napačno razglasil za sina Jurija Sigmunda, pri tem pa je zagrešil še dodatno pomoto, ko je leto 1678 navedel kot njegovo rojstno letnico.¹¹⁶

V primerjavi z védenjem o Juriju Sigmundu je Radics o polihistorjevem bratu Janezu Ditrihu ugotovil neprimerno manj dejstev. V njegovi zapuščini najdemo v osebni mapi tega »izobčenega« Valvasorja vsega tri z njim povezane zapise.¹¹⁷ Prvi, že znani, je imatrikulacija v graški univerzitetni matriki iz leta 1652, dva mlajša pa izvirata iz zapuščinskih inventarjev njegove matere in brata. V materinem inventarju (1657) je Radics nalel na regist pobotnice »gospoda« Johanna Thomasa Khunsta iz leta 1653, pri katerem je bil Janez Ditrih v Gradcu (kot študent) na hrani.¹¹⁸ Inventar leta 1681 umrlega brata Janeza Herbarda Valvasorja pa razkrija nedatirano odpovedno pismo Janeza Ditriha, da je od omenjenega brata prejel dediščino po neimenovani sestri (*schwesterliche Erbschaft*).¹¹⁹ Zadnje se je torej zgodilo znatno pozneje, saj se je Janez Herbard rodil šele med letoma 1642 in 1645¹²⁰ ter torej postal povsem

je Praßberg (Mozirje) pomotoma prevedel kot Braslovče (Radics, Valvasorjev rod, str. 111–113).

¹¹⁶ Gl. op. 76.

¹¹⁷ ARS, AS 984, Radics pl. Peter Pavel, šk. 7, mapa XXVIII, Bratje in sestre Janeza Vajkarda, Ivan Ditrih. – Četrty podatek v osebni mapi Janeza Ditriha se ne nanaša nanj, saj je iz leta 1693, ko je bil Janez Ditrih potrjeno že mrtev. Po podatkih Ignaca Orožna naj bi se neki Janez Karel Ditrih baron Valvasor 12. marca 1693 v Starem trgu pri Slovenj Gradcu poročil z Marijo Eleonoro baronico Sauer.

¹¹⁸ ARS, AS 309, Zbirka zapuščinskih inventarjev Deželnega sodišča v Ljubljani, šk. 130, fasc. LIV, lit. Z–4 1/2, 20. 8. 1657, pag. 8.

¹¹⁹ Prav tam, lit. Z–6, 12. 8. 1681, pag. 12.

¹²⁰ Janez Herbard je na Valvasorjevem rodovnem deblu naveden kot štirinajsti otrok iz očetovega drugega zakona. Njegovega krsta ni ne v ljubljanskih krstnih maticah ne v vaških; pri slednjih je sicer vrzel od 2. decembra 1643 do 7. junija 1644 (NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, R 1638–1643, R 1643–1653; ŽA Vače, Matične knjige, R 1636–1643, R 1643–1656 [prav: 1644–1656]). Glede na to, da je bil dvanaesti otrok, polihistor Janez Vajkard, krščen 28. maja 1641, petnajsti, Volfgang Jernej, 30. septembra 1646, oba v Ljubljani, trinajsti, Rozalija Konstancija, pa neznano kdaj in kje, se je Janez Herbard rodil med letoma 1642 in 1645.

¹¹¹ ARS, AS 308, Zbirka testamentov Deželnega sodišča v Ljubljani, II. serija, fasc. V 1–16, testament V–3, 10. 6. 1657; objava: Radics, Johann Weikhard (1910), str. 49–53.

¹¹² Radics, Valvasorjev rod, str. 103–114.

¹¹³ Zbirko zapuščinskih inventarjev je osrednji slovenski arhiv prevzel od okrožnega sodišča v Ljubljani leta 1937, zbirko testamentov pa leta 1948 (Kološa (gl. ur.), Vodnik po fondih II, str. 119).

¹¹⁴ Radics, Johann Weikhard (1910), str. 49–53.

¹¹⁵ Izpiski iz krstnih matic župnij Vače, Moravče, Svibno, Ljubljana–Sv. Nikolaj, Šmartno pri Litiji in drugih so raztreseni po več škatlah Radicseve zapuščine, nekatere pa je tudi objavil v obravnavah virov oziroma člankih, tako na primer za štajerski župniji Zalec in Mozirje (Radics, Valvasor-Studien I, str. 1425–1426; isti, Valvasor-Studien V, str. 1475–1476; isti, Valvasor-Studien VI, str. 1485–1486; isti, Valvasor-Studien XXVIII, str. 347; isti, Valvasor-Studien XXIX, str. 355; isti, Valvasor-Studien XXX, str. 363). – Prevajalec Radicsevega prispevka o Valvasorjih na Štajerskem

poslovno sposoben šele z doseženo polnoletnostjo, proti koncu šestdesetih let.

Zelo malo podatkov o Janezu Ditrihu najdemo tudi v literaturi, pa še ti so precej nepovezani. Radics mu je v svoji monografiji o Valvasorju (1910) poleg citiranega odstavka iz materine oporoke, ki pa ga ni komentiral, namenil le bežno opazko v rodovniku, da se je izselil (*ausgewandert*).¹²¹ Razloga za izselitev začuda ni omenjal, kar tem bolj preseneča ob dejstvu, da ga je v istem rodovniku navedel pri bratrancu Juriju Sigmundu, in sicer poroko s kmečko hčerko.¹²² Branko Reisp (1983) je mimogrede opozoril na podobni usodi obeh sorodnikov zaradi stranovsko neprimerne poroke,¹²³ za nobenega od njiju pa ni povzel Radicsevih ugotovitev o tem, kje sta živela, ampak je pustil prosto pot bralčevi domišljiji. Nadaljnjo življenjsko pot Janeza Ditriha je Reisp zaokrožil na podlagi logičnega sklepanja, ne da bi preverjal, ali so se grožnje njegove matere o razdedinjenju uresničile: »rodbino je zapustil že v mladosti« in umrl pred izidom *Slave* (1689). Razloge za ločitev od rodbine je opisal v enem samem stavku: »Zaradi zveze z žensko, ki je bila po plemiških nazorih zanj neprimerne stanju, je bil razdedinjen in se je umaknil iz dežele.«¹²⁴ Čeprav se je skliceval na objavljeno oporoko matere Ane Marije, ni nikjer omenil, da je bil Janez Ditrih tedaj, leta 1657, zakupnik gospodstva Ojstrica, čeprav je sicer obravnaval vse gradove v lasti in zakupu Valvasorjev.¹²⁵

Sledenje usodi tega najstarejšega pravega brata polihistorja Janeza Vajkarda Valvasorja so omogočili skromni podatki, ki so se nazadnje pokazali kot kompatibilni. Po materini oporoki iz leta 1657 je Janez Ditrih imel tedaj ali malo prej v zakupu Ojstrico in se je nameraval poročiti s »slabo žensko«,¹²⁶ po veliko mlajši navedbi graškega puškarja Gregorja Ferdinanda Valvasorja iz leta 1715 pa je kot družinski oče posedoval majhno posestvo »Končo« blizu Žalca.¹²⁷ Ojstrico in »Končo« je spravila na skupni imenovalec najstarejša ohranjena krstna matična knjiga duhovnije oziroma poznejše župnije Sv. Jurij ob Taboru, daleč najpomembnejši vir o Janezu Ditrihu sploh. Ta dolgo pogrešana matica,¹²⁸ v

kateri je naveden sedemkrat, je razkrila, da se je Janez Ditrih resnično poročil s svojo izvoljenko in imel v zakonu z njo vsaj štiri otroke. Eden od njih je tisti Janez Ferdinand, ki je v graški univerzitetni matriki naveden kot deželan z Vranskega, opredeljen torej po župniji rojstva in bivanja (1678). Še več, slednjič se je izkazalo, da je moralo v neposredni bližini Vranskega oziroma sv. Jurija ležati tudi »skrivnostno« posestvece »Končo«, ki ga literatura o gradovih in graščinah sploh ne pozna.

Zaplet zgodbe se je začel sredi petdesetih let 17. stoletja, potem ko je Janez Ditrih končal šolanje v Gradcu (1653 ali 1654) in je z materinim denarjem vzel v zakup gospodstvo Ojstrica. Gospodstvo s pripadajočim deželskim sodiščem, čeravno že na štajerski strani deželne meje, je ležalo blizu njegovega doma, saj je na grebenih Čemšeniške planine neposredno mejilo na deželsko sodišče Gamberk, ki je vključevalo tudi graščino Medija.¹²⁹ Še več, gamberško gospodstvo z deželskim sodiščem je bilo od leta 1641 last očeta Jerneja Valvasorja, nato pa nekako do začetka šestdesetih let v posesti najstarejšega polbrata Karla.¹³⁰ Tako ni naključje, da se je Karel prvič

župniji iskal že v začetku leta 1683 – iz te župnije je namreč izvirajal moj prapraded, rojen v neposredni bližini ojstriškega gradu (prim. Golec, *Preteklost Dragarjevega rodu*, str. 63) –, nato pa sem leta 2002 po naključju ugotovil, da je shranjena v Zbirki rokopisov Zgodovinskega arhiva v Celju, enako kot druga pogrešana matica iz let 1660–1672, za katero pa se je izkazalo, da pripada župniji Vransko (ZAC, ZAC/0006, Zbirka rokopisov, št. 9, krstna knjiga vikariata Sv. Jurij ob Taboru 1646–1664; prav tam, št. 9a, krstna knjiga župnije Vransko 1660–1672).

¹²⁹ Historischer Atlas, Landgerichtskarte, Bl. 32.

¹³⁰ Regest kupoprodajne pogodbe med Jernejem Valvasorjem in Jurijem Sigmundom baronom Paradeiserjem ima sicer datum 19. december 1640 (ARS, AS 309, Zbirka zapuščinskih inventarjev Deželnega sodišča v Ljubljani, šk. 118, fasc. XXXXVII, lit. V–37, 37. 3. 1759, pag. 11; prim. Smole, *Graščine*, str. 150), toda Valvasor je lahko nastopil lastništvo šele naslednje leto, po privolitvi graške dvorne komore (StLA, IÖ HK 1641–I–139, 29. 1. 1641), zato je letnica 1641 v Slavi točna (Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 159). Nadaljnje lastništvo Gamberka ni tako nedvoumno, kot izhaja iz literature. Janez Vajkard med lastniki, ki so sledili očetu, ne navaja Karla, ampak pri opisu nekega dogodka, ki se je odvil med letoma 1658 in 1660 (»pred približno 29 ali 30 leti«), zgolj pravi, da je brat takrat »to gospodstvo regiral in bil naš jerob ali varuh« (Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 159, 161). Po Radicsu, ki se je opiral samo na Valvasorja, je Karel prevzel Gamberk po očetovi smrti (Radics, *Graščine in hiše*, str. 436), po Smoletovi pa mu ga je oče prepustil že leta 1648 (Smole, *Graščine*, str. 150). Vendar ni mogoče vedeti, kakšna natanko je bila vsebina pogodbe, ki sta jo 13. marca 1648 sklenila oče in sin, saj je dokument znan le iz regesta v ženinem oziroma mačehinem zapuščinskem inventarju (ARS, AS 309, Zbirka zapuščinskih inventarjev Deželnega sodišča v Ljubljani, šk. 130, fasc. LIV, lit. Z–4 1/2, 20. 8. 1657, pag. 4–5). Ker je šlo pri Gamberku za nekdanjo deželnoknežno posest, v tem času še ni bila vpisana v imenjsko knjigo, ki bi lahko dala najbolj jasen odgovor o menjavah lastnikov (ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, št. 5 in 6). Vir, ki ga citira Smoletova kot dokaz, da je bil Gamberk leta 1661 že v drugih rokah (Smole, *Graščine*, str. 150), tega v resnici ne dokazuje, ampak govori zgolj o triletnem zakupu (ARS, AS 309, Zbirka zapuščinskih inventarjev Deželnega sodišča v Ljubljani, šk. 81, fasc. XXXIV, lit.

Razpon je določen tako široko, ker bi bil lahko dvojček omenjene sestre, bolj verjetno pa se je rodil za sestro, leta 1644 ali 1645, zlasti če upoštevamo kratke intervale med rojstvi otrok.

¹²¹ Radics, *Johann Weikhard* (1910), str. 50–51, 346.

¹²² Prav tam, str. 350.

¹²³ Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 68.

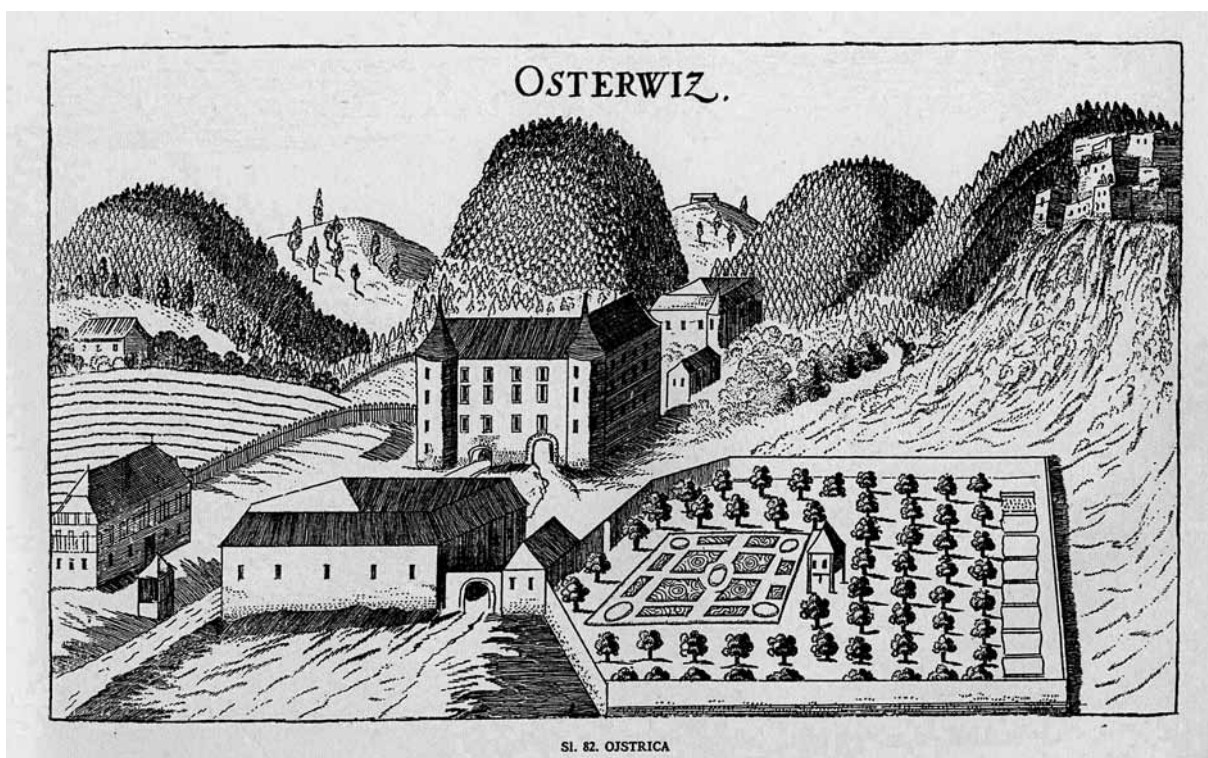
¹²⁴ Prav tam, str. 59–60.

¹²⁵ Prav tam, str. 39–68 (poglavje *Rodbina*).

¹²⁶ Gl. op. 111.

¹²⁷ Gl. op. 8.

¹²⁸ Za prvo ohranjeno krstno matico župnije sv. Jurij ob Taboru iz obdobja 1646–1664 je v vodniku po matičnih knjigah iz leta 1972 navedeno, da jo je tedaj hranil domači župnijski urad (Umek – Kos (ur.), *Vodnik II*, str. 615). Brez uspeha sem jo na tamkajšnji

Grad Ojstrica pri Vranskem, kjer se je najpozneje leta 1657 rodila druga »prepovedana ljubezen« v Valvasorjevem rodu, po Vischerjevi upodobitvi iz leta 1681 (Vischer, *Topographia Ducatus Stiriae*, sl. 82)

oženil z Ano Kristino baronico Schrattenbach iz rodu lastnikov sosednje Ojstrice, tik po njeni smrti povzdignjenih v grofovski stan.¹³¹ Po kratkotrajnem zakonu brez (preživelih) otrok – Ana Kristina je namreč umrla že leta 1649 – si je Karel ustvaril novo družino,¹³² toda

P 39/I, 15. 1. 1665, pag. 3–8). Tudi nepopolno ohranjeni protokoli ograjnega sodišča govorijo v naslednjih letih le o sporih zaradi zakupnine, nič pa o lastništvu nad Gamberkom (ARS, AS 306, Ograjno sodišče za Kranjsko, knj. št. 14, protokoli 1664–1667, s. p.).

¹³¹ O sami poroki ni za zdaj znanega nič natančnejšega; Ano Kristino kot Karlovo prvo ženo in kot rojeno grofico Schrattenbach navaja Valvasor na rodovnem deblu svoje rodbine (Valvasor, *Die Ehre IX*, str. 109). – V grofe so bili 12. oktobra 1649, devet mesecev po njeni smrti, povzdignjeni trije baroni Schrattenbach: brata Janez Friderik in Maksimilijan ter njun nečak Kristof Feliks (Frank, *Standeserhebungen*. 4. Band, str. 275).

¹³² Ana Kristina je umrla 16. januarja 1649 v Ljubljani, po mrliški matični knjigi stara šele 22 let in torej rojena okoli leta 1627 (NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, M 1635–1657, pag. 106; prim. Radics, Johann Weikhard (1910), str. 343, 344). Čigava hči je bila, še ni pojasnjeno. Poleg navedbe na rodovnem deblu Valvasorjev (gl. prejšnjo opombo) je za zdaj edini podatek o njej zapis v mrliški matici, ki pa je ne navaja kot Karlovo soprogo, ampak zgolj z imenom, priimkom in dekliniranim priimkom. Tudi v literaturi ni podatkov o njenih starših (prim. Witting, *Beiträge*, str. 143; Radics, Johann Weikhard (1910), str. 343). Na vprašanje o njeni identiteti ne ponujata odgovora niti Lazarinijeva zbirka genealoških podatkov o plemstvu, ki pozna Ano Kristino prav tako le iz mrliške knjige (ZAL, ZAL LJU 340, Lazarinijeva genealoška zbirka, šk. XXV, Schrattenbach), niti obsežno rodovno deblo in narativna genealogija v Schrattenbachovem rodbinskem arhivu (StLA, A. Schrattenbach, K 1, H 1 in H 4). Morda je odgovor skrit

sorodstvene in prijateljske zveze Valvasorjev s Schrattenbachii so slej ko prej odločilno prispevale k temu, da je ojstriško gospostvo dobil v zakup Karlov mlajši polbrat Janez Ditrih. Vezi med Valvasorji in Schrattenbachii so bile poleg tega že stare, saj je Jernej Valvasor leta 1617 sklenil poročni dogovor s svojo prvo ženo prav na Ojstrici v navzočnosti njenega gospodarja Feliksa barona Schrattenbacha.¹³³ Ne gre tudi prezreti, da je bila Ojstrica leta 1635 izhodišče velikega štajerskega kmečkega upora, kmetje tega gospostva pa nemirni tudi leta 1650,¹³⁴ torej le nekaj let preden ga je vzel v zakup mladi Janez Ditrih Valvasor.

Ker je ojstriški gosposčinski arhiv za čas pred začetkom 18. stoletja skoraj v celoti uničen,¹³⁵ je Valvasorjevo zakupništvo dokumentirano le v oporoki njegove mate-

v eni od 14 škatel gradiva o Schrattenbachiih (1612–1782) v arhivu štajerske deželne pravde (StLA, Landrecht). Precej verjetno gre za »pozabljeno« hčerko Maksimilijana barona Schrattenbacha (od 1649 grofa), lastnika gospostev Ojstrica in Stopnik.

¹³³ Poročni dogovor med Jernejem Valvasorjem in Marijo Elizabeto Dornberk (ARS, AS 748, Gospostvo Krumperk, Spisi, fasc. 25, Familiaria, Ženitna pisma, 7. 2. 1617).

¹³⁴ Grafenauer, *Kmečki upori*, str. 295–306; Koropec, *Mi smo tu*, str. 127 sl.

¹³⁵ Kološa (gl. ur.), *Vodnik po fondih*, III. knjiga, str. 106–107. – O uničenju grajskega arhiva leta 1711: Štrekljeva, *Grad Ojstrica*, str. 89.

re Ane Marije z dne 10. junija 1657.¹³⁶ Tako kot ni znano, kdaj natanko je mladenič postal zakupnik in za koliko let, ne vemo, ali je gospostvo upravljal sam ali s pomočjo upravitelja. Krst upraviteljevega otroka 24. aprila 1656 nikakor ni mogoče imeti za dokaz, da Valvasorja tedaj še ni bilo na Ojstrici.¹³⁷ Prav tako ni gotovo, kje so medtem prebivali lastniki grofje Schrattenbachi, še vedno na Ojstrici, v bližnjem gradu Stopnik (Heggenberg) pri Vranskem,¹³⁸ morda nekateri tu in drugi tam. Krstni matici vikariata Sv. Jurij ob Taboru in župnije Vransko (brez omenjenega vikariata) jih sicer nekajkrat omenjata tako v zvezi z Ojstrico kot v povezavi s Stopnikom, a kraj njihovega bivanja ni zanesljivo določljiv.¹³⁹

Janez Ditrih Valvasor je bil zelo verjetno še vedno ojstriški zakupnik, ko je njegova mati Ana Marija Valvasor 10. junija 1657 na Mediji narekovala svojo oporoko in jo podpisala z že močno tresočo roko. Valvasorjeva družina je tedaj dobro vedela, kaj se tam z njim dogaja. Lahko da ji je namero o svoji poroki razkril sam, vendar se je moral zavedati, koliko s tem tvega. Dva meseca pred nastankom materine oporoke je namreč njegov kleviški bratranec Jurij Sigmund prav na pobudo Valvasorjeve rodbine izgubil deželansko čast, ker se je oženil z žensko,

ki sorodnikom ni bila pogodu.¹⁴⁰ Nič kaj drugače ni umirajoča Ana Marija označila izbranke svojega sina Janeza Ditriha, namreč kot »slabo žensko« (*schlechte schlimme Mensch*). A Janez Ditrih je kljub materinim grožnjam z razdedinjenjem, enako kot njegov bratranec, vztrajal pri svojem, čeprav je s tem izgubil celotno dediščino po materi, po očetu pa je lahko pričakoval le še kaj malega, saj je mati za vse, kar mu je dotlej izročila, tj. 1.600 goldinarjev, izrecno določila, naj se mu odšteje od očetove dediščine. Poletni meseci leta 1657 so morali biti za Valvasorjevo rodbino precej napeti. Mati Ana Marija je najverjetneje umrla že junija ali julija – inventar njene zapuščine ima namreč datum 20. avgust 1657 –, nedoletni otroci so dobili varuha, prvorojenec Janez Ditrih pa se je mimo družbenih norm in materine volje odločil za lastno pot. Pred 20. februarjem naslednje leto 1658, ko se mu je rodil prvi otrok, je stopil pred oltar, saj je otrok v krstni matici vikariata Sv. Jurij ob Taboru vpisan kot zakonski.¹⁴¹ Za poroko Janeza Ditriha so dotlej odpadle vse ovire, ker je medtem postal polnoleten. Skoraj gotovo se je poročil na Vranskem, kajti vranski vikar pri Sv. Juriju tedaj najbrž še ni smel samostojno poročati. Ker so starejše poročne matice obeh duhovnjak žal izgubljene,¹⁴² ne bomo najbrž nikoli izvedeli, ali je Janez Ditrih stopil v zakonski stan še za materinega življenja ali šele po njeni smrti, tedaj z že nosečo izvoljenko. Njegova prvorojenka Ana Marija, krščena pri Sv. Juriju 24. februarja 1658, štiri dni po rojstvu, je bila namreč spočeta prav v dneh, ko je Ana Marija Valvasor, rojena Rauber, na Mediji narekovala svojo zadnjo voljo. Ni naključje, da je vnukinja dobila ime po svoji pokojni stari materi. Nasprotno gre najbrž zgolj za duhovnikov spodrsrljaj, da krščenka v krstni matici nima priimka, ampak je navedena le kot zakonska hči »presvetlega gospoda Janeza Ditriha in gospe Katarine« (*perillustri Dno Joanne Dietrich et Dnae Catharinae*). Žal matica ne pove, kje natanko sta zakonca živela, ampak zgolj navaja, da sta iz domačega vikariata (*huius Vicariatus*). Oba krstna botra sta bila sicer »gosposka« človeka, a ne ravno iz vrst najiminitnejše okoliške gospode: »gospod« Maksimilijan Konc (*Konzl*) in »gospa« Uršula Pilpah.

»Slaba ženska«, ki je tako ogrela srce mladega Valvasorja, da se je raje odločil zanj kot za pripadajočo dediščino, se je torej imenovala Katarina. Kdo je bila ta oseba, »nevredna« Janeza Ditriha Valvasorja, plemiškega in deželanskega sina z Medije? Šentjurijska krstna matica jo dobro leto pred krstom prvega otroka

¹³⁶ ARS, AS 308, Zbirka testamentov Deželnega sodišča v Ljubljani, II. serija, fasc. V 1–16, testament V–3, 10. 6. 1657; objava: Radics, Johann Weikhard (1910), str. 50–51.

¹³⁷ Dne 24. aprila 1656 je bila krščena Suzana, hči upravitelja Jakoba Kuslina (*Jacobo Cuslin Praefecto osteruizensis*) in njegove žene Marije (ZAC, ZAC/0006, Zbirka rokopisov, št. 9, krstna knjiga vikariata Sv. Jurij ob Taboru 1646–1664, s. p.).

¹³⁸ Medtem ko je za Stopnik v štajerski imenjski knjigi zapisano, da ga je leta 1647 prevzel Maksimilijan baron (od 1649 grof) Schrattenbach (StLA, B 249/5, Adalbert Sikora, *Die steirischen Gülden nach den landschaftlichen Steuerbüchern von 1516 bis 1785, Viertel enhalb der Drau – Viertel Cilli*, Kreis Cilli, str. 159, 345), je Maksimilijanovo lastništvo Ojstrice izpričano šele po njegovi smrti, ob delitvi dediščine leta 1672 (prav tam, str. 283, 345). – Ojstrica in Stopnik sta ostala v rokah Schrattenbachov do druge polovice 18. stoletja (Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 189, 191).

¹³⁹ Lastnik grof Schrattenbach je v najstarejši krstni matici vikariata Sv. Jurij ob Taboru 1646–1664 omenjen le posredno in brez osebnega imena, prvič 4. oktobra 1654 ob krstu Katarine, hčerke njegovega pastirja Gregorja Tomuca (*Bubulco apud Illmum comitem a Shrottenbach*), poročenega z ojstriško »majarico« Uršulo (*Vilica ibidem in Osterbiz*), in drugič 11. marca 1659 pri krščevalcu, ojstriškem grajskem kaplanu Janezu Labergerju (*Capellanum Illmi comis ex Oster.*). Iz poškodovanega zapisa krsta nekega nezakonskega otroka 16. decembra 1648 je vidno le, da je bila otrokova mati v službi pri Schrattenbachih (... a Shrottenbach), oče pa služabnik »gospoda Valvasorja« (... *famulo Dni Veuiſor*), ki ne more biti nihče drug kot polihistorjev oče Jernej, lastnik sosednjega gospostva Gamberk in gradu Medija. V prvi krstni matici župnije Vransko 1660–1672 je 24. novembra 1663 izpričana Marija Sofija grofica Schrattenbach kot botra otroku »majarja« s Stopnika, 27. septembra 1663 pa grofica Katarina »z Ojstrice« (*Illma D. D. Catharina Comitissa de Osterbiz*), ki sta obe botrovali po namestnici. ZAC, ZAC/0006, Zbirka rokopisov, št. 9, krstna knjiga vikariata Sv. Jurij ob Taboru 1646–1664, s. p.; prav tam, št. 9a, krstna knjiga župnije Vransko 1660–1672, pag. 48, 50. – Ne ene ne druge od obeh grofic ni v uporabljenem genealoškem gradivu o Schrattenbachih (gl. op 132).

¹⁴⁰ Gl. op. 50.

¹⁴¹ ZAC, ZAC/0006, Zbirka rokopisov, št. 9, krstna knjiga vikariata Sv. Jurij ob Taboru 1646–1664, s. p., krst 24. 2. 1658.

¹⁴² Prva ohranjena poročna matica župnije Vransko se začenja leta 1740 (Župnijski arhiv Vransko, poročna matična knjiga 1740–1771), najstarejša poročna knjiga župnije Sv. Jurij ob Taboru pa sega v leto 1786 (NŠAM, Matične knjige, Sv. Jurij ob Taboru, P 1786–1846).

edinkrat omenja kot samsko in pri tem ne pušča nobenega dvoma, da gre za pravo osebo. Dne 21. decembra 1656 je pri krstu hčerke zakoncev Andreja in Neže Dragar botrovala **Katarina Gaber, ključarica z gradu Ojstrica** (*Catharina Gaberin Clauigera ex arce Osterwiz*). Omenjena zakonca sta ključni dokaz, da se je Katarina nato omožila z Valvasorjem. Naslednjima dvema Dragarjevima otrokoma, krščenima 8. novembra 1658 in 1. aprila 1661, je šel, pomenljivo, za botra prav Janez Ditrih Valvasor, zdaj že Katarinin soprog.¹⁴³ Katarina najverjetneje ni bila domačinka, saj priimka Gaber v tem času ne najdemo ne v šentjurijski ne v vranski krstni matici,¹⁴⁴ je pa sicer značilen za širše območje, za Savinjsko dolino z zaledjem.¹⁴⁵

Za zdaj ne vemo, ali sta Janez Ditrih in njegova Katarina tudi po poroki ostala na ojstriškem gradu, kjer se je njuna ljubezenska zgodba začela. Zveza med grajsko ključarico, najverjetneje navadnim kmečkim deklom, in plemiškim zakupnikom gospostva ni bila po okusu Valvasorjeve rodbine ali vsaj njenega dela, njuna »prevedana ljubezen« pa seveda ni doživela tako tragičnega epiloga kot dobri dve stoletji prej romanca med Veroniko Deseniško in Friderikom Celjskim. Zadnje omenjamo zgolj zato, ker je povezana z Ojstrico. Veroniko naj bi namreč utopili prav pod starim ojstriškim gradom,¹⁴⁶ ki pa je bil sredi 17. stoletja že povsem razvaljen.¹⁴⁷

V vikariatu Sv. Jurij, v krajih okoli novega gradu Ojstrica, če že ne (vsi) na samem gradu, so prišli na svet **vsaj štirje Valvasorjevi otroci**. V najstarejši ohranjeni šentjurijski krstni matici, ki se konča v začetku leta 1664, nato pa ji sledi skoraj tridesetletna vrzel, so poleg krsta prvorojenke Ane Marije, rojene 20. in krščene 24. februarja 1658, vpisani še: Janez Jurij, rojen 16. in krščen 21. aprila 1659, Ferdinand, krščen 19. aprila 1661, in Maksimila, krščena 20. februarja 1663. Očeta Janeza Ditriha so v matici vedno naslovili s predikatom, ki gre plemiču: *perillustris, illustrissimus* oziroma *generosus*. Razen prvi hčerki, ki je imela za krstnega botra že omenjenega »gospoda« Maksimilijana Konca, je šel vsem

drugim za botra neki Janez Pecigos, botri pa sta bili po dvakrat Marija Konc ali Končovka, drugič imenovana »gospa«, in že znana »gospa« Uršula Pilpah. Oče Janez Ditrih je samo prvič naveden z obema imenomoma, drugič kot Janez, tretjič kot Peter (*Domino Petro*), a je najbrž mišljeno Deter (*Detro*), in zadnjič kot *Detrih*. Zanimive so tudi variacije zapisa priimka: *Valuofor, Fouofor* in nazadnje zgolj *Vosor*.¹⁴⁸ Ko pa je šel Janez Ditrih v letih 1658 in 1661 za krstnega botra trem kmečkim krščencem, so vedno zapisali obe njegovi osebni imeni, a priimek spet vsakič drugače: kot *Veuiſor, Valuaſor* in kot *â Valuasor*.¹⁴⁹

Žal krstna matica ne razkriva, s čim se je Valvasor poklicno ukvarjal, saj takšne navedbe tedaj niso bile običajne. Nikoli ga tudi ne povezuje z Ojstrico, kar ni nič nenavadnega in ne pomeni, da ni več prebival na gradu. Pri tem kaže opozoriti, da v matico razen izjemoma niso vpisovali krajev rojstev, je pa nekaj oseb – staršev krščencev in botrov – vendarle izrecno navedenih kot ojstriški grajski uslužbenci.¹⁵⁰ Mogoče je torej oboje: da je Janez Ditrih še naprej prebival na gradu, kot tudi, da se je kot zakonski mož naselil nekje drugje znotraj šentjurijskega vikariata.

Krstna matična knjiga je vsaj za zdaj edino sodobno pričevanje o bivanju družine Janeza Ditriha Valvasorja v teh krajih. Valvasorjem po matičnih knjigah po letu 1664 ni več mogoče slediti, saj se naslednja krstna matica začenja šele 1692, prva ohranjena mrliška leta 1691 in poročna sploh veliko pozneje.¹⁵¹ Leta 1689 je bil Janez Ditrih po navedbi brata Janeza Vajkarda tako ali tako že pokojni, v ohranjenih mlajših šentjurijskih maticah pa ni najti ne njegove žene ne katerega od otrok. Če se je morda katera od hčerk tam poročila, se je s spremembo priimka za njo zabrisala vsaka sled, kar velja tudi za morebiti vnovič omoženo vdovo Katarino. Vse pa kaže, da so Valvasorjevi po letu 1664 ostali v šentjurijskem vikariatu, in se niso zadrževali kje drugje v župniji Vransko, s katero se je leta 1678 kot študent v Gradcu identificiral tedaj 17-letni sin Ferdinand.¹⁵² V krstnih maticah vran-

¹⁴³ Da bi bila ironija še večja, sem prvo šentjurijsko krstno matico iskal tako dolgo (od leta 1983 do 2002) prav zaradi Andreja Dragarja. Ta mož, umrl leta 1691 star 56 let, je bil namreč tedaj iz matičnih knjig najstarejši ugotovljeni nosilec priimka mojega prapradedca, zaradi katerega sem se kot dijak lotil raziskave Dragarjevega rodu (Golec, *Preteklost Dragarjevega rodu*, str. 67).

¹⁴⁴ ZAC, ZAC/0006, Zbirka rokopisov, št. 9, krstna knjiga vikariata Sv. Jurij ob Taboru 1646–1664; prav tam, št. 9a, krstna knjiga župnije Vransko 1660–1672.

¹⁴⁵ Prim. Bezljaj (ur.), *Začasni slovar*, str. 151. – V začetku leta 2011 je od 661 oseb s priimkom Gaber največ, 238 ali dobra tretjina, živelo v Savinjski regiji (<http://www.stat.si/imeni.asp>, 10. 5. 2012).

¹⁴⁶ Kronika grofov Celjskih, str. 20.

¹⁴⁷ Vischer, *Topographia Ducatus Stiriae*, sl. 82; prim. Stopar, *Grajske stavbe*, str. 93.

¹⁴⁸ ZAC, ZAC/0006, Zbirka rokopisov, št. 9, krstna knjiga vikariata Sv. Jurij ob Taboru 1646–1664, s. p.

¹⁴⁹ Prav tam, s. p., 20. 9. 1658, 8. 11. 1658, 30. 3. 1661.

¹⁵⁰ Poleg Valvasorjeve izbranke ključarice Katarine Gaber (21. 12. 1656) in že omenjenega upravitelja Jakoba Kuslina (24. aprila 1656) je kot oče oziroma krstni boter izpričan njegov predhodnik upravitelj Mihael Mille (10. 3. 1647, 27. 3. 1647, 22. 11. 1649), srečamo pa še nekdanjega »majarja« (2. 4. 1659), pastirja (4. 10. 1654, 30. 7. 1658), krst nezakonskega otroka kuharja in dekle (15. 10. 1651), grajskega valpta (27. 9. 1663) ter kot krščevalca grajskega kaplana – sacelana (npr. 3. 3. 1659, 19. 12. 1659). ZAC, ZAC/0006, Zbirka rokopisov, št. 9, krstna knjiga vikariata Sv. Jurij ob Taboru 1646–1664, s. p.

¹⁵¹ NŠAM, *Matične knjige*, Sv. Jurij ob Taboru, R 1692–1719, R 1691–1750, P 1786–1846.

¹⁵² Gl. op. 101.

ske župnije – te ne pokrivajo šentjurijskega vikariata – ne najdemo namreč niti krstov drugih morebitnih otrok zakoncev Janeza Ditriha in Katarine niti njunih botrstev. Ko bi družina res živela tu, v »ožji« vranski župniji, bi se kateri njenih članov zagotovo pojavil v maticah vsaj kot boter, a se to ni zgodilo.¹⁵³

O poznejšem življenju Janeza Ditriha imamo samo pet posrednih pričevanj. Na prvo, nedatirano, je naletel že Radics, a ga ni poskušal časovno in vsebinsko ovrednotiti. Janez Ditrih je neznano kdaj podpisal odpovedno pismo bratu Janezu Herbardu, gospodarju na Mediji, v čigar zapuščinskem inventarju iz leta 1681 je naveden regist omenjenega pisma. Izstavitelj Janez Ditrih je pisno potrdil, da je od brata prejel dediščino po neimenovani sestri (*schwesterliche Erbschaft*).¹⁵⁴ Ta sestra je bila lahko samo neporočena polsestra Marija Klara, ne prav dosti starejša od Janeza Ditriha, ki je umrla konec aprila 1679 v Kamniku.¹⁵⁵ Drugo poročilo je njena oporoka, podpisana prav tam 29. aprila 1679, po kateri je postal glavni dedič njenega razmeroma skromnega imetja najstarejši živeči pravi brat Karel, spomnila pa se je tudi drugih sorojencev, med njimi vseh štirih polbratov. Janezu Vajkardu je samo odpisala posojenih sto goldinarjev in šest kron z obrestmi vred, medtem ko so drugi trije, Janez Ditrih, Janez Herbard in Volfgang Jernej, dobili vsak po sto goldinarjev, ki jim jih je moral izplačati Karel.¹⁵⁶ Zakaj je potem Janez Ditrih za prejem sestrine dediščine napisal potrdilo oziroma odpovedno pismo bratu Janezu Herbardu in ne polbratu Karlu, je vprašanje zase. Preveč bi špekulirali z domnevo, da Karel ni hotel imeti neposrednega opravka z »odpadlim« Janezom Ditrihom in je drugega polbrata Janeza Herbarda uporabil kot posrednika pri izplačilu. Vzrok je lahko tudi povsem tehnične narave, morda ta, da je bil Janez Herbard z Janezom Ditrihom v bolj ali manj stalnih stikih in da sta živela bliže drug drugega.

Stiki med bratoma so namreč potrjeni prav za leto 1679, nekaj mesecev pred smrtjo polsestre Marije Klare. »Gospodična« Ana Marija, hči »presvetlega gospoda Di-

trih Valvasorja« (*Domicella Maria Anna Illmi Dni Theodorici Valuasor filia*), je bila namreč 4. januarja 1679 na Vačah krstna botra svoji sestrični Mariji Eleonori, hčerki Janeza Herbarda Valvasorja z Medije.¹⁵⁷ Gre za tretjo omembo Janeza Ditriha kot živega in za edini dokaz, da je njegova prvorojenka odrastla. Vsaj del Valvasorjeve rodbine na Kranjskem je torej sprejemal potomce Janeza Ditriha iz njegovega stanu neprimerne zakona. Zapis o botrstvu hkrati posredno priča tudi o tem, da tedaj 21-letna Ana Marija kot (še) neporočena ni mogla prebivati prav daleč od Medije. Glede na to, da je njen tri leta mlajši brat Ferdinand leto prej, 1678, izpričan v graški univerzitetni matriki kot deželan z Vranskega na Štajerskem,¹⁵⁸ se je družina Janeza Ditriha Valvasorja torej še vedno zadrževala v krajih okoli Ojstrice, zagotovo v župniji Vransko in najverjetneje v njenem vikariatu Sv. Jurij ob Taboru, kjer je izpričana v letih 1658–1663. Tu je torej treba iskati tudi njegovo »majhno posestvo Končo nedaleč od Žalca« (*vnweith Saxenfeld ein gittl Khonttscho genandt*), četrto in za zdaj kronološko zadnje pričevanje o poznejšem življenju Janeza Ditriha. Kot je že znano, je »Končo« omenjeno v izjavi graškega puškarja Gregorja Ferdinanda Valvasorja, ko so ga leta 1715 izpraševali o »lažnem Valvasorju«, zaprtem v Breislau.¹⁵⁹ Gledano iz Gradca je Vransko ležalo »nedaleč od Žalca«, po katerem se je graški Valvasor pač najlaže orientiral. Vsekakor pa »Končo« ni bilo v neposredni bližini Žalca, saj bi nanj oziroma na Valvasorjevo družino v takem primeru zanesljivo naletel Peter Radics, ko je konec 19. stoletja zaradi polihistorjevega mlajšega brata Volfganga Jerneja, žalskega župnika, prečesal matične knjige te župnije.¹⁶⁰

Drugo vprašanje je, ali je v graškem viru iz leta 1715 ime **posestva »Končo«** zapisano povsem pravilno. Na širšem območju Savinjske doline namreč ne poznamo graščine s takšnim ali podobnim imenom. Pozneje zanj bodisi niso uporabljali istega imena bodisi sploh ni obstala kot samostojno imenje oziroma graščinska posest. Ker je bila majhna, o čemer nedvoumno govori vir, s tem ko jo imenuje *gittl*, se je zlahka razdrobila ali izginila zaradi pridružitve večji posesti. V štajerski imenjski knjigi ni bila nikoli vpisana ne pod tem imenom ne pod imenom Janeza Ditriha Valvasorja, ki ga torej pogrešamo kot neposredno obdavčenega pri deželnih stanovih.¹⁶¹ Tudi temeljno, na primarne vire oprto

¹⁵³ ZAC, ZAC/0006, Zbirka rokopisov, št. 9a, krstna knjiga župnije Vransko 1660–1672; Župnijski urad Vransko, krstna matična knjiga 1673–1701.

¹⁵⁴ ARS, AS 309, Zbirka zapuščinskih inventarjev Deželnega sodišča v Ljubljani, šk. 130, fasc. LIV, lit. Z–6, 12. 8. 1681, pag. 12.

¹⁵⁵ Marija Klara je na Valvasorjevem rodovniku v Slavi navedena kot zadnji otrok iz Jernejevega prvega zakona (Valvasor, *Die Ehre IX*, str. 109) in je torej prišla na svet najpozneje v začetku 1632, vsaj nekaj mesecev preden je njen oče 5. aprila sklenil poročni dogovor s polihistorjevo materjo (gl. op. 222). Njena oporoka je datirana v Kamniku 29. aprila 1679 (gl. naslednjo opombo), pokopali pa so jo 2. maja v samostanu klaris v Mekinjah (NŠAL, *ŽA Kamnik*, *Matične knjige*, M 1671–1707, s. p.), kar pomeni, da je najverjetneje umrla 30. aprila.

¹⁵⁶ ARS, AS 308, AS 308, Zbirka testamentov Deželnega sodišča v Ljubljani, II. serija, fasc. V 1–16, V–6, 29. 4. 1679.

¹⁵⁷ NŠAL, *ŽA Vače*, *Matične knjige*, R 1673–1689, s. p., 4. 1. 1679.

¹⁵⁸ Gl. op. 101.

¹⁵⁹ Gl. op. 8.

¹⁶⁰ Radics, *Valvasor-Studien XXVIII*, str. 363; isti, *Valvasorjev rod*, str. 111–113.

¹⁶¹ StLA, B 249/7, Adalbert Sikora, *Gesamtverzeichnis der in den 6 Bänden des steiermärkischen Gültbuches genannten Gültensitzer und anderen Personen, sowie der genannten Orten und Örtlichkeiten*.

delo o spodnještajerskih gospodstvih in imenjih Hansa Pircheggerja, ne navaja ne »Konča« ne Janeza Ditriha. Morda se njegovo izginulo imenje skriva pod imenom imenja Grieshof, ki je po Pircheggerju prvotno spadalo h gospodstvu Ojstrica in »bilo prodano že veliko pred letom 1727«. ¹⁶² Tega imenja oziroma graščine, locirane nekje blizu Ojstrice, slovenska kastelološka in domoznanska literatura sploh ne pozna. ¹⁶³

Pri »Konču« je šlo najverjetneje zgolj za neko »boljšo hišo« ali pristavo nekje na območju vikariata Sv. Jurija ob Taboru, ime pa je po vsej verjetnosti dobilo po družini Konc, s katero je Janeza Ditriha Valvasorja vezalo botrstvo. »Gospod« Maksimilijan Konc je šel namreč za krstnega botra Valvasorjevi prvorojenki Ani Mariji (1658). S soprogo Salomo sta kot botra oziroma starša izpričana eno desetletje, od leta 1652 do 1662. Predikat »dominus«, njuni osebni imeni in dvojno ime edinega tam krščenega otroka zakoncev Konc, sina Janeza Jurija (1652), pričajo, da sta oba bila »gosposka« človeka, verjetno meščanskega ali tržanskega izvora in le malo verjetno bližnja sorodnika drugih Koncev v vikariatu Sv. Jurij, navadnih kmečkih ljudi. ¹⁶⁴ S skoraj tridesetletno vrzelo v šentjurijskih krstnih maticah 1664–1692 se izgubi tudi sled za »gosposkimi« Konci, ki jih v poznejših maticah pogrešamo enako kot Valvasorje. Za zdaj ostaja le hipoteza, da je Maksimilijan Konc prodal svojo majhno posestvo Janezu Ditrihu Valvasorju. »Končo« v graškem zapisniku iz leta 1715 bi se tako najverjetneje morali glasiti »Končevo«. Tako se je, kot lahko sklepamo, imenovalo bodisi po Maksimilijanu Koncu bodisi že po njegovih prednikih. Enako kot ničesar ne ve o takšnem imenju Pirchegger, nas pušča nepotešene franciscejski kataster (1825). Na območju Sv. Jurija ob Taboru ne najdemo v katastru nobenega ledinskega ali hišnega imena, ki bi spominjalo na »Končo«, zamen pa iščemo tudi večje objekte, v katerih bi lahko slutili sedež nekdanje »gosposke« posesti. ¹⁶⁵

Od kdaj do kdaj sta »Končo« posedovala Janez Ditrih in Katarina Valvasor, ostaja odprto vprašanje. Prav tako je odveč ugibati, ali sta tam umrla ali sta se kam odselila. Kakor koli že, posest sta morala imeti dovolj dolgo, da se je to dejstvo ohranilo v spominu in se znašlo v omenjenem graškem viru iz leta 1715. Živela sta vsekakor bolj skromno in odmaknjeno, vsaj če sodimo po tem, da ju okoliška gospoda iz vranske župnije ni vabila za krstna botra. ¹⁶⁶ Katarino poznamo le iz krstne matice šentjurijskega vikariata (1656–1663), za Janeza Ditriha pa je posredno nekajkrat potrjeno, da je konec sedemdesetih let (1678, 1679) še prebival nekje na območju Vranskega. Njegovo potrdilo o prejemu dediščine po polsestri Mariji Klari je mogoče datirati v čas med njeno smrtjo konec aprila 1679 ¹⁶⁷ in smrtjo brata Janeza Herbarda 16. aprila 1681. ¹⁶⁸ Živ je bil vsaj še 13. januarja 1683, ko ga kot enega od manjših bratovih upnikov omenja menjalna pogodba med Valvasorji za gradova Medija in Zavrh. Iz bratove zapuščine mu je šlo sto kron, in sicer proti plačilu zastave, ki je pripadala bratovim otrokom iz prvega zakona. Pogodba imenuje Janeza Ditriha z njegovim drugim imenom in ga izrecno postavlja na Štajersko (*Herrn Dietrichen Valuasor in Steuer*). ¹⁶⁹ Kot priča rodovnik Valvasorjev v *Slavi vojvodine Kranjske* (1689) pa je bil šest let pozneje že pokojni. ¹⁷⁰ V tem času bi njegova žena in otroci še lahko živeli v »Končem«, a kot že rečeno, o njih v poznejših matičnih knjigah ni sledov. Prva šentjurijska mrliška matica 1691–1751 ne pozna smrti nobenega Valvasorja in tudi naslednja krstna matica 1692–1719 jih ne navaja ne kot starše krščencev ne kot krstne botre. ¹⁷¹

Kaj torej vemo o otrocih Janeza Ditriha Valvasorja in njihovih nadaljnjih poteh? Od štirih znanih otrok srečamo v njunih mladih letih dva: Ferdinand (roj. 1661) je leta 1678 izpričan v najvišjem razredu jezuitske »univerze« v Gradcu, ¹⁷² tedaj torej star 17 let, leto zatem pa najdemo na Vačah kot krstno botro 21-letno Ano Marijo (roj. 1658). ¹⁷³ Morda imamo tudi vir o šolanju Janeza Jurija (roj. 1659), če je imenovani morda identičen z Janezom Friderikom Valvasorjem, ki je leta 1670 izpričan na latinski šoli v Rušah, sicer z drugačnim drugim osebnim imenom Ferdinand. ¹⁷⁴ Ker take osebe ni na

¹⁶² Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 189.

¹⁶³ Prim. zlasti Stopar, *Grajske stavbe*; Jakič, *Vsi slovenski gradovi*; Vrečer, *Savinjska dolina*.

¹⁶⁴ ZAC, ZAC/0006, Zbirka rokopisov, št. 9, krstna knjiga vikariata Sv. Jurij ob Taboru 1646–1664, s. p. – Janez Jurij, sin Maksimilijana in Salome Konc (Konz), je bil krščen 10. marca 1652. Malo prej sta zakonca 16. februarja 1652 botrovala vsak enemu dvojčku kmečkih staršev, nato pa je Maksimilijan kot krstni boter otrokoma istega para izpričan še 23. marca 1655 (kot Dno Maximiliano brez priimka) in 15. marca 1662. V šentjurijskem vikariatu so v isti krstni matici omenjeni naslednji kmečki ljudje s priimkom Konc: kot krstni boter Jakob Konc (18. 12. 1648), kot starša krščencev pa Filip in Marija iz Kaple (15. 9. 1646, 16. 4. 1649, 11. 3. 1655) ter Nikolaj in Helena (4. 1. 1660).

¹⁶⁵ ARS, AS 177, Franciscejski kataster za Štajersko, C 29, k. o. Grajska vas; C 83, k. o. Gomilsko; C 251, k. o. Sv. Miklavž pri Taboru; C 282, k. o. Ojstriška vas; C 416, k. o. Črni Vrh (v tej katastrski občini je stal grad Ojstrica).

¹⁶⁶ Gl. op. 153.

¹⁶⁷ Gl. op. 155.

¹⁶⁸ Natančen datum smrti Janeza Herbarda Valvasorja poznamo iz krstne matične knjige župnije Vače. Ob krstu njegovega sina Franca Erazma je namreč duhovnik zapisal, da je oče prav tega dne preminil (NŠAL, ŽA Vače, Matične knjige, R 1673–1689, s. p.).

¹⁶⁹ ARS, AS 748, Gospodstvo Krumperk, fasc. 4, Dominicalia, Akti o imenju Marije Salome Schwab v vaški in šmartinski fari, 13. 1. 1683.

¹⁷⁰ Valvasor, *Die Ehre IX*, str. 109.

¹⁷¹ Gl. op. 151.

¹⁷² Gl. op. 101.

¹⁷³ Gl. op. 157.

¹⁷⁴ Mlinarič, *Seznam imen*, str. 153. – Gl. tudi op. 77.

Valvasorjevem rodovniku v *Slavi*, bi šlo lahko bodisi za sina Janeza Ditriha bodisi za sina drugega »odpadlega« Valvasorja, njegovega bratranca Jurija Sigmunda.¹⁷⁵ Vsaj en sin Janeza Ditriha se je torej šolal za intelektualni poklic, najmanj eden pa se je izučil le bolj »prefinjene« obrti, umetniškega voskarstva, o čemer je leta 1715 pričeval njegov graški sorodnik.¹⁷⁶ Zanj kot tudi za njegovega brata brez znanega poklica, ki sta okoli leta 1710 krajši čas skupaj živela v Gradcu,¹⁷⁷ ni mogoče reči, da sta ravno tista dva, katerih krsta pozna šentjurijska krstna matica. Glede na to, da sta se iz Gradca namenila v vojno, bi pričakovali mlajša človeka, ne petdesetletnika. Prav verjetno je namreč, da se je Janezu Ditrihu in Katarini Valvasor rodil še kateri otrok, potem ko prvi krstni matici od januarja 1664 sledi dolga vrzel. Lahko tudi, da je Katarina kmalu zatem umrla in si je vdovec našel novo ženo. Gotovo pa je naslednje: ta »zamolčana« veja Valvasorjeve rodbine v krajih okoli Vranskega po moški strani ni pognala korenin.

Nazadnje se ustavimo še pri enem skrivnostnem Valvasorju, pravzaprav najbolj zagonetnem, pri **Karlu Ditrihu baronu Valvasorju**, ki smo ga že omenili, in sicer kot možnega sina kleviškega gospoda in nato rudarskega uradnika Jurija Sigmunda. Glede na edini znani podatek o njem iz leta 1693 in upošteva je polihistorjev molk o njegovem obstoju je enako verjetno, da je šlo za neznanega sina Janeza Ditriha, skratka za potomca enega ali drugega od obeh »izseljenih« sorodnikov. Imena Karla Ditriha ni na Valvasorjevem rodovnem deblu v *Slavi* (1689),¹⁷⁸ raziskava o Valvasorjih je ovrgla vsakršno možnost, da bi bil identičen s katerim od Valvasorjev na rodovniku, ki je imel podobno ime, samo štiri leta zatem pa ga srečamo v vlogi mladoporočenca in vrhu tega z baronskim naslovom. Po poročni matični knjigi župnije Stari trg pri Slovenj Gradcu sta 12. januarja 1693 stopila pred oltar Karel Ditrih baron Valvasor (*Illustrissimus D. Carolus Dietericus Valvasor Lib: Baro*) in »gospodična« Marija Eleonora baronica Sauer (*Illustrissima Domicella Maria Eleonora Saurerin L: B:*). V vpisu razen zvenceh naslovov ni veliko oprijemljivih podatkov, tako kot nista v posebno pomoč imeni poročnih prič »presvetlega« Janeza Karla Straßbergerja, nevestinega svaka, in Krištofa Ferdinanda barona Kulmerja, sosednjega graščaka.¹⁷⁹

¹⁷⁵ Gl. op. 76.

¹⁷⁶ Wachsbossierer (v viru Waxpassierer) so bili voskarji, ki so se ukvarjali z umetniškimi deli, na primer z modeli iz voska za vli-vanje zvonov, izdelovali pa so tudi figure svetnikov in zlasti figur-alno okrasje za razkošno umetno hrano (Schauessen) za dvor in plemstvo (Popelka, *Geschichte*, str. 563).

¹⁷⁷ Gl. op. 8.

¹⁷⁸ Valvasor, *Die Ehre IX*, str. 109.

¹⁷⁹ NŠAM, *Matične knjige, Stari trg pri Slovenj Gradcu, M in P 1668–1699*, s. p. – Janez Karel Straßberger, najverjetneje lastnik gradu Lindek pri Vojniku (prim. Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 225), se je prejšnje leto kot vdovec oženil z nevestino sestro Suzano

Na podatke v starotrški poročni matici je očitno naletel cerkveni zgodovinar Ignac Orožen (1819–1900), saj se na Orožna (brez osebnega imena) sklicuje Peter Radics, ki si je naredil regist in ga shranil med zapisi o Janezu Ditrihu. Tedaj je po vsem sodeč še sklepal, da je Karel Ditrih identičen s polihistorjevim bratom, čeprav naj bi bil ta po rodovniku v *Slavi* leta 1689 že pokojni.¹⁸⁰ Do podatka o poroki neznanega Valvasorja Karla Ditriha je moral Radics priti pozno, zato tega člana Valvasorjevega rodu ni upošteval v svojih objavah, vključno z monografijo o kranjskem polihistorju.¹⁸¹

Karel Ditrih, ki se je starotrškim Sauerjem predstavil kot baron in so ga kot takega vpisali tudi v poročno matico, da po naslovu ne bi zaostajal za nevesto, vsekakor ni mogel biti kak lažni Valvasor, četudi ni bil ravno upravičen do baronskega naslova. Povzdignitev v baronski stan je namreč leta 1667 dosegel le del Valvasorjeve rodbine in tudi sam Janez Vajkard v resnici sploh ni bil deležen te milosti, ampak si jo je prilastil.¹⁸² Odsotnost imena Karla Ditriha na rodovnem deblu Valvasorjev v *Slavi* jasno priča, da ta »neznanec« ni izvirjal iz nobene od rodbinskih vej na Kranjskem, zato je iz ene od obeh »izseljenih«, na rodovniku manjkajočih vej. Kdaj približno se je rodil, lahko bolj ali manj le ugibamo. Poročna matica ga implicitno navaja kot samskega, kar ne izključuje možnosti, da ni bil že kdaj poročen, skoraj gotovo pa je bil ob poroki vsaj blizu polnoletnosti in je potemtakem prišel na svet pred letom 1670. Njegova izbranka Marija Eleonora baronica Sauer se je sodeč po navedbi starosti ob smrti leta 1719 rodila okoli leta 1669, saj naj bi bila stara približno petdeset let.¹⁸³ Lahko bi bila njegovih let ali pa tudi dvajset let mlajša od njega, če je bil Karel Ditrih morda starejši sin Jurija Sigmunda. Ni sicer rečeno, da je bila njegova mati ena od obeh znanih nezaželenih snah Valvasorjeve rodbine, torej bodisi kmečko dekle neznanega imena, s katerim se je oženil Jurij Sigmund, bodisi ostriška grajska ključarica Katarina Gaber, ki je omrežila Janeza Ditriha. Ker je prva nazadnje posredno

Elizabeto (NŠAM, *Matične knjige, Stari trg pri Slovenj Gradcu, P 1668–1699*, s. p., 11. 2. 1692). Kulmerjem je pripadal dvorec Rotenturn v Slovenj Gradcu (Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 172), ki ga je Krištof Ferdinand kupil leta 1692 (StLA, B 249/5, Adalbert Sikora, *Die steirischen Gülden etc., Viertel enhalb der Drau – Viertel Cilli. Kreis Cilli*, str. 322).

¹⁸⁰ ARS, AS 984, Radics pl. Peter Pavel, šk. 7, mapa XXVIII, *Bratje in sestre Janeza Vajkarda, Ivan Ditrih*. – Na regist vpisa v poročno matico si je Radics pripisal »Hans Ditrih, Sohn Barthol., Aus dem Lande«.

¹⁸¹ Pomenljivo je, da Karla Ditriha ne omenja v razpravi Valvasorjev rod na Spodnjem Štajerskem, izdani leta 1898 z letnico 1899. Morda se je Orožen odzval na Radicevo prošnjo v sklepu razprave, naj mu bralci posredujejo morebitne druge podatke o Valvasorjih na Štajerskem in drugod (Radics, *Valvasorjev rod*, str. 114).

¹⁸² Golec, *Neznano in presenetljivo*, str. 305–309.

¹⁸³ NŠAM, *Matične knjige, Slovenj Gradec, M 1683–1761*, s. p. 15. 5. 1719.

izpričana leta 1661,¹⁸⁴ druga pa ob krstu četrtega otroka v začetku leta 1663,¹⁸⁵ bi se njuna moža, oba »izobčena« polihistorjeva sorodnika, ki sta živela do osemdesetih let 17. stoletja,¹⁸⁶ lahko še kdaj poročila. Golo ugibanje se zdi sicer odveč, ne pa tudi premislek o takšni možnosti. Baroni Sauerji bi se namreč zlahka spotaknili ob neplemiško poreklo matere snubca Karla Ditriha Valvasorja, ki že tako ni mogel biti petičen, a je prišel prosit za roko baronice. Morebiti se je torej mladenič rodil v očetovem drugem zakonu in materi, ki je bila vsaj uglednejšega porekla, če že ne »žlahtne« krvi. To bi bila tudi ena od logičnih razlag, da se mu je uspelo oženiti z baronico, medtem ko so drugi otroci Jurija Sigmunda in Janeza Ditriha Valvasorja po večini pristali pri meščanskih poklicih in temu ustrezni izbiri žena.

O nadaljnji usodi leta 1693 poročenega skrivnostnega barona Karla Ditriha za zdaj ne vemo ničesar. Najverjetneje se je prišel v Stari trg pri Slovenj Gradcu samo oženit in je svojo izbranko takoj po poroki odpeljal drugam. Tako je vsaj soditi ob spoznanju, da v starotrških in slovenjgraških matičnih knjigah njegovo ime pogrešamo, navzočnost žene Marije Eleonore pa je izpričana samo dvakrat. Prvič leta 1698, ko je bila v Starem trgu krstna botra skupaj s »presvetlim gospodom Sauerjem« brez navedenega osebnega imena, tj. bodisi s svojim bratom ali nečakom.¹⁸⁷ Glede na to, da so bili baroni Sauerji, gospodarji gradiča Zavlar v Starem trgu, v svoji okolici zelo iskani krstni botri,¹⁸⁸ je odsotnost zakoncev Valvasor kot botrov še očitnejša. Lahko da je bila Marija Eleonora ob edinem botrstvu samo na obisku pri sorodnikih. Ob drugi omembi, 21 let pozneje, ko so v slovenjgraško mrliško matico vpisali njeno smrt, pa se zdi precej verjetno, da je tu živela, morda sicer šele krajši čas. Pokopali so jo 15. maja 1719, umrla je nenadne smrti (*morte repentina sublata*) stara okoli petdeset let. Mesec dni prej, ob veliki noči, je opravila spoved, a v mrliški matici ni izpričano kje.¹⁸⁹ Tako kot ni zapisano, da bi stalno živela kje drugje, ni podatka, ali je bila že vdova, vendar pri pokojnikih tudi sicer niso dosledno pisali ne enega ne drugega.¹⁹⁰ Kaj se je zgodilo s Karlom Ditrihom

Valvasorjem, ostaja še naprej neznanka. V starotrški župniji in slovenjgraškem vikariatu se po ženini smrti ni ponovno poročil in tu ga niso pokopali.¹⁹¹ Dodati je mogoče le še, da v davčnih registrih mesta Slovenj Gradec njegovega ali ženinega imena ne najdemo ne leta 1691 med davkoplačevalci ne sedem let pozneje med davčnimi dolžniki ter prav tako ne v letih 1708/9 med lastniki hiš.¹⁹² Če sta zakonca Valvasor morda vendarle prebivala v mestu, potemtako v najetem stanovanju, sta morala živeti zelo umaknjeno, o čemer priča dejstvo, da ju meščani niso vabili za krstna botra svojih otrok.

Sopropa Marija Eleonora je izvirala iz precej skromne veje leta 1630 pobaronjenih Sauerjev,¹⁹³ v katerih lasti je bil prej omenjeni gradič Zavlar (Feldenhofen). Ko se je leta 1693 poročila, ji je bilo okoli 24 let, starši so ji že pred tem umrli, lastnica Zavlarja pa je bila njena zgodaj ovdovela svakinja Kristina Suzana.¹⁹⁴ Glede na pričakovano

10. 1. 1696, 18. 9. 1698) in že leta 1692 v štajerski imenjski knjigi (StLA, B 249/5, Adalbert Sikora, *Die steirischen Gülden etc., Viertel enhalb der Drau – Viertel Cilli. Kreis Cilli*, str. 322, 323).

¹⁹¹ Prim. NŠAM, *Matične knjige, Stari trg pri Slovenj Gradcu*, P 1700–1726, M 1700–1726, M 1727–1756; Slovenj Gradec, M 1683–1761 in P 1683–1770.

¹⁹² StLA, Laa. A. Antiquum, Gruppe I, Landesfürstliche Städte und Märkte, K 64, H 310, *Steuerregister Stadt Windischgraz 1691*, 24. 1. 1692; prav tam, *Steuerausstand Extract 1698*, 9. 3. 1701; Gruppe VI, *Herdsteuer 1705–1709*, Sch. 1269 b, St. 18, *Stadt Windischgraz 1708 et 1709*.

¹⁹³ Sauerji so izvirali s Kranjskega in so tudi po preselitvi na Štajersko in Koroško v plemiškem predikatu obdržali ime gradu Kozjak na Dolenjskem (Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 315). Marija Eleonora se je rodila kot eden od petih otrok Jurija Andreja barona Sauerja in njegove žene Barbare Suzane, rojene baronice Schrattenbach (Witting, *Beiträge*, str. 258; ARS, AS 730, *Gospodstvo Dol*, fasc. 120, *Genealogica R–Z*, Sauer, pag. 95). V baronski stan je bil leta 1630 povzdignjen njen ded, koroški deželan Jurij (Andrej) Sauer »von Kosiak zu Schrattenegk« (Witting, *Beiträge*, str. 258); skupaj z bratom in dvema bratrancema je dobil predikat »Sauer Freiherr zu Kosiak, Herr auf Wellan, Schönstein und Lilgenberg« (Frank, *Standeserhebungen*. 4. Band, str. 225), povzdignitev v grofe pa je leta 1668 dosegla le veja bratranca Janeza Karla z Borla (Witting, *Beiträge*, str. 259–260; Frank, *Standeserhebungen*. 4. Band, str. 226).

¹⁹⁴ Oče Jurij Andrej je leta 1677 prodal graščino Dobrova (Gutenhart) pri Velenju, last njegove matere Elizabete (StLA, B 249/5, Adalbert Sikora, *Die steirischen Gülden etc., Viertel enhalb der Drau – Viertel Cilli. Kreis Cilli*, str. 319). O njegovi smrti ni podatkov, ženo (Barbaro) Suzano, rojeno baronico Schrattenbach (v mrliški matici je navedena kot rojena grofica), pa so položili v kapelo starotrške župnijske cerkve 10. septembra 1690, staro okoli 58 let (NŠAM, *Matične knjige, Stari trg pri Slovenj Gradcu*, M 1668–1669, s. p.). Rodila se je torej okrog leta 1632 in je še zelo mlada rodila sina Ferdinanda Ernesta; temu starotrška mrliška matica leta 1723 bodisi pripisuje preveč let – 80, kar pomeni, da bi se rodil že leta 1643 (prav tam, *Stari trg pri Slovenj Gradcu*, M 1700–1726, s. p., 15. 4. 1723), ali pa so ob smrti podcenili starost njegove matere. Ni sicer nemogoče, da bi bil 26 let starejši od sestre Marije Eleonore, poročene Valvasor. Ne onadva ne drugi sorojenci niso bili krščeni v Starem trgu (prim. prav tam, *Stari trg pri Slovenj Gradcu*, R 1646–1665, R 1665–1678). Vdova Kristina Suzana, pokopana leta 1725 v Slovenj Gradcu v starosti 73 let (prav tam, *Slovenj Gradec*, M 1683–1761, s. p., 20. 3. 1725) in torej rojena okoli leta 1652, je

¹⁸⁴ Gl. op. 63.

¹⁸⁵ Gl. op. 148.

¹⁸⁶ Gl. op. 75, 169–170.

¹⁸⁷ NŠAM, *Matične knjige, Stari trg pri Slovenj Gradcu*, R 1693–1708, s. p., 19. 2. 1698.

¹⁸⁸ Kot botra se na prelomu iz 17. v 18. stoletje največkrat pojavlja vdova baronica Kristina Suzana, lastnica Zavlarja, pogosto Ferdinand Ernest in od leta 1701 mladi Janez Jurij (NŠAM, *Matične knjige, Stari trg pri Slovenj Gradcu*, R 1693–1708, R 1708–1721; Slovenj Gradec, R 1683–1765).

¹⁸⁹ NŠAM, *Matične knjige, Slovenj Gradec*, M 1683–1761, s. p.

¹⁹⁰ Ko je šest let pozneje umrla njena 73-letna svakinja Kristina Suzana, že dolgo vdova, v mrliški knjigi prav tako ni podatka, da gre za vdovo (prav tam, s. p., 20. 3. 1725). Kot vdova je nekajkrat navedena v krstnih maticah (prav tam, *Stari trg pri Slovenj Gradcu*, R 1693–1708, s. p., 3. 8. 1693; Slovenj Gradec, R 1683–1765, s. p.,

majhno doto mlade baronice Sauer ni nenavadna njena poroka z mladeničem iz ene od »izobčenih«, s Kranjskega »izseljenih« rodbinskih vej Valvasorjev. Še posebej ne, če se je ta, ki ni mogel biti premožen, lahko naslavljal z baronom. Njegov stric ali mrzli stric Janez Vajkard Valvasor mu je nehote naredil nemajhno uslugo, ko je v *Slavi vojvodine Kranjske* implicitno »povzdignil« med barone vse Valvasorje, tudi tiste, ki to niso bili, vključno s samim seboj, izrecno navedenim kot baron že v naslovu knjige.¹⁹⁵ Mladi Karel Ditrih svojega imena v stričevem monumentalnem delu sicer ni našel, lahko pa se je skliceval na svojega v *Slavi* omenjenega očeta, ki se je po navedbi na rodovnem deblu »iz dežele izselil« – najsi je bil to Jurij Sigmund ali Janez Ditrih.¹⁹⁶ Pa tudi na polihistorjevo navedbo, da na rodovnem deblu ni otrok izseljenih Valvasorjev, ker za vse ne ve,¹⁹⁷ in na uvrščenost Valvasorjev med tiste kranjske baronske družine, katerih rodbinske veje živijo v raznih drugih deželah.¹⁹⁸ Če je Karlu Ditrihu uspelo ubraniti baronski naslov v javnosti in ne samo pred Sauerji ter njihovim krogom, smemo njegov dosežek imenovati nič manj kot »vrnitev odpisanega«. Bil je vsekakor dovolj drzen, da se je predstavljal kot baron in se je v takšno hišo tudi oženil. Podobnost s polihistorjem Janezom Vajkardom je v tem oziru precej očitna.

Zakaj je kranjski polihistor zamolčal družini svojih dveh »izobčenih« sorodnikov?

Čeprav je Janez Vajkard Valvasor dobro vedel, kaj se je zgodilo z njegovim bratom in bratrancem, je na

rodovnem deblu svoje rodbine¹⁹⁹ opravil z obema na karseda »eleganten« način. S tem ko ju je preprosto označil kot izseljena iz dežele, je zadostil resnici in hkrati odgovoril vsem tistim, ki so vedeli, da sta oba »izobčena« Valvasorja imela ženo in otroke, in bi jih zmotil polihistorjev molk o njunih družinah. Neupočen bralec bi si lahko skope navedbe o njiju razlagal različno, najprej seveda s tem, da se rodovnik nanaša samo na kranjske Valvasorje, kar pa ni res, saj naslov »Stamm=Reihe der Valvasorischen Familie« ne govori o nikakršni omejenosti na deželni okvir. Zato je polihistor na prejšnji strani zapisal, da ni navedel otrok iz dežele izseljenih Valvasorjev, ker za vse ne ve.²⁰⁰

Tako kot navedbi, da sta se Jurij Sigmund in Janez Ditrih izselila, sta bila resnična tudi podatka o njuni smrti. Polihistor si ju zagotovo ne bi upal zapisati v nasprotju z resnico, če ne zaradi drugega, že zato, ker njuni družini nista bili daleč in ker bi ga lahko hitro kdo spravil v zadrego. Laže kot smrt bližnjega sorodnika si je bilo izmisliti, da so vsi Valvasorji vključno z njim baroni, čeprav je povzdignitev v baronski stan veljala le za del rodbine.²⁰¹ Še neprimerno teže kot izmišljeno baronstvo bi bilo mogoče dokazati, da kranjski polihistor ni govoril resnice, ko je prikrojil dejstva o izvoru svojega rodu. Svojega deda Hieronima († 1602-3) je namreč označil za bratranca prvega na Kranjskem živečega Valvasorja (*seinem Vettern*), Janeza Krstnika († 1581), čeprav ta v svoji oporoki izrecno pravi, da s Hieronimom nista v sorodu.²⁰²

Dozdevni razlog za polihistorjev molk o rodbinskih vejah obeh »izseljenih« sorodnikov – njuna izselitev iz dežele – torej ne vzdrži preskušnje. Še več, v istem rodovniku se skriva potrditev, da je Janez Vajkard zavestno in ne iz kakšnega drugega razloga zamolčal »nevredni« del svojega sorodstva. Pri dveh njegovih prav tako že pokojnih sestrah namreč ni navedeno, s kom sta se poročili, čeprav so imena soprogov upoštevana pri (vseh) drugih sorodnicah. Ni naključje, da manjka podatek o možu ravno pri tistih dveh, ki sta bili omoženi z neplemičema. In obe sta bili nič manj kot polihistorjevi mlajši sestre. O Rozaliji Konstanciji je že Peter Radics ugotovil, da se je poročila s pisarjem z gradu Ponoviče,²⁰³ doslej neuporabljeno gradivo štajerske deželne pravde o rodbini Valvasor pa je zdaj razkrilo še stanu neprimerno poroko najmlajše sestre Marije Izabele.²⁰⁴

morala biti žena njenega brata Franca Jurija. Njen naslednik na Zavlarju je bil sin Janez Jurij, ki se je glede na navedbo starosti 50 let ob smrti leta 1731 (prav tam, M 1727-1756, s. p., 3. 5. 1731) rodil okoli leta 1681, vendar ne v župniji Stari trg (prim. prav tam, R 1678-1692). Kako je družina Jurija Andreja Sauerja prišla do gradiča Zavlar v Starem trgu, ni povsem jasno. Po štajerski imenjski knjigi sta to posest leta 1624 kupila njegov bratranec Franc Sauer z ženo Marijo Salomo, od leta 1631 do 1694 pa v knjigi ni podatkov o lastnikih (StLA, B 249/5, Adalbert Sikora, *Die steirischen Gülden etc., Viertel enhalb der Drau – Viertel Cilli. Kreis Cilli*, str. 100, 323). Za vmesni čas je v starotrških župnijskih maticah sicer potrjena navzočnost Sauerjev, a samo rodbinsko ime prek njihove služinčadi: npr. »apud Illmam Saurerin«, »apud Illmum Dominum Shauer« (NŠAM, *Matične knjige, Stari trg pri Slovenj Gradcu*, R 1646-1665, 22. 1. 1664, 9. 3. 1670, 19. 2. 1671, 16. 7. 1673; P 1646-1665, 21. 5. 1662, 25. 5. 1665) Po Schmutzu je Kristina Suzana posedovala Zavlar že leta 1681 (Schmutz, *Historisch Topographisches Lexicon*, str. 363), po štajerski imenjski knjigi pa je to posest prejela leta 1694, potem ko je dve leti prej kupila bližnji Rotenturn in ga prodala Kristofu Ferdinandu baronu Kulmerju; Zavlar je leta 1717 izročila sinu Janezu Juriju (StLA, B 249/5, Adalbert Sikora, *Die steirischen Gülden etc., Viertel enhalb der Drau – Viertel Cilli. Kreis Cilli*, str. 321, 322, 323). – O sorodstvenih razmerjih med Sauerji prim. Witting, *Beiträge*, str. 258.

¹⁹⁵ Golec, *Neznano in presenetljivo*, str. 305-309.

¹⁹⁶ Valvasor, *Die Ehre IX*, str. 109.

¹⁹⁷ Prav tam, str. 108.

¹⁹⁸ Prav tam, str. 106.

¹⁹⁹ Prav tam, str. 109.

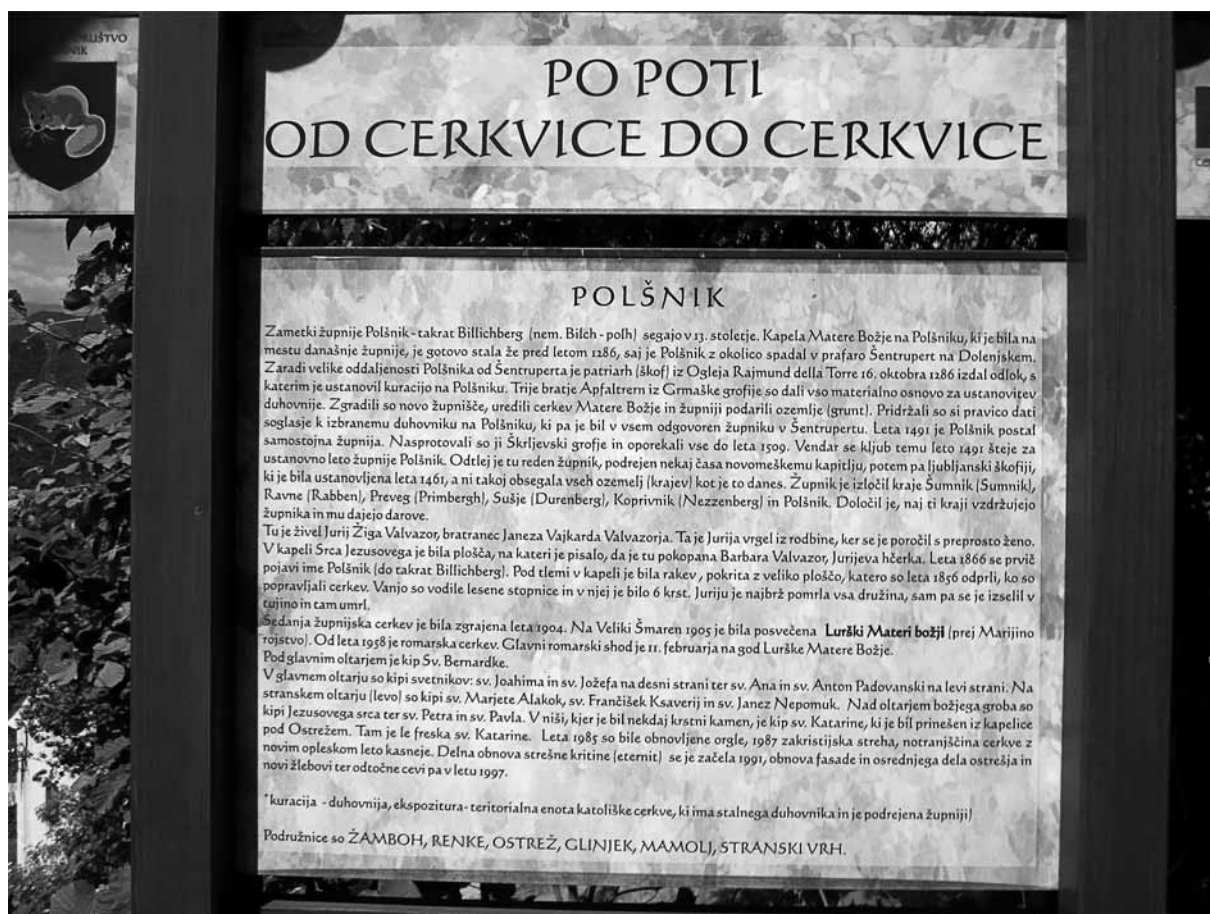
²⁰⁰ Prav tam, str. 108.

²⁰¹ Golec, *Neznano in presenetljivo*, str. 305-309.

²⁰² Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 51-52.

²⁰³ Radics, *Valvasor-Studien V*, str. 1475; isti, *Johann Weikhard* (1910), str. 347.

²⁰⁴ Gl. op. 13.

Turistična tabla pred polšniško župnijsko cerkvijo obiskovalcem med drugim poenostavljeno razlaga, da je polihistor Valvasor svojega bratranca Jurija Sigmunda (Jurija Žigo) »vrgel iz rodbine, ker se je poročil s preprosto ženo« (foto: B. Golec, maj 2012)

Več dejstev kaže na to, da Valvasorjeva rodbina ni bila zadovoljna z nobenim od obeh neplemiških svakov. Prva sestra Rozalija Konstancija se je 2. novembra 1670, stara približno 27 let, omožila na Vačah z Blažem Faganellijem iz Gorice, gosposčinskim pisarjem pri Karlu baronu Witzensteinu na Ponovičah. Pri tem je zanimivo, da je bil ponoviški graščak poročen s tisto Polikseno Valvasor, katere brat Jurij Sigmund je leta 1657 zaradi poroke s kmečko hčerko izgubil kranjsko deželanstvo (!). Kako je na poroko sestrične svoje pokojne žene gledal baron Wizenstein, lahko le ugibamo. Je podpiral stanovsko neprimerno poroko ženinine mlajše sorodnice ali ji je nasprotoval tako, kakor se je svojčas vsa Valvasorjeva rodbina zoperstavljala poroki Polikseninega brata? Je bil Faganelli kot gosposčinski pisar vendarle sprejemljivejši za sprejem v sorodstvo od kmečkega dekleta? Skromni podatki o poroki in nadaljnji usodi zakoncev Faganelli pričajo o nasprotnem. Če bi se Valvasorjeva rodbina s poroko strinjala, mlademu paru ne bi šla za poročni priči tuja človeka, navadna tržana z Vač, ampak Faganelliju bržkone baron Wizenstein ali vsaj kdo drug s ponoviškega gradu, Rozaliji Konstanciji pa zagotovo

kateri od bratov.²⁰⁵ Še več, vse kaže, da je moral Faganelli pustiti pisarsko službo na Ponovičah, saj sta zakonca ob krstu sina naslednje leto, 25. oktobra 1671, živela na Vačah, pa tudi otrokova botra nista bila sorodnika, čeprav eden od njiju plemiškega stanu.²⁰⁶ Neodobravanje zveze med pisarjem in plemiško gospodično z Medije je zakonca slejkoprej tudi pregnalo iz teh krajev, saj v vaških maticah o njiju pozneje ni več sledu.²⁰⁷ Zadnji znani podatek o Rozaliji Konstanciji je regist potrdila (odpovednega pisma) z dne 10. januarja 1675, da je (od brata Janeza Herbarda) prejela dediščino po materi.²⁰⁸ Rozalija Konstancija je morala biti sicer zaznamovana s kakšno telesno hibo. Pomenljive so namreč besede njene matere Ane Marije v oporoki iz leta 1657, ko je bilo hčerki okoli štirinajst let. Bog naj bi Rozalijo Konstancijo in njeno sestro Ano Katarino »ustvaril tako, da bosta težko primerni za ta svet in bosta morali pravočasno

²⁰⁵ NŠAL, *Ža Vače, Matične knjige*, P 1667–1685, s. p.

²⁰⁶ *Prav tam*, R 1666–1672, s. p.

²⁰⁷ *Prim. prav tam*, R 1673–1683, R 1689–1705, P 1685–1711, M 1687–1723.

²⁰⁸ ARS, AS 309, Zbirka zapuščinskih inventarjev Deželnega sodišča v Ljubljani, šk. 130, fasc. LIV, lit. Z–6, 12. 8. 1681, pag. 10.

oditi v kak samostan«. Vsekakor je bil to razlog, da je mati volila vsaki le po 750 goldinarjev, tj. dobro tretjino vsote, pripadle tretji še neporočeni hčerki. Ta hči je bila najmlajša Marija Izabela, tedaj stara šele šest ali sedem let. Mati ji je v oporoki namenila 2.000 goldinarjev, »ko bo dosegla polnoletnost in se bo svojemu stanu primer-no, po predhodnem posvetu in s privolitvijo najbližjih sorodnikov, poročila s plemičem«. ²⁰⁹ Toda tudi ta poli-historjeva sestra se je izneverila rodbini in stopila pred oltar z neplemičem. ²¹⁰ Zgovorno je že dejstvo, da se je omožila zunaj domače župnije, ²¹¹ neznano kdaj pred 25. avgustom 1675 (tedaj ji je bilo 24 ali 25 let), ko so v Gornjem Gradu, kjer je z možem živela, nesli h krstu prvega od njenih štirih znanih otrok. Njen soprog se je imenoval Lovrenc Klančnik in je bil nemara eden od uslužbencev gornjegrajskega škofijskega gospostva, a vsekakor ne ravno me najvišjimi. ²¹² Leta 1685 je bil po lastni izjavi star okoli 40 let, ²¹³ kar pomeni, da se je rodil okrog leta 1645 in bil kakšnih pet let starejši od žene. Poročila o Mariji Izabeli ugasnejo po 13. januarju 1683, ko je bila očitno še živa. Tega dne so Valvasorji sklenili v Ljubljani menjalno pogodbo za gradova Medija in Zavrh, v kateri je kot dolg pokojnega Janeza Herbarda naveden legat sestri Mariji Izabeli Klančnik v višini tisoč goldinarjev. ²¹⁴ Klančnikova se je v Gornjem Gradu izpričano ukvarjala s trgovino z vinom, kar je tudi pripeljalo do ugotovitev o njeni usodi. Zaradi dveh odvzetih sodov vina se je namreč célo desetletje vlekla pravda, ki jo je Marija Izabela sprožila zoper nekega gornjegrajskega tržana najpozneje leta 1678. Medtem je umrla, saj jo je v pravnem postopku 19. maja 1685 nasledil mož Lovrenc kot varuh otrok, njenih dedičev. Dne 7. julija 1685 je v isti zadevi tudi izrecno navedena kot pokojna, njen mož pa je bil tedaj že cesarski nakladnik v Kamniku. ²¹⁵

Marija Izabela je torej preminila med letoma 1683 in 1685, gotovo ne v Kamniku, kjer jo v mrliški matici pogrešamo, ampak najverjetneje v Gornjem Gradu, ²¹⁶ vendar datum njene smrti zaradi izgubljene mrliške matice ni dokumentiran. ²¹⁷ Prav tako ni znano, ali je imela Marija Izabela kakšne težave pri izplačilu dediščine, ker ni izpolnila materine oporočne želje, naj se poroči s plemičem. ²¹⁸

Kakor koli, nenavadne okoliščine možitve dveh poli-historjevih sester, ki nista sledili materinim nasvetom o svoji prihodnosti, sta poleg njune izbire zakonskih tovarišev potrdile, da se marsikdo v Valvasorjevi rodbini ni strinjal z njunima odločitvama. Med temi je bil po vsem sodeč tudi Janez Vajkard, od tod njegov sklep, da si »plebejska« svaka ne zaslužita omembe na Valvasorjevem rodovnem deblu, ki mora za vsako ceno ostati »neomadeževano«. V tem pogledu je bil torej naš poli-histor zelo podoben svoji materi Ani Mariji, rojeni Rauber. Njeno odločitev, da zaradi namere o neprimerni poroki razdedini sina Janeza Ditriha, je Branko Reisp komentiral z besedami: »Ta oporoka daje nekatere podatke o družinskih razmerah, iz nje pa se razberejo do neke

prav tam, Landrecht, K 273, Heft 3, Glantschnigg, fol. 81–91, 28. 11. 1687; NŠAL, NŠAL 20, Gornji Grad A, fasc. 84, Procesi 17. stoletje, 7. 9. 1679). Marija Izabela Klančnik je od gornjegrajskega tržana Filipa Sibenaicherja s tožbo zahtevala dva soda vina, ki naj bi ju kupila, vendar ji ob toženčevem spretnem izmikanju ni uspelo doseči pravice ne pri prvi sodni instanci, trškem sodišču v Gornjem Gradu, ne pri deželno-glavarskem sodišču v Gradcu; 5. marca 1688 zadeva še vedno ni doživela epiloga. – Na omembe zakoncev Klančnik v gornjegrajskem gradivu me je opozoril kolega Žiga Zwitter, ki se mu za prijaznost iskreno zahvaljujem.

²¹⁶ Vsekakor je v Gornjem Gradu še živela 29. julija 1682, ko je zaradi žalitev in groženj svojim otrokom tožila pred patrimonialnim sodiščem tamkajšnjega gospostva nekega gornjegrajskega podanika in dosegla javno opravičilo (StLA, Grundbuch I 3382, Herrschaft Oberburg, pag. 624, 29. 7. 1682).

²¹⁷ Mrliške matice gornjegrajske župnije se začenejo šele leta 1741 (Župnijski urad Gornji Grad), smrt Marije Izabele Klančnik pa v letih 1682–1685 ni vpisana v mrliško matico župnije Kamnik (NŠAL, ŽA Kamnik, Matične knjige, M 1671–1707). V Kamniku v istih letih ne ona ne njen mož nista izpričana niti v krstni matici kot botra ali starša krščencev (prav tam, R 1673–1685). Lovrenc Klančnik je kot »generosus dominus« omenjen 29. decembra 1686, ko bila v Kamniku krščena njegova hči Katarina Rozalija, rojena v zakonu z drugo ženo enakega imena kot hči (prav tam, R 1685–1699, s. p.). Od kod je bila druga žena, ne vemo. V kamniški poročni matici njune poroke ni (prav tam, P 1673–1711), vrsta gornjegrajskih poročnih knjig pa se začenejo šele leta 1699 (Župnijski urad Gornji Grad). Do leta 1700 v kamniški mrliški matici ne najdemo smrti Lovrenca Klančnika niti koga drugega iz njegove družine.

²¹⁸ V zapuščinskem inventarju njenega leta 1681 umrlega brata Janeza Herbarda je naveden zavoj spisov, v katerem je bila poravnava in več pobotnic, zadevajočih Marijo Izabelo Klančnik (Khantschnikhin) (ARS, AS 309, Zbirka zapuščinskih inventarjev Deželnega sodišča v Ljubljani, šk. 130, fasc. LIV, lit. Z–6, 12. 8. 1681, pag. 13). Protokoli ograjnega sodišča za Kranjsko, pred katerim bi v primeru spora tekla pravda za dediščino, so ravno za ta čas izgubljeni; manjkajo knjige za obdobje od leta 1667 do 1695 (ARS, AS 306, Ograjno sodišče za Kranjsko, popis).

²⁰⁹ ARS, AS 308, Zbirka testamentov Deželnega sodišča v Ljubljani, II. serija, fasc. V 1–16, testament V–3, 10. 6. 1657; objava: Radics, Johann Weikhard (1910), str. 50.

²¹⁰ Gl. op. 13.

²¹¹ V poročnih matičnih knjigah župnije Vače njene poroke ni (NŠAL, ŽA Vače, Matične knjige, P 1640–1665, P 1667–1685).

²¹² V gornjegrajski krstni matici so navedeni štirje krsti Klančnikovih otrok, 25. 8. 1675, 15. 9. 1678 in 9. 2. 1682 (dvojčka), ter eno botrstvo Lovrenca Klančnika 11. 10. 1679 (Župnijski urad Gornji Grad, krstna matična knjiga 1672–1695, pag. 38, 89, 109, 147). V matici ni izpričan Klančnikov poklic, medtem ko v istem času srečamo gosposčinskega ekonoma, oskrbnika, odvetnika in pisarja (prav tam, pag. 80, 109, 118, 146, 166, 188). Zakonca sta sicer ob krstu prvega otroka navedena kot »nobilis«, pri krstu dvojčkov pa je Klančnik »generosus dominus« in Marija Izabela »illustrissima domina«, pač glede na svoje plemiško poreklo.

²¹³ StLA, Grundbuch I 3382, Herrschaft Oberburg, pag. 1181, 7. 7. 1685.

²¹⁴ ARS, AS 748, Gospostvo Krumperk, fasc. 4, Dominicalia, Akti o imenju Marije Salome Schwab v vaški in šmartinski fari, 13. 1. 1683.

²¹⁵ Sodni spor je izpričan po drobcih v različnih fondih v dveh arhivih (gl. op. 13; StLA, Grundbuch I 3382, Herrschaft Oberburg, pag. 328, 7. 3. 1681, pag. 1140–1141, 19. 5. 1685; pag. 1174–1178, 6. 7. 1685; pag. 1179–1181, 7. 7. 1685; 1191, 9. 7. 1685; pag. 1198, 11. 8. 1685; pag. 1204, 21. 8. 1685; pag. 1287, 25. 4. 1686; pag. 1496–1497, 5. 3. 1688;

mere tudi nazori in značaj matere Janeza Vajkarda.²¹⁹ Ob tem bi bilo skoraj odveč dodati: ter nazori in značaj njenega znamenitega sina.

Kranjski polihistor Janez Vajkard Valvasor, tako odprt do ljudi vseh stanov in pogledov, se nam torej pokaže v nekoliko drugačni luči, ko gre za »čast in slavo« njegovega lastnega rodu. Tako kot je z zavestno prikrojitvijo resnice samega sebe in implicitno celotni »nebaronski del« Valvasorjev kar sam »povzdignil« v barone,²²⁰ je na prefinjen način »očistil« v *Slavi* objavljeni rodovnik svojega rodu.²²¹ Zamolčal je dve »odpadli veji« – ženi in potomce svojega brata in bratranca – in vrhu tega še dva svoja neplemiška svaka. Grajska ključarica Katarina Gaber, gosposčinski pisar Blaž Faganelli, Lovrenc Klančnik s podobnim poklicem, pozneje nakladnik (mitničar), in kmečka žena bratranca Jurija Sigmunda pač niso sodili v *Slavo vojvodine Kranjske*. Valvasorja ne bi prav nič stalo, če bi povedal, da sta se »izseljena« sorodnika naselila v sosednjih deželah Koroški in Štajerski, a je imel očitno dober razlog za molk. Sorodstvu s štajerskimi in koroškimi Valvasorji se je »elegantno« odrekel, češ da ne ve za vse otroke izseljenih Valvasorjev. Na drugi strani pa je na rodovnem deblu mirno povzdignil v baronice in grofice pramožene sorodnice – vključno z lastno materjo in svojo drugo ženo –, ki takšnega naslova niso imele, ampak so bili do njega upravičeni zgolj njihovi sorodniki, tudi bolj oddaljeni. Tako ne prva žena polihistorjevega očeta Marija Elizabeta Dornberg ne druga Ana Marija Rauber za življenja nista bili baronici in se s tem nazivom sami tudi nikoli nista neupravičeno naslavljali.²²² Svojo drugo ženo Ano Maksimilo Zetscher je Valvasor naredil za baronico, potem ko se je tako naslovila že dve leti prej v poročni pogodbi, in sicer v navzočnosti enega od dveh bratov in bratranca, ki so desetletje prej, leta 1676, res postali baroni.²²³ Poleg tega ni na Valvasorjevem rodovnem deblu »pristna« niti ena od treh grofic. V grofovski stan je polihistor povzdignil

ženi svojega polbrata Karla in bratranca Janeza Krstnika, čeprav njun oče Andrej Danijel Barbo († 1639) ni bil niti baron, ampak so povzdignitev v baronski stan šele pozneje (1651) dosegli njuni bratje, slednjič pa sta dva od njih, ne prav dolgo pred izidom *Slave*, dobila grofovski naslov (1674).²²⁴ Tudi Karlova prva žena iz rodbine Schrattenbach ni bila rojena kot grofica, kot pravi rodovno deblo, ampak je umrla še pred podelitvijo grofovskega naziva njenim sorodnikom.²²⁵

Polihistorjeva bratranec Jurij Sigmund in brat Janez Ditrih Valvasor sta morala torej prva od sorodstva vsaj deloma, če ne v celoti opustiti plemiški način življenja, kar se je pozneje ponovilo še pri dveh njegovih sestrah. Kot smo videli, nadaljnja usoda potomstva obeh »odpadlih« Valvasorjev ni znana. Ni izključeno, da se je priimek Valvasor z njunimi potomci obdržal dlje kot pri sorodstvu na Kranjskem, kjer je ugasnil z duhovnikom Francem Jožefom (1705–1795), sekovskim kanonikom, ki je zadnja leta preživel v rodni Ljubljani.²²⁶ Morda bodo ugibanja o tem kdaj potrdile naključne najdbe. Samo želeli bi si lahko še kakšnega »lažnega Valvasorja«, ki bi pri tem nehote pomagal.

Viri in literatura

Arhivski viri

Arhiv Republike Slovenije (ARS):

- AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko: šk. 862, 874, 937.
- AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko: knj. 5, 6.
- AS 177, Franciscejski kataster za Štajersko: C 29, C 83, C 251, C 282, C 416.
- AS 306, Ograjno sodišče za Kranjsko: popis; knj. 14.
- AS 308, Zbirka testamentov Deželnega sodišča v Ljubljani: II. serija, fasc. V 1–16.
- AS 309, Zbirka zapuščinskih inventarjev Deželnega sodišča v Ljubljani: šk. 32, 120, 130.
- AS 730, Gospostvo Dol: fasc. 120.
- AS 748, Gospostvo Krumperk: fasc. 4, 25.
- AS 984, Radics pl. Peter Pavel: šk. 4–7.
- AS 1073, Zbirka rokopisov: II/51r.
- AS 1074, Zbirka urbarjev: I/30u.
- AS 1075, Zbirka rodovnikov: šk. 1, 6.

²¹⁹ Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 290, v op. 49.

²²⁰ Golec, *Neznano in presenetljivo*, str. 305–309.

²²¹ Valvasor, *Die Ehre IX*, str. 109.

²²² Prim. zlasti Jernejeva poročna dogovora (ARS, AS 748, Gospostvo Krumperk, Spisi, fasc. 25, Familiaria, Ženitna pisma, 7. 2. 1617 in 5. 4. 1632) in oporoko druge žene Ane Marije (ARS, AS 308, Zbirka testamentov Deželnega sodišča v Ljubljani, II. serija, fasc. V 1–16, testament V–3, 10. 6. 1657; objava: Radics, Johann Weikhard (1910), str. 49). Nevesti v nobenem primeru ne bi mogli postati baronice pozneje, z morebitnim pobaronjenjem njunih očetov, saj sta bila oba že pokojna. Za svojo mater Ano Marijo bi polihistor baronski naslov še lahko pogojno upravičil s tem, da je cesar Leopold I. sinovoma njenega brata 12. aprila 1681 priznal dedni baronski naslov z utemeljitvijo, češ da ga je njun (domnevni) prednik prejel že leta 1516. Tudi zato je Valvasor objavil celotno besedilo baronske diplome (Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 637–638). O sorodstvenih razmerjih v rodbini Rauber gl. AS 1075, Zbirka rodovnikov, šk. 6, št. 210, Rauber.

²²³ Golec, *Neznano in presenetljivo*, str. 308.

²²⁴ O starših in bratih Karlove žene Ane Rozine (* ok. 1620, † 1702) in žene Janeza Krstnika Sidonije Regine (* 1622, † 1708) gl. Witting, *Beträge*, str. 143, 145; o starših tudi Radics, Johann Weikhard (1910), str. 344, 348; o stanovskih povzdignitvah gl. Frank, *Standeshebungen*. I. Band, str. 52; o sorodstvenih razmerjih v rodbini Barbo-Waxenstein pa AS 1075, Zbirka rodovnikov, šk. 1, št. 20, Barbo; Umek, *Barbo-Waxenstein*, str. 186.

²²⁵ Gl. op. 131–132. – Če je bila Ana Kristina hči enega od treh leta 1649 povzdignjenih Schrattenbachov (najverjetneje Maksimilijana), bi postala grofica le v primeru, ko bi povzdignitev veljala tudi za njegove že pokojne otroke.

²²⁶ Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 65.

Diözesanarchiv Graz–Seckau (DAG):

Altmatriken:

Deutschlandsberg: Sterbebuch II 1681–1686, 1694–1700 [prav: 1681–1686, 1693–1700].

Graz–Hl. Blut: Taufindex I 1589–1744, Taufindex II 1745–1774, Taufbuch IX 1673–1681, Taufbuch X 1682–1694, Taufbuch XI 1694–1706, Taufbuch XII 1707–1720, Trauungsindex I 1612–1899, Sterbeindex I 1610–1727, Sterbeindex II 1728–1910, Sterbebuch VIII 1674–1682, Sterbebuch IX 1683–1691, Sterbebuch X 1692–1705, Sterbebuch XIII 1742–1754.

Graz–St. Leonhard: Trauungsindex 1618–1699.

Graz–St. Peter: Trauungsindex 1644–1875

Nadškofijski arhiv Ljubljana (NŠAL):

NŠAL 20, Gornji Grad A: fasc. 84.

NŠAL 572, Zapuščina Franc Pokorn: šk. 379.

ŽA Kamnik: Matične knjige, M 1671–1707.

ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj: Matične knjige, Ind R 1621–1653, R 1638–1643, R 1643–1653, P 1632–1651, M 1635–1657.

ŽA Vače: Matične knjige, R 1628–1635, R 1636–1643, R 1643–1656 [prav: 1644–1656], R 1673–1689, R 1689–1705, P 1640–1665, P 1667–1685, P 1685–1711, M 1687–1723.

Nadškofijski arhiv Maribor (NŠAM):

Matične knjige:

Slovenj Gradec: R 1683–1765, M 1683–1761 in P 1683–1770.

Stari trg pri Slovenj Gradcu: R 1646–1665 in P 1646–1665, R 1665–1678, R 1678–1692, R 1693–1708, R 1708–1721, M in P 1668–1699, P 1700–1726, M 1700–1726.

Sv. Jurij ob Taboru: R 1692–1719, R 1691–1750, P 1786–1846.

Steiermärkisches Landesarchiv, Graz (StLA):

Archivbehelfe: B 249/5, B 249/7.

A. Schrattenbach: K 1.

Grundbücher: I 3382.

IÖ Reg. = Innerösterreichische Regierung: Cop (= Gemeine Copeien) 1628–XII–17, 1651–IX–90, 1661–IV–9, 1661–VII–19, 1661–VIII–102; Gut (= Gutachten) 1651–XI–35.

IÖ HK = Innerösterreichische Hofkammer: 1641–I–139, 1651–VII–84.

Laa. A. = Landschaftliches Archiv Antiquum: Gruppe I, K 64; Gruppe VI, Sch. 1269 b.

Landrecht: K 273, K 1364, K 1365.

Zgodovinski arhiv Celje (ZAC):

ZAC/0006, Zbirka rokopisov: št. 9, 9a.

Zgodovinski arhiv Ljubljana (ZAL):

ZAL LJU 340, Lazarinijeva genealoška zbirka: šk. XXV.

Župnijski urad Gornji Grad:

krstna matična knjiga 1672–1695;

krstna matična knjiga 1695–1723;

poročna matična knjiga 1699–1739.

Župnijski arhiv Vransko:

krstna matična knjiga 1673–1701;

poročna matična knjiga 1740–1771.

LiteraturaAndritsch, Johann: *Die Matrikeln der Universität Graz. Band 2. 1630–1662*. Graz: Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, Universitätsbuchdruckerei und Universitätsverlag, 1980.Andritsch, Johann: *Die Matrikeln der Universität Graz. Band 3. 1663–1710*. Graz: Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, Universitätsbuchdruckerei und Universitätsverlag, 1987.Andritsch, Johann: *Die Matrikeln der Universität Graz. Band 4. 1711–1765*. Graz: Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, Universitätsbuchdruckerei und Universitätsverlag, 2002.Bezljaj, France (ur.): *Začasni slovar slovenskih priimkov*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1974.Budak, Neven: *Hrvatska i Slavonija u ranome novom vijeku*. (Hrvatska povijest u ranome novom vijeku. 1. svezak). Zagreb: Barbat, Leykam international, 2007.Črnič, Živka (ur.): *Ljubljanski klasiki 1563–1965*. Ljubljana: Maturanti Klasične gimnazije (1941–1958), 1999.Frank, Karl Friedrich von: *Standeserhebungen und Gnadenakte für das Deutsche Reich und die Österreichischen Erblande bis 1806 sowie kaiserlich österreichische bis 1823 mit einigen Nachträgen zum »Alt-Österreichischen Adels-Lexikon« 1823–1918. 1. Band. A–E. Schloss Senftenegg: Selbstverlag, 1967; 4. Band. O–Sh. Schloss Senftenegg: Selbstverlag, 1973.*Golec, Boris: Neznano in presenetljivo o življenju, družini, smrti, grobu in zapuščini Janeza Vajkarda Valvasorja. *Zgodovinski časopis* 61 (2007), št. 3–4, str. 303–364.Golec, Boris: Preteklost Dragarjevega rodu iz okolice Tabora v Savinjski dolini (Družbeni in gospodarski prerez z rodovnikom). *Celjski zbornik* 1990. Celje: Skupščina občine, 1990, str. 61–83.Golec, Boris: Valvasorjevo neznano potomstvo do današnjih dni (1. del). *Zgodovinski časopis* 62 (2008), št. 3–4, str. 351–383; (2. del). *Zgodovinski*

- časopis 65 (2011), št. 3–4, str. 292–373; (3. del).
- Zgodovinski časopis 66 (2012), št. 1–2, str. 46–114.
- Grafenauer, Bogo: *Kmečki upori na Slovenskem*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1962.
- Harambaša [Podkrajšek, Fran]: Valvasorjeva rodbinska rakev v Polšniku. *Ljubljanski zvon* 12 (1892), str. 753–756; 13 (1893), str. 566.
- Historischer Atlas der österreichischen Alpenländer. I. Abteilung: Die Landgerichtskarte. 4. Lieferung.* Wien: Akademie der Wissenschaften, 1929.
- Jakič, Ivan: *Vsi slovenski gradovi: leksikon slovenske grajske zapuščine*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1997.
- Kološa, Vladimir (gl. ur.): *Vodnik po fondih in zbirkah Arhiva Republike Slovenije I., II., III. knjiga*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 1999.
- Koropec, Jože: *Mi smo tu. Veliki punt na Slovenskem v letu 1635*. Maribor: Obzorja, 1985.
- Krampač, Tone: *Vodnik po matičnih knjigah Nadškofijskega arhiva Ljubljana* (Nadškofija Ljubljana. Arhiv. Priročniki 2). Druga dopolnjena izdaja. Ljubljana: Nadškofija, 2008.
- Kronika grofov Celjskih* (prevedel Ludovik Modest Golja). Maribor: Obzorja, 1972.
- Pirchegger, Hans: *Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gülden, Städte und Märkte*. (Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission. Band 10). München: R. Oldenburg, 1962.
- Popelka, Fritz: *Geschichte der Stadt Graz. Band II mit dem Häuser- und Gassenbuch der Vorstädte am rechten Murufer von Hans Pirchegger*. Graz–Wien–Köln: Styria, 1960.
- Posch, Fritz (izd.): *Gesamtinventar des Steiermärkischen Landesarchives*. (Veröffentlichungen des Steiermärkischen Landesarchives, Band 1). Graz: Steiermärkisches Landesarchiv, 1959.
- Preinfalk, Miha: *Auerspergi: po sledih mogočnega tura*. (Thesaurus memoriae. Dissertationes 4). Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 2005.
- Radics, P.[eter] pl.: Graščine in hiše rodovine Valvasorjeve na Kranjskem. *Ljubljanski zvon* 14 (1894), št. 7, str. 433–437; št. 9, str. 566–570.
- Radics, P.[eter] v.[on]: Johann Weikhard Freiherr von Valvasor. V: *Die Ehre des Herzogthums Krain von Johann Weikhard Freiherrn von Valvasor. Laibach–Nürnberg 1689. I. Band (Buch I bis IV)*. 2te unverändertre Auflage. Rudolfsverth: J. Krajec, 1877, str. 3–7.
- Radics, Peter v.[on]: *Johann Weikhard Freiherr von Valvasor (geb. 1641, gest. 1693). Mit 5 Porträts und 15 anderen Abbildungen; samt Anhang, Nachtrag und der Genealogie der Familie Valvasor*. Laibach: Krainische Sparkasse, 1910.
- Radics, P.[eter] pl.: Kranjski dijaki na nemških vseučiliščih v XVI. in XVII. veku. *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko* IX (1899), str. 24–27.
- Radics, P.[eter] pl.: Slepár Valvasor. *Ljubljanski zvon* 11 (1891), št. 7, str. 446–447.
- Radics, P.[eter] v.[on]: Valvasor-Studien I. *Laibacher Zeitung* 114 (1895), št. 164, str. 1425–1426.
- Radics, P.[eter] v.[on]: Valvasor-Studien II. *Laibacher Zeitung* 114 (1895), št. 165, 22. 7. 1895, str. 437–1438.
- Radics, P.[eter] v.[on]: Valvasor-Studien V. *Laibacher Zeitung* 114 (1895), št. 170, 27. 7. 1895, str. 1475–1476.
- Radics, P.[eter] v.[on]: Valvasor-Studien VI. *Laibacher Zeitung* 114 (1895), št. 171, str. 1485–1486.
- Radics, P.[eter] v.[on]: Valvasor-Studien XXIII. *Laibacher Zeitung* 115 (1896), št. 28, 4. 2. 1896, str. 213.
- Radics, P.[eter] v.[on]: Valvasor-Studien XXIV. *Laibacher Zeitung* 115 (1896), št. 29, 5. 2. 1896, str. 221–222.
- Radics, P.[eter] v.[on]: Valvasor-Studien XXV. *Laibacher Zeitung* 115 (1896), št. 30, 6. 2. 1896, str. 229–230.
- Radics, P.[eter] v.[on]: Valvasor-Studien XXVIII. *Laibacher Zeitung* 115 (1896), št. 45, 24. 2. 1896, str. 347.
- Radics, P.[eter] v.[on]: Valvasor-Studien XXIX. *Laibacher Zeitung* 115 (1896), št. 46, 25. 2. 1896, str. 355.
- Radics, P.[eter] v.[on]: Valvasor-Studien XXX. *Laibacher Zeitung* 115 (1896), št. 47, 26. 2. 1896, str. 363.
- Radics, Peter: Valvasorjev rod na Spodnjem Štajerskem. *Ilustrovani narodni koledar* 11 (1899). Ljubljana: Dragotin Hribar, str. 103–114.
- Reisp, Branko: *Kranjski polihistor Janez Vajkard Valvasor*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1983.
- Reisp, Branko: Nekaj dopolnil k biografiji Janeza Vajkarda Valvasorja. *Zgodovinski časopis* 51 (1997), str. 575–577.
- Schmutz, Carl: *Historisch Topographisches Lexicon von Steyermark. I. Theil*. Gratz: Verlag Kienreich, 1822.
- Simoniti, Vasko: Janez Vajkard Valvasor – stotnik kranjskih deželnih stanov. V: Vovko, Andrej (ur): *Valvasorjev zbornik ob 300 letnici izida Slave vojvodine Kranjske. Referati s simpozija v Ljubljani 1989*. Ljubljana: SAZU in Odbor za proslavo 300 letnice izida Valvasorjeve Slave, 1990, str. 103–111.
- Smole, Majda: *Graščine na nekdanjem Kranjskem*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1982.
- Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga. Spodnja Savinjska dolina: občine Celje, Hrastnik, Laško, Žalec*. Ljubljana: Park, Znanstveni tisk, 1992.

- Štrekljeva, Manica: Grad Ojstrica v Savinjski dolini. *Časopis za zgodovino in narodopisje* XV (1918), str. 76–90.
- Umek, Ema: Barbo-Waxenstein, geslo v: *Enciklopedija Slovenije*. 1. zvezek. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1987, str. 185–186.
- Umek, Ema – Kos, Janez (ur.): *Vodnik po matičnih knjigah za območje SR Slovenije I–II*. (Skupnost arhivov Slovenije. Vodniki). Ljubljana: Skupnost arhivov Slovenije, 1972.
- Valvasor, Johann Weichard: *Die Ehre deß Hertzogthums Crain*, I–XV. Laybach, 1689.
- Valvasor, Johann Weichart: *Topographia Ducatus Carnioliae Modernae. Wagensperg in Crain*, 1679 (faksimilirana izdaja). Ljubljana: Cankarjeva založba, München: Dr. Dr. Rudolf Trofenik, 1970.
- Vischer, Georg Matthaeus: *Topographia Ducatus Stiriae. Gradec 1681*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1971.
- Vrečer, Rajko: *Savinjska dolina s posebnim ozirom na splošno, krajevno in upravno zgodovino v besedi in sliki*. Žalec: Samozaložba, 1930.
- Wießner, Hermann: *Geschichte des Kärntner Bergbaues. I. Teil. Geschichte des Kärntner Edelmetallbergbaues*. Klagenfurt: Verlag des Geschichtsvereines für Kärnten, 1950; *II. Teil. Geschichte des Kärntner Buntmetallbergbaues mit besonderer Berücksichtigung des Blei- und Zinkbergbaues*. Klagenfurt: Verlag des Geschichtsvereines für Kärnten, 1951; *III. Teil. Kärntner Eisen*. Klagenfurt: Verlag des Geschichtsvereines für Kärnten, 1953. (Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie, 32. Band, 36./37. Band, 41. und 42. Band).
- Witting, Joh. Bapt.: Beiträge zur Genealogie des krainischen Adels. *Jahrbuch der K. K. Heraldischen Gesellschaft »Adler«*. Neue Folge IV. Wien, 1894, str. 89–146; Neue Folge V–VI. Wien, 1895, str. 162–264.
- Žvanut, Maja: Valvasorjev boter Konrad Ruess baron Ruessenstein na Strmolu. *Kronika* 54 (2006), št. 2 (Iz zgodovine gradu Strmol na Gorenjskem), str. 183–194.

Časopisni vir²²⁷

Laibacher Zeitung 122 (1903), št. 186, 18.8. 1903.

Elektronska vira

<http://de.wikipedia.org/wiki/B%C3%BChsenmeister>
<http://www.stat.si/imena.asp>

²²⁷ Radicsevi članki v *Laibacher Zeitung* so zaradi svoje narave in vsebine prišteti k literaturi.

Zusammenfassung

DER FALSCHER VALVASOR TRÄGT UNGEWOLLT ZUR ENTHÜLLUNG DES SCHICKSALS DER VERSCHWIEGENEN ECHTEN VALVASORS BEI

Über zwei »Ausgestoßene« des Geschlechtes Valvasor aus der Mitte des 17. Jahrhunderts und die Säuberung des Stammbaumes durch den Polyhistor

Die Betrügereien, die der falsche Georg Sigmund Valvasor mit dem Schreiben von Briefen an den hannoverschen und polnischen Hof verübte, brachten diesen Mann von unbekanntem Namen und unbekannter Herkunft im Jahr 1715 in den Kerker. Des Schwindlers erfundene Berufung auf die Verwandtschaft mit dem Geschlecht der Krainer Freiherren von Valvasor löste umgehend offizielle Nachforschungen über seine Identität aus. So wurde in Graz der einzige dortige Valvasor verhört, der landständische Büchsenmeister Gregor Ferdinand. Dieser wusste natürlich nichts vom angeblichen Verwandten, der in Breslau (heute Wrocław) in Schlesien inhaftiert war. Allerdings deckte Gregor Ferdinand in seinen kurzen Antworten auf sechs Fragen unabsichtlich wertvolle Tatsachen über zwei echte Krainer Valvasors und deren Nachkommen auf. Der erste war sein Vater Georg Sigmund und der zweite der Vetter seines Vaters Hans Dietrich; dabei handelte es sich um den Vetter und den Bruder des berühmten Krainer Polyhistor Johann Weikhard Valvasor (1641–1693). Über deren Schicksal war bisher sehr wenig bekannt: Beide heirateten Frauen von niedrigerem Stand, stießen damit auf heftigen Widerstand der Verwandten und verließen Krain. Johann Weikhard Valvasor berücksichtigte deshalb ihre Nachkommenschaft nicht im Stammbaum des Geschlechtes Valvasor, sondern vermerkte lediglich lakonisch, dass die beiden Verwandten das Land verlassen hatten, und bezeichnete sie als verstorben. Nun aber stellte sich heraus, dass das Schicksal beider im selben Jahr 1657 besiegelt wurde, dass keiner von ihnen in die Ferne gezogen war – lediglich nach Kärnten und in die Steiermark – und dass ihre Söhne sich zu Anfang des 18. Jahrhunderts durch Zufall in Graz trafen. Die wertvollen neuen Angaben in der kurzen Aussage des Grazer Büchsenmeisters aus dem Jahr 1715 ermöglichten es nämlich, die mageren Tatsachen zu einem Ganzen zusammenzufügen. Was der Polyhistor Valvasor über sein Geschlecht zu verbergen versuchte, half schließlich der falsche Valvasor zu enthüllen, ein Schwindler, der sich womöglich gerade nach dem Polyhistor den Nachnamen Valvasor gab.

Georg Sigmund Valvasor (* um 1618), ein Vetter des Polyhistor und Eigentümer des kleinen Schlosses

Klevišče/Klevisch, heiratete spätestens im Jahr 1650 ein bauerliches Mädchen und rief damit den scharfen Widerstand seiner Verwandtschaft hervor, die bei den Krainer Landständen eine Strafe gegen ihn erwirkte. Als die Landständen Georg Sigmund im Jahr 1657 den Titel krainischer Landmann aufgrund seiner unstandesgemäßen Heirat aberkannten, verkaufte er seinen Besitz und übersiedelte nach Kroatien und später nach Kärnten, wo er als sogenannter Erzprobierer beim Oberbergmeisteramt tätig war. Er starb an einem unbekannten Ort irgendwann in den Jahren zwischen 1686 und 1689 und wurde laut Aussage seines Sohnes Gregor Ferdinand in Deutschlandsberg in der Steiermark begraben. Der Sohn Gregor Ferdinand, der 1726 in Graz verstarb, errang durch große Beharrlichkeit im Jahr 1683 die Position eines »Büchsenmeisters« bei den steirischen Landständen. In der steirischen Hauptstadt, in die er kurz vor 1677 zog und zunächst als Lakai eines Grafen tätig war, hatte er zwölf Kinder aus zwei Ehen, doch weist alles darauf hin, dass sein Stamm auf männlicher Seite zumindest in Graz nicht fortlebte.

Gregor Ferdinand traf zwei namentlich nicht bekannte Söhne von Hans Dietrich Valvasor (* 1632/33), dem älteren Bruders des Polyhistor, als diese um das Jahr 1710 vorübergehend auch in Graz lebten. Seine Aussagen über diese beiden Brüder Valvasor, von denen einer ein sogenannter »Wachbossierer« von Beruf gewesen sein soll, und die beide später unbekannt verzo-gen, halfen beträchtlich, das bisher sehr vage Bild vom Schicksal ihres Vaters Hans Dietrich zu ergänzen. Die wesentlichen Fakten für das Aufspüren des Schicksals dieses Bruders des Polyhistor bietet das Testament der Mutter Anna Maria aus dem Jahr 1657. Hans Dietrich, damals Pächter der Herrschaft Ojstrica/Osterwitz in der Steiermark nahe an der Krainer Landesgrenze, wurde von seiner Mutter enterbt, weil er beabsichtigte, eine »schlechte schlimme Menschin« zu heiraten. Wenn man sein Schicksal durch die Kirchenmatriken der Pfarre, zu der Ojstrica/Osterwitz gehörte, verfolgt, zeigt sich, dass er noch im selben Jahr heiratet, und zwar die Schloßbeschließerin Katarina Gaber, die ihm in den folgenden Jahren mindestens vier Kinder gebar. Hans Dietrich kaufte schließlich in unmittelbarer Nähe von Ojstrica/Osterwitz ein kleines Gut und lebte dort wohl bis zu seinem Tod in den Jahren zwischen 1683 und 1689. Die

kargen Quellen enthüllen nicht, was mit seinen Kindern und seinem Besitz geschah (ein Sohn studierte in Graz). Interessant ist die Feststellung, dass er nicht mit allen Verwandten in Krain im Streit lag, denn seine Tochter war dort die Taufpatin des Kindes ihres Vettters, des Bruders des Polyhistor, und Hans Dietrichs Schwester Maria Klara bedachte ihn in ihrem Testament.

Höchstwahrscheinlich war der Sohn eines der beiden »ausgestoßenen« Valvasors der geheimnisvolle Karl Dietrich Freiherr von Valvasor. Er stand wesentlich höher auf der gesellschaftlichen Leiter als deren Kinder, denn im Jahr 1693 heiratete er in Stari trg/Altenmarkt bei Slovenj Gradec/Windischgraz eine Freifrau von Sauer. Den Titel Freiherr hat er sich anscheinend – so wie dies der Polyhistor tat – selber angeeignet, wobei ihm der ältere Verwandte Johann Weikhard die Idee und das Vorbild lieferte.

Die Tatsache, dass der Krainer Polyhistor Johann Weikhard Valvasor auf dem Stammbaum des Geschlechtes Valvasor in seinem Werk »Die Ehre des Herzogtums Krain« (1689) die Ehefrauen und Kinder seines Bruders und Vettters verschwie, die beide eine unstandesgemäße Ehe eingegangen waren, bezeugt, dass er den damaligen adeligen Gesellschaftsnormen verhaftet war. Da die nichtadeligen Ehefrauen und ihre Kinder nicht auf den »offiziellen« Stammbaum der Valvasors gehörten, »erfand« der Polyhistor eine elegante Lösung, um ihre Erwähnung zu umgehen. So führte er einfach an, dass der Bruder und der Vetter das Land verlassen hatten, was zwar wahr war, aber gleichzeitig irreführend. Dass er dies bewusst tat, bezeugt auch die Feststellung, dass er im Stammbaum auch zwei seiner nichtadeligen Schwager ausließ.

Der Krainer Polyhistor Johann Weikhard Valvasor, so offen gegenüber Menschen aller Stände und Ansichten, zeigt sich kurzum in etwas anderem Licht, wenn es um »Ehre und Ruhm« seines eigenen Geschlechtes geht. So wie er durch bewusstes Zurechtbiegen der Wahrheit sich selber und implizit den gesamten »nicht-freiherrschaftlichen Teil« des Geschlechtes Valvasor zu Freiherren »erhob«, so säuberte er auf raffinierte Weise auch den Stammbaum seines Geschlechtes von allen »unwürdigen Personen«.

Schlagwörter: Valvasor, Adel, unstandesgemäße Heiraten, verschwiegene Familienzweige, Klevišče/Klevisch, Polšnik/Billichberg, Ojstrica/Osterwitz bei Vransko/Franz, Graz